

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ
РУХАНИ-ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ
ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУГЕ АРНАЛҒАН
ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ
ПО ВОСПИТАНИЮ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ
ДУХОВНО-ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ ПРОГРАММЫ
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»**

Нұр – Сұлтан
2019

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2019 жылғы 26 қарашадағы № 8 хаттама)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 8 от 26 ноября 2019 года)

«Рухани Жаңғыру» бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеуге арналған әдістемелік ұсынымдар. – Нұр - Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2019. – б.

Методические рекомендации по воспитанию подрастающего поколения на основе духовно-ценностных ориентиров Программы «Рухани Жаңғыру» – Нұр-Сұлтан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 208 с.

Бұл әдістемелік ұсынымда «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу ерекшеліктері айтылып, халықаралық тәжірибелер көрсетіледі.

Әсіресе, білім алушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудағы білім беру процесінің тәрбиелік әлеуетін іске асыру жөніндегі ұсыныстар қызығушылық тудырады.

Бұл басылым мұғалімдерге, әдістемелік қызметтерге, қосымша білім беру орталықтарына, сонымен қатар, қазақстандық қоғамның рухани жаңғыру мәселелеріне қызығушылық танытушыларға арналған.

В методических рекомендациях раскрыты особенности воспитания подрастающего поколения на основе духовно-ценностных ориентиров Программы «Рухани Жаңғыру», представлен международный опыт.

Наибольший интерес представляют рекомендации по реализации воспитательного потенциала учебного процесса в формировании духовно-нравственных ценностей обучающихся.

Данное издание адресовано педагогическим работникам, методическим службам, центрам дополнительного образования, а также для всех, кто интересуется вопросами духовного обновления казахстанского общества.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2019
© Национальная академия
образования им. И. Алтынсарина, 2019

Кіріспе

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім — адамзаттың қас жауы» деген Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың сөзі әлі күнге өзектілігін жойған жоқ.

Адам өмір сүретін әлем салыстырмалы түрде екі үлкен әлемге жіктеледі. Оның алғашқысын материалдық болмыс құраса, екіншісі рухани қатынастар, құбылыстар әлемі. Адамның тұлға болып қалыптасуында шешуші рөл атқаратын сала рухани әлем болып табылады. Әрине, адамның денесі, бітімі табиғаттың үйлесімді заңдылықтарына тәуелді болғандықтан, ол әрқашанда бұл табиғи заңдылықты бұзбауы тиіс.

Бізді табиғат, заттар мен құбылыстар әлемі қоршап тұр. Материалды әлемнің әрбір заты мен құбылыстары өзара байланыс негізінде біздің санамыз бен ойлауымызда сөздік, тілдік көріністер арқылы бейнеленген. Ал, ойлау, сезім, эмоция, қайғыру, бағалау, пікір, көзқарас, қоршаған ортаны тану, өзін-өзі тану және әлемдегі орнын білу, әдемілік, жақсылық пен жамандық идеалы, эгоизм түсінігі, Отанға деген сүйіспеншілік, ата-анаға, бауырларына, туысқандарына мейірімділік сияқты қасиеттер рухани дүниені құрайды.

Адамды адам ететін басты қасиет – рухани дүниесінің дамуы. Бұл дамудың алғышарттарын анықтау үшін тарихқа жүгініп көрелік. Адамзат тарихының бастауларына назар аударсақ – діннің пайда болуы өнерді туындатқан болатын, ал өнермен астарласа білім мен ғылымның негіздері қалана бастаған еді.

Нұрсұлтан Назарбаев алдымызға әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіру туралы үлкен міндет қойды. Сондықтан, тез өзгеріп отыратын жағдайларға байланысты қоғамдық сананы жаңғырту қажет.

Дүниедегі үрдістер әлемді өзгертуде, заман өзгеруде, бұл Қазақстанға дамудың мүлде жаңа деңгейіне шығуға айрықша мүмкіндік береді. Үдемелі қарқын алып отырған жаһандық әлем ұлт санасының халықтың руханияты мен дәстүрлеріне негізделген айрықша үлгісін талап етеді. Бұл жағдайларда қоғамның рухани-құндылық бағдарларын сақтау және жаңғырту мәселелері бірінші кезектегі маңызға ие болып отыр.

Қазақстанның жарқын болашағының іргетасын қалайтын жастар, өскелең ұрпақ екені белгілі және сол ұрпақтың саналы, көзі ашық, өткені мен болашағын айқын танитын болуы абзал. Мақаладағы қоғамды рухани жаңғыртудың ауқымды идеялары мен тұжырымдамалық пікірлерін терең зерделеу және білім алушылар арасында насихаттау білім беру саласына жүктелген абыройлы міндет.

Осы тұрғыдан, білім беру жүйесінің басты міндеті – ең алдымен білімді, ұлттық құндылықтар мен заманауи игіліктерді өз бойына біріктіріп, ұштастыра білетін, өз елінің нағыз жанашыр азаматтары ретінде қалыптасуға тәрбиелеу. Елбасы сөзімен айтсақ, «мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу» жолында мақсаты айқын, мұраты биік, саналы азамат қалыптастыру [1].

Академия басты міндетті жүзеге асыру барысында бағдарламалық мақалаға ғылыми-зерттеулер жүргізіп жаңа тұжырымдамалар әзірледі. «Рухани

Жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2019 жылы 15 сәуірдегі №145 бұйрығымен бекітілді [2].

Тәрбиенің Тұжырымдамалық негіздерінде тәрбиенің сегіз бағыты берілген. Берілген сегіз бағыт тәрбиенің сан қырлы мәселелерін назардан тыс қалдырмайды. Керісінше олардың өзектілігін анықтап, тәрбие жұмысын жандандыруға бағыт береді. Адамның ішкі мәдениеті, болмысы, мінез-құлқы көрсеткішін жан-жақты дамытуға негіз болады. Адамның жеке басының қасиеттері арқылы бағаланады. Ынтымақтастық, құрмет, жауапкершілік, адалдық, еңбекқорлық, кемелдену, этика-әдеп, табандылық, Отансүйгіштік, кішіпейілділік, сүйіспеншілік, жомарттық, әділдік, эмпатия, қанағат, тазалық, денсаулық, батылдық қасиеттері адамның рухани мәдениетінің көрсеткіші. Бұл құндылықтар тәрбиенің Тұжырымдамалық сегіз бағытына топтастырылған.

Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінің бағыты адамның рухани, моральдық-этикалық қағидаттарын, қазақстандық қоғамның әдет-ғұрыптарына сәйкес келетін құндылықтарды жандандыру арқылы «Рухани Жаңғыру» мақсатын жүзеге асыруды көздейді.

Қазіргі қоғамда білім қайта жаңғыртылып, қайта бағаланып, жаңа құндылықтарды қабылдаумен қатар жаңаруда. Тарихтың бетбұрыс кезеңінде құндылықтар, құндылықтар бағдары және оларды түсіну мәселесіне деген қызығушылық күшейе түседі. Қазіргі жағдай қоғамның әр мүшесінен өз тағдыры үшін, құндылықтар мен құндылықтар жүйесі немесе басқа жүйесін таңдағаны үшін жауапкершілікті талап етеді. Құндылықтарға үндеу біздің заманымыздың басты ерекшелігі, білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды қағидасы.

Тәрбие берудің ұлттық моделі төртінші өнеркәсіптік революция кепілі болып табылатын адами капитал – халықаралық бәсекеге қабілеттілік ресурсы ескереді. Бұл жағдайларда тұтас педагогикалық процестегі тәрбие сапасының мәселесі ерекше мәнге ие болады.

Бұл әдістемелік ұсыным таяу болашақта өскелең ұрпақтың бойына рухани-құндылық бағдарларын кеңінен талдайды. Сабақтың мақсаты мен міндетін дұрыс қою, құндылықтар бойынша адами қасиеттерді топтастыру, әртүрлі әдістер арқылы қасиеттерді тану жолдары түсіндіріледі. Тапсырмалар, ситуациялық сұрақтар, тренингтер, ойындар арқылы білім алушыларды рухани құндылықтар туралы ой қорытуға, өзіндік пікірін қорғауға, жеке көзқарасын баяндауға және күнделікті өмірде орынды қолдана білуге тәрбиелейді.

Ұсынымды педагог қызметкерлер мен қосымша білім беру мамандары үшін пайдалы құрал болады. Жастардың бойында рухани-құндылықтарды қалыптастыруда ұсынымның көмегі көп деп сенеміз.

1 «Рухани Жаңғыру» Бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары

Мектептің басты міндеттерінің бірі — оқушыларды жалпыадамзаттық құндылыққа негіздей отырып тәрбиелеу.

Құндылық деген ұғым философиядағы, қоғамтанудағы және педагогикадағы негізгі құбылыстардың бірі болып табылады. Мәселен, философияда құндылық қоршаған дүниедегі объектілердің әлеуметтік ерекшеліктерін, олардың адам мен қоғам үшін, қоғамдық өмір мен табиғаттағы құбылыстардың дұрыс немесе бұрыс мәнін (игілік, жақсылық пен жаманшылық, әсем және; көріксіздік) түсіндіру үшін қолданылады. Жалпыадамзаттық құндылықтардан философтар, прогресшіл ойшылдар мен педагогтар адамның құқығын, оның бостандығын және соған сәйкес келетін тәрбие мен білімді бөліп қарастырған. Кез келген халықтың өмірінде жалпыадамзаттық құндылықтардың орнығуы қоғамның тарихи дамуының заңды нәтижесі болып табылады. Мамандар оқушылардың рухани-адамгершілік тұлғасын қалыптастыру ісі оларға адамзат баласының қолы жеткен қоғамдық-тарихи тәжірибесін игерту және тұтастай алғанда әлеуметтік-этикалық нормалар мен жалпыадамзаттық ізгіліктерді қатар игертуге болатынын дәлелдеп берді. Бұл өлшемдер халықтық дәстүрлерде, адамгершілік уағыздарда нақты жазылып қойылған және әлеуметтік ойдың тәуір белгілері, тұлғаның қасиеттері, адамгершілік үлгілері шоғырландырылған күйде әдептіліктің қоғамда қабылданған үлгісі ретінде көрінеді.

Дәстүрлі танымдағы құндылықтар әлемі – адамның рухани әрекеті, рухани байлығы, оның адамгершілік санасының сипатын білдірді. Бұл қоғам мен адамдарға жақсылық пен жамандықты, ақиқат пен адасуды, әсемдік пен сиықсыздықты, әділеттілік пен әділетсіздікті, рұқсаттылық пен тиым салушылықты, мәнді мен мәнсіздікті ажыратуға негіз болды.

Мәдениет әлемі — құндылықтар әлемі. Құндылықтар — бұл адам үшін және қоғамдастықтар үшін маңызды, адамдарға өмірдің қиыншылықтарына төтеп беруге көмектеседі, әлеуметтік шындықты реттеуге мүмкіндік береді және адам өміріне мән береді. Сайып келгенде, құндылықтар адамның пайдасына бағытталған және қоғамның рухани қайта өркендеуі, мәдениет тарихи процестің мазмұны мен мақсаты ретінде, қоғамдық сананың, адамның іс-әрекетінің тәсілдерінің, тұлғаның қалыптасуы мен дамуының жиынтығы ретінде көрінеді.

Ал енді сол рухани дүние дегеніміз не, оның жеке тұлға қалыптасуындағы орнына тоқталайық.

1994 жылы шыққан «Философиялық сөздікте» тәнге, денелік мәдениетке арналған мақала жоқ, ал жан не психика терминінің синонимі, не діни идеалистік ұғым деп түсіндірілді. Жанға жақын түсінік рух туралы былай делінген: «Рух (лат. Spiritus – леп, дем, иіс) – сөздің кең мағынасында – ойлау ұғымымен деңгейлес». Жан мен рух ұғымдары соңғы жылдары орыс және қазақ тілінде жарияланған мәдениеттанулық басылымдарда кеңінен зерделенген. Осы жерде айта кететін мәселе олардың біртекті екенін білуіміз керек. Ал адам болмысындағы рухани және тәндік бастаулардың арақатынасы туралы мәселе

философия мен мәдениет тарыхымызда шешімін таба алмай келеді. Бұл адамның күнделікті өмір тіршілігінде ешкім тәнін тастап кете алмайды деген түсінік қалыптасқан, бұл түсінікке адам рухы арқылы жетеді [3].

Жалпы әлемдік құндылықтар — түрлі халықтың, түрлі діннің, түрлі дәуірдің рухани мақсаттарын жақындастыратын, туыс ететін құбылыс. Сол себепті де ол жалпыадамзаттық деп аталады, өйткені олар біртіндеп жинақталды және ХХ ғасырдың соңында Халықаралық топ алғашқы рет дүниежүзілік тарихта адамның құқықтары туралы халықаралық негізге алынатын құжаттар жасады (“Адам құқықтарының жалпыға бірдей-Декларациясы”, “Баланың құқықтары туралы конвенция» және т. б.), оларда тәрбиенің методологиясы мен теориясы, оның жаңартылған мақсат, мүлделері қарастырылған [4].

Құндылықтардың жалпы адамзаттық мазмұны адам болмысының бүтіндігі, оның әрекеттерінде басшылыққа алатын құндылықтар жүйесінің орталықтығымен анықталады. Жалпы адамзаттық құндылықтардың болуы ұлттық ерекшелігіне сай қалыптасқан рухани құндылықтардың мазмұны төмендетпейді. Керісінше, оның мағынасын толықтыра түседі. Міне ұлттардың жалпы адамзаттық мағынаға ие болуы осы жерден келіп шығады.

Құндылықтық қатынастардың қалыптасуы үш элементті құрылымның негізінде жүзеге асады.

Құндылықтар субъектісі – адам, әлеуметтік топтар;

Құндылықтар объектісі – нәрсе, үдеріс, құбылыс, дерек;

Құндылықтар мағынасы – рухани санаттық мағынаға ие болуы.

Құндылықтардың зерттелу тарихы.

Құндылықтардың абсолютті және салыстырмалы қасиеттері туралы түсініктер антика заманында өмір сүрген Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінде өздерінің даму деңгейіне сәйкес анықталып отырған. Өз кезегінде немістің ұлы философтары Кант пен Гегель де құндылықтар мәселесіне назар аударып, әрқайсысы талдаулар жүргізген.

Рухани-адамгершілік құндылықтарды зерттеудің әлемдік тәжірибесі олардың табиғаты, қалыптасуы мен дамуының әртүрлі тұжырымдамаларын ұсынады.

Э.Дюркгеймнің пікірі бойынша құндылықтарды адам сыртқы мәжбүрлеу — тәрбиелеу арқылы қабылдайды және қоғамдағы адам мінез-құлқын реттеуші рөлін атқарады.

М.Вебердің шығармаларында құндылықтар дәуірдің немесе қоғамның белгілі бір қатынасы ретінде қарастырады.

М.Шхлер — сезімдер арқылы белгілі идеалды қарапайым тәуелсіз және өзара байланыссыз қасиеттер ретінде.

Э.Толман адам реакцияларының күші мен бағытын сипаттай отырып, құндылықты адамның әрекеттері бағытталған объектінің тартымдылығы ретінде анықтайды.

Роких рухани-адамгершілік құндылықтарды зерттеу нәтижелерін қорытындылауға әрекет жасай отырып, құндылықтарды белгілі бір объектіге немесе жағдайға ешқандай қатысы жоқ оң немесе теріс абстрактылы идеялар

ретінде түсінуді ұсынды, бірақ адамның мінез-құлқының түрлері мен мақсаттары, іс-әрекеттерді жүргізудің таңдаулы стратегиялары туралы сенімдерін білдірді.

М.С. Каган еңбектерінде және басқа ғалымдардың құндылықтары табиғат құбылыстары (материалдық құндылықтар) және қоғам (рухани және адамгершілік құндылықтар) ретінде қарастырылады, олар шын мәнінде бар нәрсені ғана емес, сонымен бірге оған ұмтылу үшін қажет нәрсені де білдіреді. Кең мағынада рухани-адамгершілік құндылықтар адам үшін белгілі бір маңызы бар құбылыстар, сезімдер, мұраттар, әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігі ретінде әрекет етеді [5].

Г.Риккерт, В.Виндельбанд, Э.Кассирер, М.Шеллер, Дильтей, Шпенглер, Тойнби, Сорокин, Ф.Ницше тәрізді шетел ғалым-философтары аксиологияның ілім ретінде қалыптастыруға өз үлестерін қосқан. Аталған философтардың алуан түрлі құндылықтар теориясынан бір бірінен ерекше философиялық және социологиялық концепциялар қалыптасты.

«Сизтл әлеуметтік даму Жобасы» рухани-адамгершілік құндылықтарын тәрбиелеуге арналған ұзақ мерзімді зерттеулердің біріне жатады. Жоба 1981 жылы балалар арасындағы әлімжеттілік, бұзақылық, нашакорлыққа әуестік, мектептегі нашар сабақ үлгерімі мәселелерін азайту стратегиясы бойынша бірнеше сынаққа арналған. Бұл зерттеулердің басты зерттеушісі Дж.Дэвид Хокинс зерттеудің лонгитті әдісін қолданды. Рухани-адамгершілік құндылықтарды үйрету мектеп бітіруші сынып пен үлкен өмірге қанат қаққан түлектерге тигізетін ықпалын анықтау үшін жүргізілді. Зерттеуге қатысушылармен 1985 жылдан күні бүгінге дейін тұрақты жүргізіліп келе жатқан сұхбат нәтижесі жастар мен ересектердің өміріне бұл бағдарламаның оң ықпалын тигізетінін анықтап берді.

АҚШ-та 1996 жылы «Жеке тұлғаның адамгершілігін дамытудағы Юта қоғамдастығы» жоба басталды. Жоба шеңберінде АҚШ білім беру Департаменті алты округке қарайтын 65 мектепке грант бөлді.

Жапония мектептеріндегі рухани-адамгершілік тәрбиесі мәселелеріне арналған. Бұл елдің білім беру ісін дамытудың стратегиясын осы уақытқа дейін император Мэйдзидің 1879 жылғы Жарғысы мен «Ваконесай» – «Жапон рухы–батыс технологиясы» принципі анықтайды. Бұл принциптерге жатады:

1. Өзін тұлға ретінде терең түсінетін баланы тәрбиелеу;
2. Мәдениетті тасымалдайтын, қалыптастыратын және дамытатын баланы тәрбиелеу.
3. Өзін Жапония азаматы деп танитын баланы тәрбиелеу;
4. Дені сау және белсенді баланы тәрбиелеу.

Мектеп құрылғанына 130 жыл өтсе де алғашқы жылы анықталған мақсаттары әлі де өзгеріссіз қалған. Мектептің негізгі мақсаты - оқушылардың рухани және физикалық дамуына сәйкес бастауыш білім беру.

АҚШ елінде соңғы 20 жылда өмірлік маңызы бар құндылық ретінде тәрбие бағдарламалары саналады. 2001 жылы АҚШ-та мектептер тәрбие мен білімге бірдей жауаптылықта болғандықтан арнайы заң қабылданды. Бұл заң

бойынша мектептерден тек қана білім ғана емес тәрбие де талап етілді. Заң қабылданған соң федеральды үкімет барлық білім алушыларға тәрбие беру бағдарламасын жүргізуге арналған гранттарды ұсына бастады. АҚШ та штаттардың жартысынан астамы К-12 оқу бағдарламасы аясында тәрбие беруді талап ететін заңды қабылдады.

АҚШ-тан басқа Австралия, Сингапур, Жапония, Канада, Индия, Индонезия, Филиппин, Тайван, Тайланд, Ұлыбритания, Словения, Швеция сияқты елдерде адамгершілік-құндылық пен тәрбие беру бағыты ұлттық дамудың басты бағытына жатады.

Кеңес дәуірінде рухани дүниені біздерге материалдық дүниеден кейінгі немесе оның дамуының жалғасы, жақсара түскен материалдық жағдайдың әрі қарай дамуының жемісі деп танытты. Философиялық және басқа да сөздіктерде бұл дүниенің бастаулары жан мен рух ұғымдарына теориялық негізделген анықтама берілмей келді.

Қалыптасқан құндылықтардың жіктелуінде әртүрлі көзқарастар мен тұрғылар бар. Философия мен мәдениеттану оқулықтарында, әдебиеттерінде олардың жіктелуі былай беріледі:

1. Витальдық құндылықтар
2. Әлеуметтік құндылықтар
3. Саяси құндылықтар
4. Моральдық құндылықтар
5. Діни құндылықтар
6. Эстетикалық құндылықтар

Сол сияқты әртүрлі аксиологиялық теориялар адамдардың құндылықтық қатынастары топтарын қарастырады.

Құндылықтар бойынша шетелдік тәжірибелер тарихы осы болды. Біздің еліміздегі білімдегі рухани-құндылықтар жүйелі жолға қойылып келеді.

Қожа Ахмет Йасауи, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Йүгінеки, Абай Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев шығармаларында рухани құндылықтар әлемі және адам жанын кемелдендіру туралы айтылған ойлар ұлттық дүниетанымды құндылықтармен қуатты етті.

Шәкәрім «Үш анық» атты философиялық трактатын жазуға даярлықты 1898 жылдан бастап кірісіп, отыз жылдай ізденіп, жиған тергенін өз ой елегінен өткізіп, қорытындыны 1928 жылы аяқтағаны мәлім.

Ақын кітаптың шымылдығын: «Адам ақиқатты бас көзімен көрмейді, ақыл көзімен көреді... Өлімнен соң бір түрлі тіршілік бар. Екі өмірге де керекті іс – ұждан. Ұждан – дегеніміз ынсап, әділет, мейірім», – деген сөзбен ашады. Сөйтіп, құлқынның құлы болмау үшін екі өмірде де ар сақтап, адам болып қалуды һәм адами құндылықтардың уақытша дүние қызығынан қашан да биік тұруын көксейді.

«Бас көзі» – еңбектеген баладан, еңкейген қарияға дейін барлығымызға мәлім, адам баласының қоршаған ортаны көру мүшесі. Ал, Шәкәрім «Ақыл көзі» деп нені болжап отыр? Ол – әлбетте, іліммен нұрланған көкірек көзі. «Бас көзімен» көрген дүние бір қарағанда сұлу, мінсіз һәм зұлымдықтан ада болып көрінуі мүмкін, бірақ оны «ақыл көзімен» қарағанда, мүлде басқа қырын тануға

болады. Міне, осы «ақыл көзі» пендеге әр нәрсенің түбін, ақиқатын, жақсы не жамандығын боямасыз көрсетіп береді. Ол – бейне бір қараңғы үңгірде қолына майшам ұстатқандай. «Жүректің көзі ашылса, Хақтың түсер сәулесі» (Абай).

Ынсап – сүрген өміріне, қылған кәсібіне, тыныштықта тербелген туған еліңе деген ризашылығың. «Қанағат – қарын тойғызады» деп бабаларымыз бекер айтпаса керек. Араны ашылған жанның көзі тек қана топырақпен тоятынын хәкім Абай «Ескендір» поэмасында тайға таңба басқандай анық көрсетіп кетті. Ендеше, барлық тойымсыздыққа тосқауыл болатын – Шәкәрім айтып отырған ынсап қана.

Әділет – адамзаттың ең басты қажетсінетін қасиеттерінің бірі. Әділетсіз құрылған қоғам да, мемлекет те, тіпті тігілген шаңырақ та көп кешікпей құлдырайды. «Әділет, шафхат, кімде бар, сол жарасар туғанға» (Абай). Әділетті адам сенің туысыңмен тең, әділетсіз адам жақын туысың болса да, жатпен тең болады. Бір сөзбен айтқанда, әділетсіз өмір – өмір емес, тірі тамұқ.

Мейірім – адам бойындағы ұлы құндылық. Ол қараңғылықты, кекшілдікті, надандықты, қиянатты жойып, адам қалпына келтіретін, көкірегінді кірден тазартатын таудың зәмзәм бұлағы секілді. Қай заманда да мейіріммен нұрланған қоғамның бақыты баянды, адамдары қайырымды болып келетініне көзіміз жетіп отыр. Ендеше, мейірімді болудың бұл өмірдегі пайдасы ұшан-теңіз.

Шәкәрім атақты ғалымдардың әркімге танымал еңбектерін оқып, ой елегінен өткізіп, сау ақылмен сынатып, соңында шығарған саналы қорытындысы – «Ұждан» қасиеті, ар ілімі және қазақ ұлтының бағзыдан ұстанып келе жатқан мұсылмандық жолы. Міне, осы жолдан айнымаған адам екі дүниеде де бақытты болатынын аманат етеді.

Ал ХХ ғасырдың басындағы қазақ ұлт азаттық қозғалысының көрнекті өкілдері А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов және басқалары қазақ халқын жалпы зиялыларымен адамзаттық құндылыққа жақындастыруды уағыздады [6].

Ұлы Абайдың қара сөздері тұнып тұрған тағылым. Ақын қазақ халқының бойындағы қасиеттерді екшеп, жақсысын асырып, жаманын сынап айтады. Әсіресе жетінші, он тоғызыншы қара сөздерінде бала тәрбиесін терең қаузады.

Алаштың ардақтылары білім, мәдениет, азаттық, еркіндік құндылықтарын қалыптастыруға басымдық берген. М.Дулатов атақты «Оян қазақ» өлеңінде:

«Көзіңді аш, Оян қазақ, көтер басты.

Өткізбей қараңғыда бекер жасты.

Жер кетті, дін нашарлап хал харам боп.

Қазағым енді жату жарамасты», - деп жоғарыда айтылған құндылықтарды меңгеруге талпынуға шақырған.

Тәуелсіз Қазақстанда қазақстандықтардың құндылықтық көзқарастары мен бағыттарын зерттеу, анықтау, салыстыру, бағалау мақсатындағы бірнеше орталықтар кешенді түрде жұмыс жасауда. Бұл орталықтарда отандық және шетелдік көрнекті ғалымдар бас қосқан. Ғалымдар «Қоғамдық сананы жаңғырту аясында қазіргі заманғы қазақстандық қоғам құндылықтары» атты әлеуметтік зерттеуді жылдар бойы жүргізіп келеді:

1. ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы Қоры жанындағы Әлемдік экономика және саясат институты.
2. «Нұр Отан» партиясының Саяси менеджмент мектебі
3. «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» коммерциялық емес акционерлер қоғамы.
4. 2018 жылы Фридрих Эберт қоры
5. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы
6. БИЛ. «Білім-инновация» лицейі
7. ҰБА. Ү. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

2003 жылы құрылған Әлемдік экономика және саясат институты негізгі орталыққа жатады. Институттың негізгі қызметі әлемдік экономика, геосаясат мәселелерін, Қазақстандағы саяси-әлеуметтік және әлеуметтік-экономикалық үдерістерін, сондай-ақ Қазақстанның Тұңғыш Президентінің қызметі мен саяси мұрасын, оның Қазақстанды тәуелсіз мемлекет ретінде құру мен нығайтудағы қосқан үлесін ғылыми зерттеуге бағытталған.

Жалпы білім беретін ұйымдардағы тәрбие жүйесінің қазіргі кездегі модельдерінде «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының рөлі айрықша басымдыққа ие. Еліміздегі тәрбие мен білім беруді, академиялық пәндер мен қосымша білім беруді кіріктіру, Қазақстанда бүгінгі күні балалар мен жастарды тәрбиелеу жүйесін жетілдіру жұмыстар жүргізіп келеді және оның ішінде тәрбиені басым бағыт ретінде айқындайды.

Рухани-құндылық бағдарламасы сонымен қатар, білім алушының үлгеріміне айтарлықтай оң әсерін тигізеді. Бұны зерттеулер дәлелдеп отыр. Академия жалпы білім беретін ұйымдар арасында сауалнама жүргізу арқылы өзекті құндылық бағыттарын анықтады.

Мысалы «Ынтымақты мектеп Жобасы» және «Сыныпты реттеуші» зерттеулері стандартталған тесттердің осындай бағдарламалар енгізілген мектептердегі білім алушылардың нәтижесі салыстырған мектептерден анағұрлым жоғары екенін көрсетіп берді. «Баланы дамыту Жобасы» негізгі мектеп оқушылары (8 сыныпқа дейін) арасында зерттеулер жүргізген. Нәтижесінде СДР бастауыш мектептеріне барған білім алушының салыстырған мектеп білім алушыларына қарағанда білімі анағұрлым жоғары екені белгілі болды.

Білімдегі рухани-құндылыққа отбасы мен мектептің қызметі. «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері жас қазақстандықтарды тәрбиелеуде мектеп, отбасы, қоғам және мемлекетті біртұтас болуға шақырады. Халықаралық зерттеулерде қызығушылық танытқан барлық тараптардың отбасы, мектеп және қоғамның қатысуымен рухани-құндылықтарды үйретуді кешенді түрде енгізу керектігін көрсетті. Бұл құндылықтарды қалыптастыруға отбасының ықпалы басым, сонымен қатар мектепте маңызды рөл атқарады.

Отбасы және мектептің рөлі. Қазіргі жағдайда өскелең ұрпақты тәрбиелеу мектеп пен отбасының тығыз қарым-қатынасы жағдайында жүргізілуі тиіс. Отбасы – адамның бастапқы әлеуметтенуінің негізі.

Қазіргі әлеуметтік, экономикалық қиындықтарды бастан кешу кезінде отбасы адамға ең жақын жылылық сезім, түсінушілік, сүйіспеншілік сыйлайтын негізгі орта.

Отбасылар бір-біріне ұқсамайды, әрі қайталанбайды. Әр отбасының тәрбие потенциалы әртүрлі. Отбасында баланың құқығын бұзбай дұрыс тәрбие беру үшін тәрбие принциптерін біліп, басшылыққа алу керек.

Отбасының рухани тірегі – ата-ана. Сондықтан халқымыз «*Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер*» деп бекерге айтпаған. Бала тәрбие әліппесін отбасынан үйренеді. Ата-ана баланың алдында үнемі байсалды, бірқалыпты мінез көрсетуі тиіс.

Ата-ана балаларын тек қана сөзбен емес өзінің еңбектегі үлгісімен, отбасындағы мінез-құлқымен тәрбиелейді. Тату-тәтті мәдениетті отбасының балалары тәртіпті болып өсетінін өмір дәлелдеуде. Отбасы мүшелерінің арасындағы бірлік, ынтымақ, үлкенге құрмет, кішіге көмек, сыйластық, шыншылдық жас баланың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады.

«Білім-Инновация» лицейінің рухани-құндылық бойынша бағдарламасы.

«Білім-Инновация» лицейінің тұлғаны дамытудағы тұтас тәрбиелік жұмысы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға жан-жақты үйлесімділікке негізделген. Мақсаты «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде көрсетілген сегіз бағытты жүзеге асыру.

Әрбір лицейде айтылған сегіз бағытты жүргізуге арналған жекеше әзірлеген негізі жұмыс жоспары болып табылады.

1. Еліміздің мемлекеттік рәміздерін құрметтеу бойынша іс-шаралар жоспары.
2. Класс жетекшілерінің жүргізген әдістемелік жұмыс жоспары.
3. Ата-аналармен жұмыс жоспары
4. Мектепте өткізілген дәстүрлі,салтанатты іс-шаралар жоспары
5. Тұңғыш Елбасының адамгершілік-құндылықтары туралы жүргізілген іс-шаралар жоспары.

Білім беру ұйымдары мен Академияның бірлесе атқарған зерттеулері нәтижесінде білім алушыларды тәрбиелеу процесінде берілетін құндылықтар анықталды.Бұл құндылықтарға жауапкершілік, кемелдену, еңбекқорлық, ынтымақтастық, құрмет, адалдық, этика-әдеп, табандылық, Отансүйгіштік, кішіпейілділік, сүйіспеншілік, жомарттық, әділдік, эмпатия, қанағат, тазалық, денсаулық, батылдық жатады.

Бүгінгі төртінші өнеркәсіптік төңкеріс тұсындағы заманауи жастарды 18 рухани-құндылық бағдарымен тәрбиелейміз. Жалпы адамзатқа ортақ бұл құндылықтар жастардың әлемдік өркениетке еркін еніп, қоғаммен біте қайнасып кетуіне жол ашады деп сенеміз.

Фридрих Эберт қорының «Қазақстандық қоғамның әлеуметтік өлшемдегі құндылықтары» атты 2018 жылы жүргізген зерттеулерінің маңызы зор.

Фридрих Эберт атындағы қордың негізі 1925 жылы қаланды және ол Германияның ең байырғы саяси қоры болып саналады. Қордың құрылуы Германияның алғаш рет демократиялық жолмен сайланған Президенті Фридрих Эбертпен тікелей қатысты. Қор Фридрих Эберттің идеялық мұрасы

мен әлеуметтік демократияның бай дәстүрлерін ұстана отырып, жұмыс істейді. ФЭҚ өз қызметі аясында әлеуметтік демократияның еркіндік, әділеттілік және ынтымақ секілді басты құндылықтарын ұстанады. Әлеуметтік-демократиялық ұйымдар мен тәуелсіз кәсіподақтарға деген идеялық жақындық – Фридрих Эберт атындағы қорға тән сипат. ФЭҚ – коммерциялық емес ұйым, ол дербес әрі тәуелсіз түрде жұмыс істейді. ФЭҚ Қазақстандағы алғашқы кеңсесін 1993 жылы ашты және өз қызметін Нұр-Сұлтан мен Алматы қалаларында жүзеге асырып келеді [7].

Қор халықтың құндылығын зерттеумен айналысқан 2 жыл атқарылған жұмыстар нәтижесінде ұзақ мерзімді Жобаны жасауға мүмкіндік туды. АҚШ елі бұл жобаны 20 жыл бұрын жасаған. Қазіргі күні құндылықтардың тасымалдануымен, ауысуын сауалнама жүргізу арқылы жүргізіп келеді. Біздің елімізде жоспарлы жоба арқылы бүгінде анықталған жобаларды ұзақ жылдар бақылайтын болады. Фридрих Эберт қоры әрі қарай құндылықтарды қоғамдық пікірге салып, дамытуға жағдай жасайды. Түрлі елдің ғалымдары мен зерттеушілері қоғам дамуында мәдениеттің рөлі үлкен маңызға ие екендігін, реформалардың дамуына дем беретінін, кәсіпкерлік белсенділік пен инновация өсімін өрлететінін талай мәрте дәлелдегені белгілі.

Құндылықтар - дерексіз ұғым емес, ол шын мәнісінде адамдарды алға сүйрейді әрі шешім қабылдауына және күнделікті әрекетіне айтарлықтай ықпал етеді. Қазіргі уақытта адами капиталды зерттеу бағдарламасын іске қостық. Соның аясында құндылықтарды еліміздегі адами капиталдың сапасын анықтайтын фактор ретінде қарастыруда. Бұл азаматтар мен мемлекет арасындағы, жергілікті қоғамдастық ішіндегі өзара қарым-қатынас форматын, қазақстандықтардың қоғам мен экономикадағы өтпелі үдерістерге қатынасын бір-бірімен байластыратын көпір.

Қоғамда соңғы 2-3 жылда қоғамдық пікірталасқа қатысты көптеген өзгерістер орын алғанына көзіміз жетті. Оның қорытындысында біз жаңғырушылар мен дәстүрлі ұстанымдағылар арасындағы ажырау процесін көреміз. Қазіргі заманғы «Қазақстанның өмірінде терең қазақи құндылықтардың орны қандай?» дегенге келсек, бізге қазірге керегі ұят, ар, намыс құндылықтары екені анықталды. Сондай-ақ, зерттеушілер 2000 жылдардың басында философия факультетінде «намыс» сөзіне қатысты тұжырым жасады. Бұл қазақ философиясы үшін өте жаһандық мәселе болатын. Қазақтың «рухы» – бізді қолдайтын, қорғайтын және биікке жетелейтін қасиет. Зерттеудің негізгі нысаны – заманауи қазақстандық қоғамдық құндылықтардың көзі. Бұл өте жақсы даму көрсеткіші шығар. Себебі, қазір біз құндылықтар туралы пікірталас құрып отырмыз. Олар бізді біріктіреді де, ажыратады да. Топта танымал әлеуметтанушы мен зерттеушілер және журналистермен жұмыс істедік. Құндылықтар–жұмыстың тәртібін құрастырады. Зерттеу адамның өзгеріске ұшырауын айқындатады. Зерттеудің бірегейлігі – қазақстандық қоғамның екі саяси дәуірдегі мәртебесін салыстыру.

Фридрих Эберт атындағы қордың Қазақстан және Өзбекстандағы Аймақтық директоры Кристоф Мор зерттеуде қазақстандық қоғамның құндылықтары туралы «Зерттеуде қазақстандық қоғамның құндылықтар

сипаты мейлінше нақты берілген, қазіргі заманғы әлемде алға шыққан құндылықтар жағдайында қазақстандық азаматтардың келбеті тура сипатталған және адамдардың өз ұқсастықтарын қалай түсінетіні, тілге, дінге және отансүйгіштікке деген көзқарастары дәл берілген... . «Құндылықтар туралы мәселе қоғамның дәл ортасында тұр. Бұл тек Қазақстан үшін ғана маңызды мәселе емес. Қазақстан өзге елдерден айырмашылығы жоқ. Бізді біріктіретін немесе керісінше, алыстататын мәселелерді түсіну қажет. Құндылықтардың жалпы бір ортадан шығуы да өте маңызды. Себебі, қоғам бір құндылықтарды талқылайтын, бір көзқарасы бар «дене» болуы керек. Мәселен, мен туған Германияда қоғамның өкілдері бір тілде сөйлемейді, бір құндылықтарды талқыламайды. Қоғамның ішіндегі қоғам болып бөлінген. Бұл популизмге көп үлесін қосты деп ойлаймын. Бұл тек неміс мысалы ғана осы мәселелерге шешім табу керегін көрсетеді», - деді К. Мор. Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарды діни және адами капитал тарапынан қарастыру қолға алынып отырғанын, қоғамдағы адамдарды біріктіретін өнер рөлін ескеру керектігіне тоқталды [7].

Қазақстан үшінші жаңғыру кезеңін бастан өткеруде және мәдени трансформация оның ажырамас бөлігіне айналған. Сондықтан экономикалық дамудың тұрақты әрі инклюзивті үлгісін құру туралы тілге тиек еткенде, оның аясын кеңінен қарастырып, қоғамның мәдени ұстанымдары мен құндылықтарын қоса ескеретін болады.

Елін сүйген, елі сүйген Елбасы «Біздің егеменді және тәуелсіз Отанымызда өзіндік құндылықтарымыз бар және оларды сақтап, қорғай білуіміз керек. Бірде бір қоғам және бірде бір мемлекет патриотизм, бейбітшілік пен келісім, әлеуметтік серіктестікпен үйлесімділік, құқықтық тәрбие идеяларын жүргізбестен аяғынан тік басып тұра алмайды» [8] - деген болатын. Яғни Елбасы ұлтжандылық қасиетті тұғыр ретінде ұсынып отыр. Шынында да рухани құндылықтарсыз қоғамның жеке мүшелері адамдарды да елестету мүмкін емес. Бұлар адамның, оның ішінде жастардың рухани күшінің қайнар көзі, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуында ынталандырушы шарт. Бұл орайда Ә. Нысанбаевтың мына сөзін келтіре кету ойымызды нақтылай түседі: «Адам бойындағы рухани даму мүмкіндігін көрсететін тағы бір жайт – оның айқын өмірлік позициясының болуы. Егер ол тек ғана баюға ұмтылатын, бірақ еліне өз отандастарына қол ұшын беруді, көмектесуді ойламайтын, имандылық пен адамгершіліктен аулақ тұрған болса, қанша кітап оқыса да, бәрібір, ондай адамның руханилығы туралы сөз болуы да мүмкін емес» [9].

Алайда тарих процесс арқылы жалғасып келе жатқан құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа табыстау дәстүрі кеңестік идеология тұсында жолдан шығып қалды. Тоталитарлық жүйенің құндылықтарын зорлықпен санаға сіңіру, адамдардың іс-әрекетімен дүниетанымының өзегіне айналдыру жаппай етек алды. Бәрін бір идеологияға бағындыру нәтижесінде ұлттар дәстүрлі өмір сүру тәсілінен айырылды. Адамның рухани дүниесінен гөрі материалдық бастамалар, қажеттіліктер алғашқы орынға қойылды. Бір ғасыр ішінде жүріп өткен саяси-әлеуметтік өзгерістер, қоғамның экономикалық негіздерінің ауысуы, қолдан жасалған аштық, саяси қуғын-сүргін, халықты жаппай жайлаған үрей, шовинистік саясаттың нәтижесінде жазу үлгілерінің өзгеруі, ұлт

тілінің қолданылу аясының тарылуы ұлттық құндылықтардың, яғни халық шығармашылығы – фольклор, мақал-мәтел, эпос жырларымыздың қоғам сұраныстарынан аластатылуы, ұлтжандылық қасиеттің қатты қуғындалуы, ислам дінінің теріске шығарылып, атейстік көзқарастың басты ұстанымға айналуы және тағыда басқа өзгерістер ұлт санасындағы рухани құндылықтарға кері әсерін тигізбей қалмады. Рухани құндылықтарды бағалай білуге әлемді, адамдарды, табиғатты сүю ғана үйрететіндігі естен шықты. Алайда еріксіз істелінген нәрсенің адамнан бәрібір де еріксіз қалатыны, бағаланбайтыны негізделді. Бұл туралы С.Нұрмұратов: «Ақиқатты түсінуге, игеруге болмайды, оны тек таза жүреппен қабылдау керек, адам сол әлемге ақ ниетпен ұмтылуы қажет» деп жазады [10].

Тәуелсіздіктің ширек ғасырында Қазақстан әлеуметтік-экономикалық салада сәтті жаңарды. 2017 жылдың басында саяси реформаны бастаған Үшінші жаңғырту туралы жарияланды. Бұл жерде Ұлт көшбасшысы Қазақстанның рухани жаңғыруы бүгіннен басталмағанын да айтады. Ол бүгінде жетістікке жеке адамдардың емес, бүкіл халықтың бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы қол жеткізуге болатындығын баса айтады. Қазақстандықтар прагматик болып, ұлттық менталитеттің шекарасын кеңейтіп, ұлттық менталитетте басты орынға ие болуы керек. Енді біз рухани жетілуіміз керек.

Н.Ә. Назарбаев осы күрделі мәселені шешудің даңғыл жолын тапты.

Кертартпа ескіліктен арылып, санасын жаңғыртпаған ел ешқашан экономикасы дамыған озық елдердің көшіне ілесе алмайды. Қоғамда саналы азаматты қалыптастыру үлкен бетбұрыстың бастауы болып табылады.

Саналы азаматтар қауымдастығы қалыптасқан елде реформалар жедел жүзеге асады. Саналы азамат дегеніміз–төртінші индустриялық революция жетістіктерін және бірнеше тілді жетік меңгерген білімді, білікті маман.

Сананың ашықтығы дегеніміз– жаһандану мен жаңа технология өмірімізге алып келген өзгерістерді қабылдауға дайын болу деген сөз.

Бұған не көмектеседі?

Сингапурдың әкесі атанған әйгілі реформатор Ли Куан Ю журналистің – Үнді елін Сингапурдың дәрежесіне жеткізе аласыз ба? –деген сауалына былай депті:

– Жоқ, себебі үндістер өзіндік бағыт бағдарын, салт дәстүрін берік ұстанып –ежелден келе жатқан халық. Ал ескілікке әбден үйреніп, жанашылдықтан жасқанатын қауымға экономикалық болсын, әлеуметтік болсын әйтеуір кез келген реформаны іске асыру аса қиын. Негізі әлемге танымал Гандимен Нерудің бірқатар мүмкіндіктері болған, бірақ қанша жерден тырысқанымен халықтың қанына сінген таптық жүйені түбегейлі құртуға олардың шамалары келмеді. Ал Сингапур болса енді – енді аяққа тұрған, жас бала сынды мемлекет еді. Сондықтанда маған анағұрлым оңайырақ болды... .

Біз бұны қалай түсінуіміз керек?

Қазақстан– жас мемлекет. Елбасының бастамасымен дамудың даңғыл жолына түскен ел. Жаһандану жағдайындағы жас қазақстандықтардың санасын, мінез-құлқын өзгерту өзекті мәселеге айналды.

Бағдарламалық мақаласында ол әдеттер мен стереотиптерді өзгертпей

жаңғыру мүмкін емес деп атап өтеді, бұл ретте маңызды бағытты – прагматизмді бөліп көрсетеді.

Мінез-құлықтың прагматизмі дегеніміз – нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану [1].

Сонымен қатар, қазіргі шынайы өмірде кертартпа ескілік әдеттерден және құмарлықтан арылу қажет. Мысалға, - біртұтас Ұлтты өңірлік бөлуді артта қалдыру қажет. Біз меритократиялық қоғам құрудамыз, онда әрбір адам жеке үлесімен және жеке кәсіби сапасымен бағалануға тиіс.... Таяу онжылдықтарда барлық кәсіптің жартысы жойылады және мұндай жағдайда тек жоғары білімді адам ғана сәтті өмір сүре алады. Сондықтан Қазақстан білім беру саласын бюджеттік қаржыландыру үлесі бойынша ең озық елдердің қатарында. Егер жастардың құндылықтар жүйесінде білімділік басты құндылыққа айналар болса, ұлт табысқа жетеді–деді [1].

Саналы азаматтар қауымдастығы қалыптасқан елде реформалар жедел жүзеге асады.

Саналы азамат дегеніміз–төртінші индустриялық революция жетістіктерін және бірнеше тілді жетік меңгерген білімді, білікті маман.

Сананың ашықтығы дегеніміз–жаһандану мен жаңа технология өмірімізге алып келген өзгерістерді қабылдауға дайын болу деген сөз.

Елдегі басталған ауқымды өзгерістер қоғамдық сананы оза жаңғыртумен сүйемелденуі тиіс. Бұл ретте, бүгінгі таңда орасан жұмыс атқарылғанын және Қазақстанның қалыптасқан мемлекет екенін атап өтеді. Бірақ мықты әрі жауапты адамдардың Біртұтас Ұлтына айналу үшін қоғамдық сананы өзгертуге мүмкіндік беретін неғұрлым ауқымды және іргелі жұмысқа кірісетін уақыт жетті. Және де мақаланың негізгі түйіні Қазақстанда ауқымды өзгерістердің қоғамдық сананы өзгертусіз, немесе жаңғыртусыз мүмкін еместігінде.

Жаңғырту деген не? Ғылыми әдебиетте Жаңғыру (moderni- zation; modern – заманауи) қоғамдық- әлеуметтік эволюциясына, оның құрылымдық және функционалдық жіктелуінің заманауи қоғамның қалыптасуы бағытына қарай өсуіне алып келетін саясаттағы, экономикадағы және мәдениеттегі инновациялардың тарихи ұзақ процесі ретінде белгіленеді.

Сондай-ақ жаңғыруды мемлекетті қарқынды дамыту мақсатында жүйені ауыстырмайтын, бірақ қолда бар әлеуетті жұмылдыратын іргелі өзгерістер процесі ретінде анықтайды.

Жаңғыру процесі сатылы, көпфакторлы, тарихи инвариантты және қайтымды болып табылады; ол өңірлік және өркениетті ерекшелікке ие және әртүрлі қоғамдық ішкі жүйелерде және дамудың әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі жылдамдықпен және қарқындылықпен өтеді.

Жаңғырудың түпкі мақсаты мемлекетті өзін-өзі дамытуға және өз механизмдерін тұрақты жаңалап отыруға қабілетті жүйеге айналдыру, уақыт талабына сәйкес келтіру болып табылады.

Ғалымдар адамзат тарихына үніліп ХХ ғасырдың соңына қарай даму парадигмасының үш кезеңін нақты анықтады:

Бірінші – өнеркәсіпке дейінгі даму кезеңі-аграрлық революция және отырықшылыққа көшу нәтижесінде шамамен 10 мың жыл бұрын басталған;

Екінші – XVI-XVII ғасырлардағы индустриалды революция нәтижесінде орын алған индустриялық даму кезеңі. Яғни қарапайым еңбек құралдарынан машина жасау өнеркәсібіне көшу кезеңі;

Үшінші – 1950 жылдары басталған постиндустриялық даму кезеңі. XX ғасырда АҚШ, одан соң Жапония, Батыс Еуропа елдерін басталған, адамның зияткерлік мүмкіндіктерін кеңейтетін түбегейлі жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуы [13].

Қазақстан жаңа тәуелсіз мемлекет құра отырып, Бірінші жаңғыруды жүзеге асырды. Сосын, Қазақстан-2030 стратегиясын қабылдап және Астананы салып, Қазақстан 50 дамыған елдің қатарына енді – бұл Екінші жаңғырудың нәтижелері.

Қазақстан жаһандық бәсекелік қабілетке қол жеткізуге бағытталған елдің Үшінші жаңғыруын іске асыруға кірісті. Басты мақсат–Ұлт жоспарын орындау негізінде әлемнің 30 озық елінің қатарына ену.

Өзгерістер жолына түскен елдердің әлемдік тәжірибесі жаңғырудың – әлеуметтік-мәдени өзгерістерден оқшаулауға болмайтын процесс екенін көрсетеді. Жаңғыру біздің заманымызда материалдық өмірді де және рухани өмірді де біріктіріп қамтуға тиіс.

Демек, жаңғыру – әлеуметтік-мәдени феномен, оның артында тиісті адамның әлемді сезінуі мен дүниетанымы, оның қоршаған ортаны түсінуі және оның ондағы орны, дәлелдері мен мінез-құлық стилі, құндылық бағдарлары мен мәдени қалауларының меңгерген жүйесі, соның ішінде өмірдің саяси нысандары, белгілі бір құқықтар мен міндеттемелер жүйесі тұрады.

Елбасы өз мақаласында былай анықтайды – саяси жаңғырудың да, экономикалық жаңғырудың да табысты болуы бірінші кезекте қоғамдық сананың руханият басым болатын деңгейіне тәуелді. Сондықтан бүгінгі таңдағы рухани қайта өрлеу – ең өзекті міндет.

Қазақстанның Үшінші жаңғыруын іске асыру шеңберінде, үш жаңғырту процесі жүзеге асырылатын болады: саяси реформа, экономикалық өрлеудің жаңа моделін құру және қоғамдық сананы жаңғырту.

Қазіргі уақытта Қазақстанда қоғамдық сананы жаңғыртуға, ұлттың рухани жаңғыруына бағытталған және халқымыз үшін тағдырлы оқиғаға айналған «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру жүріп жатыр.

Бүгінгі ұрпақтың рухани-адамгершілік және мәдени құндылықтарын сақтау мен дамыту дағдылары «Туған жер», «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы», «Жаһандық әлемдегі заманауи қазақстандық мәдениет», «Қазақстанның 100 жаңа есімі», «Жаңа адамгершілік білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық», «Мемлекеттік тілді латын әліпбиіне көшіру» жобалары арқылы жүзеге асырылуда [1].

Жаңа үлгідегі жаңғырудың бірінші шарты – өз мәдениетін, өзінің ұлттық кодын сақтау. Онсыз жаңғыру бос сөзге айналады. Бұл ретте тарихи тәжірибе мен салт-дәстүрлерге тым жоғарыдан қарауға болмайды. Керісінше, үздік дәстүрлерді жаңғырту сәттілігінің маңызды шарты етіп алу керек. Бұл жерде

жалпы қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағыттарын бөлім көрсетеді. Бұл бағыттардың барлығы жеткілікті дәрежеде өзекті және уақыт сын-қатерлеріне сай келеді.

Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы модернизациялау» бағдарламалық мақаласы жарияланғаннан бері ұлт пен тұтас халықтың санасында күшті толқулар орын алды. Мақалада қайта ойлауға серпін беретін, басымдық беретін және анықтайтын бағыттар мен векторлар анықталған. Мұның бәрі әрбір қазақстандықтың жүрегінде жауап тапты. Бұл бастама өзінің маңыздылығы жағынан бұрын-соңды болмаған, жастар, ғылыми қоғамдастық пен зиялы қауым арасында үлкен резонанс пен қолдау туғызды. Осылайша, оны жүзеге асыру жолында топтастыру және біріктіру қалды. Бұл таңқаларлық емес, мақаланың арнайы алты арнайы бағыттарының әрқайсысы мемлекеттік бағдарлама болуға лайық және лайықты.

Бағдарламалық мақаланың алты бағытымен белгіленген қоғамдық сананы жетілдіру аясында Қазақстанның болашағы – балалар мен жастарды, адами капиталды одан әрі дамыту қажет;

Қазақстандық ұлтжандылық. Аталған сапаның қалыптасуы білім алушылардың Отанын жақсы көрумен, оның табыстары мен жетістіктеріне риза болумен, көрнекті тарихи тұлғалардың атақ-даңқтарымен, өз ауылына, қаласына, өңіріне, оның мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне, елдің тарихына құрметпен қарауға, оның өркендеуі мен әл-ауқатының жақсаруына байланысты еңбек етуге, конституциялық міндеттерді орындауға, қоғамның әлеуметтік жауапты мүшесі болуға тиіс.

Бәсекеге қабілеттілік. Білім алушылардың бұл қасиеті қазіргі заманғы жағдайда интеллектуалдық даму қажеттілігін сезіну, бәсекеге қабілеттілік, креативті және ұлттық өзіндік санасы мен сыни ойлауы жоғары деңгейде дамыған дені сау тұлға ретінде көрінген, өзін-өзі жетілдіруде, өзін-өзі дамытуда, өзіндік сенімі бар талаптары анық көрініс тапқан, үш және одан да көп тілді меңгерген, тіл табысқыш, топпен жұмыс жасай алатын, жаңа білімдерді меңгеруге дайын, оларды сыни ойлай алатын, компьютерлік және цифрлық сауаттылық үшін қандайда бір мәселе туындаған жағдайда, қалыпты емес жағдайларда жанадан меңгерген білімдерін (функционалдық сауаттылық) тиімді қолдана алатын көшбасшылық қасиетке ие, өзіндік күшін жетілдіруді шебер қолдана алатын тұлға.

Прагматизм. Прагматизмді тұлғаның қасиеті ретінде тәрбиелеу, білім алушылардың дайындығымен, олардың қабілетімен және білімімен: *нақты мақсаттардың жетістіктеріне, білімге, сауатты өмір салтына қарай шынайы өмір сүруге;* мүмкіндігіне қарай өз өмірін басқаруға; практикалық пайдалы нәтижелер алуда өмірге деген өз әрекеттері мен көзқарастарының жүйесін құру; өз уақытын жоспарлау; практикалық қызмет барысында нәтижелер алу (мақсат нақты, сенімді нәтижеге құрылуы керек) байланысы болуы керек.

Ұлттық сәйкестік. Ұлттық ерекшеліктің қалыптасуы білім алушылардың халықтың тарихын, қазақ халқының әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін, мемлекет ретінде қазақ тілін ұлттық сәйкестіктің негізгі элементі – ұлттың

мәдени коды ретінде («егер халық өз мәдениетін жоғалтса, халық жойылады»), ұлттық сананың базалық элементі ретінде, рухани қазақстандықтардың барлық ұрпақтарының бірлік пен тұтас Қазақстан халқының ұрпақ («Қазақстан – ортақ үйіміз») жалғастығының сабақтастығы ретінде; төзімділік пен гуманизм негізінде бірге тұратын барлық халықтар мен ұлттардың тілін, тарихын, дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын және ұлттық мәдениетін құрметтеуге барлық қазақстандықтардың қабілеті мен дайындығы; түрлі мәдени мұраны іздеу мақсатында этникааралық, конфессияаралық және мәдениетаралық диалогқа дайын болу, қазақ жерінде бейбітшілікті, тыныштықты және зорлық-зомбылықтан сақтайтын жалпы адами құндылықтарды (өмір, еркіндік, бейбітшілік, ар-ұждан, сенім, махаббат, бақыт, денсаулық) сақтау қабілеті мен қажеттілігін меңгерумен байланысты.

Білімнің салтанат құруы. Білім алушылардың бойында аталған қажеттілікті дамытуға байланысты (білімнің басымдығы, таным мәдениеті) рухани өзін-өзі жетілдіруге тұрақты жеңуге тартатын материалдық жетістікке қол жеткізуде қоғамдық мораль негізінде терең түсіну жатқан рухани өзіндік дамытуға қабілетті және дайын болуы керек.

Эволюциялық және сананың ашықтығы. Білім алушылардың бойында аталған қабілеттерді жаңа технологиялық сананың өзгерістерді дамыту дайындығымен көрінуі керек; прогреспен қатар қадам басып, оның негізгі бағыттарын ұстану, басқа мемлекеттердің озық тәжірибесін меңгеру үшін ең жақсы жетістіктерді қабылдау; басқа елдермен диалогқа қатысу, басқа елдерден үйрену; олардың «өмірлік әлемінің», «өрісін» кеңейту және олардың шығармашылық күштерін қолдану нысандарына барынша қолдау жасау.

Салауатты өмір салты – әрбір қазақстандық үшін денсаулық - ең жоғары құндылық. Ол міндетті түрде спортпен, дұрыс тамақтанумен, зиянды әдеттерден бас тартумен, оң эмоцияларды көбейтумен, әлемге оң көзқараспен, қозғалыс белсенділігін артуымен байланысты [1].

Сонымен бірге, рухани жаңғыру процесінде әлеуметтік салалардың өзара әрекеттесуі әр саланың өз заңдылықтарына сәйкес дамытынын көрсетеді, олар қоғам дамуының белгілі бір кезеңінде басқа саладағы өзгерістерге осы рөлді беру үшін жетекші буын рөлін атқара алады.

XXI ғасырдың адамына лайық қасиеттер ретінде осы қасиеттер мен сапаны қалыптастыру Қазақстан Республикасының білім беру тәрбиенің ұйымдарындаға жаңартылған мазмұнының айқындау ғана емес, сонымен қатар: азаматтық-патриоттық, рухани-адамгершілік, еңбек, эстетикалық, зияткерлік (саналық), дене бітімдік, құқықтық, көпұлтты және ұлттық тәрбие беруді қамтиды және Н.Ә.Назарбаевтың күшті және мықты ҚАЗАҚСТАН кұруда қолдау көрсетуінде байланысты болатын «Қазақстан-2050 Стратегиясында» басым бағыттарын [7].

1) Жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеу. Жаңа қазақстандық патриотизм – бұл барлық қоғамды, барлық ұлттық өзгешелікті біріктіру емес;

Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер»

бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Оның ауқымы ізінше оп-оңай кеңейіп, «Туған елге» ұласады. Мәселен, «Ауылым - әнім» атты әнді айтқанда, «Туған жерін сүйе алмаған, сүйе алар ма туған елін» деп шырқайтын едік қой. Бажайлап қарасақ, бұл - мағынасы өте терең сөздер. Бағдарлама неге «Туған жер» деп аталады? Адам баласы - шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі. Туған жер - әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды. Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу - шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі» [1].

Жалпы біршама патриотизм анықтамасына тоқталып өтейік: «Патриотизм» – грек тілінен *patriotes* - отандас, *patrio* - Отан, туған жер деген мағынада. Бұл өз отаның мен жеріңе деген сүйіспеншілік, оның тарихы мен мәдениетіне деген зор құрмет, әркімнің өз күш-жігеріне деген сенімі мен барша қоғамның топтасуы. Бұл бүгін тұрғызылып жатқан өз елінің тарихына қатыстылықтың және оның болашағы үшін жауаптылықтың жоғары сезімі. Бұл әрбір қазақстандықтың табыстары үшін мақтаныш және қандай тұрғыда болғанына қарамастан өз салаңда табыстарға қол жеткізу ниеті және бұл табысты әркім Отанына бағыштап, әлемде оның даңқын асыруы, беделін көтеруі тиіс. Патриотизмді әсіресе, жастардың арасында барша қоғамның ортақ күш-қуатымен қалыптастыру керек. Бүгінгі жас ұрпақ – болашақ Қазақстан азаматы. Олар өзімізді қоршаған ірі өркениет орталықтарын, түрлі мәдениетті меңгеріп, өзін сыйлата алатын, рухани дүниесі бай, интеллект-деңгейі жоғары, білімді де білікті жаһандану заманына сай болуы шарт. Патриотизммен тығыз байланысты маңызды мәселе – мемлекеттік тіл мәселесі. Мемлекеттік тіл – бұл бастау алатын ту, елтаңба, әнұран секілді дәл сондай нышан және ол елдің барша азаматтарын біріктіруі тиіс. Патриоттық білім тұлғаны жан-жақты дамыту патриоттық санамен сезім қалыптастыру үрдісі ретінде қалыптастырамыз.

Қазақстандық патриотизм – өткен замандағы қоғам құндылықтары: тұлға, отбасы, білім, еңбек, Отан, жер бетіндегі бейбітшілік ұғымдарын да қамтиды. Бүгінгі таңдағы патриоттық тәрбие жекелеген бағыттарға ғана емес, қоғам құндылықтарына қарай бағыт ұстайды. Өйткені, патриоттық сезімнің нысанасы – Отан, оның мазмұны: туған жер, табиғат, дін, тіл, дәстүр, тарих, әдебиет, өнер. Олар жеке тұлғаны ерекше жылылық, сүйіспеншілік сезіміне баулып, патриоттық сезімнің қайнар көзі болады. Ал, қазақстандық патриотизм дегеніміз – елімізде тұратын ұлт өкілдері, яғни қазақстандықтардың Отанымызға, елімізге, жерімізге деген сүйіспеншілігі. Әрине, Отанды сүю – әркімнің сана-сезіміне байланысты, қасиетті сезім. Бұл сезім әркімді әр кезеңде (яғни әртүрлі жаста) оянып, кейін кәметке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық, әлеуметтік институттардың әсерімен қалыптасады. Қазақстанның шынайы патриоттарының басты ісі. Ұлтына, нәсіліне, сенімі мен нанымына, саяси көзқарасы мен ұстаған бағыт-бағдарына т.б. ерекшеліктеріне қарамастан, Республикамыздың азаматы өзі өмір сүріп, ауасын жұтып, игілігін

пайдаланып отырған мемлекетін «Туған елім, Отаным» деп тануы қажет. Мемлекетке есімін беріп отырған ұлттық салт-дәстүріне құрметпен қарау, оның тілі мен дінін сыйлау, заңдарына бағыну, рәміздерін ардақтап, жетістіктеріне шаттану – қоғамның әрбір мүшесінің басты міндеті. Отанға сүйіспеншілік, туған жерге құрмет, патриотизм – тұлғаның дамуындағы ең жоғарғы-деңгейді сипаттайтын аса маңызды рухани игілік. Ол адамның отан игілігі үшін қызмет етуінен қажет болса, сол мақсат жолында ғұмырын құрбандыққа шалуға дейін баруынан көрінеді. Біз баршаға мүмкіндік беретін қоғам: әрбір адамның жеке басы мен бостандығын құрметтейтін, өзіне – өзі қызмет етуге жағдайы жоқ жандарды қамқорлыққа бөлейтін, қандай еңбекті болса да қадірлейтін, ана мен баланы қорғайтын, зейнеткерлерге қамқор болатын, ардагерлер мен отан қорғаушыларды ардақ тұтатын қоғам құруды аяқтауға тиіспіз. Бұл – Қазақстанның шынайы патриоттарының басты ісі. Сондай-ақ, «Қазақстандық патриотизмді» еліміздің әрбір азаматының санасына сіңіру – кезек күттірмейтін мәселе. Өз отанының патриоты болу – Қазақстанды жүрегіңе ұялату [14].

2) барлық этникалық топтардың азаматтары тең құқылы болу. Барлығымыз тең құқықтар мен тең мүмкіндіктерге ие қазақстандықтар болып табыламыз және біздің жерімізде бейбітшілік пен тыныштықты қамтамасыз етуге тікелей жауап береміз;

Қазақстанның әлемдік деңгейді бағындырған жекелеген өз тұлғалары аз емес, әрине. Жыл сайын өтетін халықаралық өнер байқауларында олжа салмайтын қазақтың баласы кемде-кем. Мысалы, тау бұлағындай сыңғырлаған әсем үнімен әлемді дүр сілкіндірген әнші Димаш Құдайбергенов ұлттық брендке айналды. Таза таланттың жеңісі тек қазақтың ғана мерейі емес, адамзат баласының бәріне ортақ қуанышқа айналды. Таңдай қақты. Бұл ең алдымен, қазақ өнерінің өрлеуі, жемісі еді. «Бізде де әлем мойындайтын мынадай тамаша жас тұлғалар бар екен-ау» деген ел ішіндегі асқақ сезімді оятып, болашаққа сенімді нығайтқан жеңіс еді.

Димаш сияқты Қазақстанды өздерінің жетістіктерімен дүние жүзіне танытып жүрген спорт, өнер жұлдыздары көп. Олардың қатарына спорт әлеміндегі боксшы Г.Головкин, зілтемірші И.Ильин, мәнерлеп сырғанаушы Д.Тен, шаңғышы А.Полторанин, суда жүзуші Д.Баландин және әнші М.Мудрякты жатқызуға болады. Бұл күндері ұлттар бірегейлігі туралы сөз қозғағанда боксшы Геннадий Головкиннің қанатты сөзі еріксіз ойымызға оралады. «Менің әкем-орыс, шешем-кәріс, өзім қазақпын» деген болатын даңқты боксшы Елбасымен кездесу сәтінде. Міне осындай тұлғалардың өскен ортасы, ұлттар достығы туралы түсінігі жас ұрпаққа тәлімді тәрбие береді.

Бүгінде қазақстандық бірегей мәдениет қалыптасып келеді. Әрбір азамат өзінің білімін, еңбегін елінің өркендеуіне, дамуына қосатынын біледі.

Тек отансүйгіштік – көпұлтты Қазақстанның тұтастық пен татулық сақтаудағы басты құралы. Сонымен қатар жоғары толмаған жаһандануға тұрар жалғыз күш болмақ [14].

3) қазақ тілін және тілдердің үштілділігін дамыту. Жауапты тіл саясаты – қазақ халқының негізгі біріктіруші факторларының бірі. Қазақ тілі – рухани негіз және барлық салаларда белсенді түрде дамыту керек;

«Жаңа адамгершілік білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» арнайы жобасы. Қазіргі уақытта, Қазақстанның үшінші жаңғыруын қамтамасыз етуге қатысты тапсырмаға байланысты, елімізде білім саласындағы бәсекелестікке бейімделген сапалы деңгейдегі жаңа мамандарды дайындау қажеттілігі туындады. Бұл барлық жастардың қоғамдық және гуманитарлық білім саласында сапалы дайындығының болуын меңзейді, өйткені олар заманауи процестерді түсініп, сананы жаңғырту қағидаларының – ашық болудың, прагматизмнің, бәсекелестікке қарсы тұра білудің басты дәріптеушілері болуы тиіс.

«Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын жүзеге асыру Қазақстандағы қоғамдық және гуманитарлық ғылымдарды оқыту жүйесін жетілдірумен қатар тағы да екі мәселені шешуге мүмкіндік береді:

– жоба ғылыми айналымға заманауи әлеуметтік процестерді түсіндіретін жаңа тұжырымдамаларды енгізу арқылы, Қазақстандағы әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің академиялық ортасын дамытуға септігін тигізеді;

– аударма жобасы арқылы қазақ тілінің дамуы жүзеге асырылатын болады, өйткені гуманитарлық пәндер саласындағы фундаменталды, теориялық зерттеулер мемлекеттік тілдің тұжырымдамалық және түсініктемелік құрылымын дамытуды қажет етеді.

«Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық». Оның мақсаты – жастарға әлемдегі ең жақсы оқулықтарды қазақ тілінде оқуға мүмкіндік беру. Сонымен қатар, қазақ тілі дамуға күшті серпін алады, өйткені әлемдегі ең жақсы әдебиеттің аудармасы тілді байытады, оған жаңа ұғымдар мен мағыналар әкеледі. Бұл тіл қосымша қанықтылықты алады дегенді білдіреді.

Тек біліммен ғана қоғам шынымен мықты бола алады. XVI-XVII ғасырлар тоғысында өмір сүрген әйгілі ағылшын философы Фрэнсис Бэконның: «Білім – бұл күш», – дегені таңқаларлық емес. Оның үстіне, әр тіл – «қауымдастық өзінің ерекше рухани миссиясын орындау жолы». Кез-келген ұлттың тілі – бұл оның тарихи есте сақтау қабілеті. Халықтың мыңжылдық рухани мәдениеті тілде, оның ауызша және жазбаша түрінде, әртүрлі жанрдағы ескерткіштерде ерекше және ерекше көрініс табады. Демек, тіл мәдениеті, сөз мәдениеті көптеген, көптеген буындардың ажырамас буыны ретінде көрінеді. Ана тілі – ұлттың жаны, оның басты және айқын белгісі. Тілде және тіл арқылы ұлттық психология, адамдардың табиғаты, олардың менталитеті, моральдық жағдайы және руханилығы сияқты маңызды белгілері мен белгілері ашылады. Демек, бұл қазақ тіліне аударма жобасы тек тілдің күші мен қоғамның әлеуетін дамытуға мүмкіндік беретін құрал ғана емес. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық біздің Елбасымыздың барлық қажеттіліктеріне – прагматизмге, сананың ашықтығына, әлемде барлығымен бірге өмір сүруге, ақпарат ағымына сыни көзқараспен қарауға, мәдени кодтарын сақтауға, ұлы есімдерді, тілдерді, дәстүрлерді мәңгі сақтауға қызмет етеді [11].

«Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы. Оның мақсаты – жастарға әлемдегі ең жақсы оқулықтарды қазақ тілінде оқуға мүмкіндік беру. Сонымен қатар, қазақ тілі дамуға күшті серпін беру, өйткені әлем әдебиетінің ең жақсы

аудармасы тілді байытады, тілге жаңа ұғымдар мен мағыналар береді. Бұл тілге жаңаша рең береді дегенді білдіреді.

Әлеуметтік-гуманитарлық салада 100 жетекші оқулықтың аудармасы бәсекеге қабілеттілік пен прагматизм рухында тәрбиеленетін қазақстандықтардың жаңа буынын қалыптастырудағы сенімді қадам болып табылады.

Бүгінгі таңда Қазақстан білім беруге бюджеттік шығындардың үлесі бойынша әлемдегі алдыңғы қатарлы елдердің қатарына кіреді. Әлемдегі ең үздік 100 оқулықты қазақ тіліне аудару жобасы – бұл мәртебенің тағы бір дәлелі.

2018-2019 жылдардан бастап еліміздегі жоғары оқу орындарының студенттері қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша әлемде үздік оқу үлгілері болып табылатын кітаптармен оқуды бастайды.

«Мемлекеттік тілді латын әліпбиіне көшіру» жобалары арқылы жүзеге асырылуда.

Қазақстан саясатының ерекше белгісі – белгілі бір бастамалар мен реформаларды іске асыру тәсілдерінің ойластырылғандығы болып табылады. Френсис Бэкон.

Латын әліпбиіне көшу – бұл елдің рухани және мәдени дамуындағы шынайы тарихи кезең, бұл алфавиттің өзгеруі ғана емес, бұл біз үшін өркениетті таңдау, бұл ашық әлемнің бір бөлігі болуға деген ұмтылысты растайды, прогреске баса назар аударады және бұл жүйені жаңғырту туралы біз айтқан идеялармен байланысты Қазақстандағы білім.

Қазақ тілін жаңғырту оның барлық әлеуетін ашу үшін қажет – қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, рухани жаңғырудың, ұлттық бірегейлікті нығайтудың қуатты факторы. Латын әліпбиіне көшу, ең алдымен, қазақ алфавитін және емле ережелерін реформалауға бағытталған, бұл бізге тілдің фонетикасы мен оның графикасы арасында сәйкестік орнатуға мүмкіндік береді. Латын әліпбиін енгізу мемлекеттік тілді дамытудың ішкі мәселелерін шешуге ғана арналған. Бұл мәселеге қатысты Елбасының берік, дәйекті ұстанымы орыс тілінің біздің елімізде қуатты мәдени және тарихи тамырлары бар әлемдік тіл ретінде танылуына ықпал етуі керек.

Қазақ жазуын латын графикасына көшіру қажеттілігі туралы айта келе, Ұлт көшбасшысы қазақ тілін латын қарпіне көшіру процесі жақсы дайындықпен және байыпты түрде жүргізілуге тиіс деп атап көрсетті. Бұл біздің әлемдік өркениетпен ықпалдасуымызға, ағылшын тілін және интернет тілін үйренуімізге жағдай жасайды.

Мәселенің басты себебі – әлемнің жаһандану процесіне ұмтылуында. Латын қарпі қазіргі кезде жаһанданудың графикасына айналды. Латын қарпі жаңа технологиямен, компьютермен, сапалық жетістіктермен байланыстырылады. Тіпті жапон тілінде аталатын жапон фирмаларының өздері атауларын латын қарпімен жазғанды дұрыс санайды. Тіпті, Қытайда экономиканың бірнеше секторларында әлемдік нарыққа шығу үшін, әлемдік деңгейдегі тұтынушыға түсінікті болу үшін латын қарпі қолданылатындығы белгілі. Латын қарпі брендтік графикаға айналып отыр. Латын қарпіне көшу

уақыт талабынан қалмау үшін, әлемдік кеңістікке табысты интеграциялану үшін, бір қызығы, интеграцияланып қана қоймай, өзінің кескін-келбетін сақтап қалу үшін маңызды болып отыр.

Шет елдерде тұратын қазақтар өз қандастарымен ана тілінде сөйлескенде, латын қарпіне негізделген замануи ақпараттық желілерді пайдалануды барған сайын арттырып отыр. Қазақстан жастарының шет тілдерін меңгеруге деген ұмтылысы, қоғамды компьютерлердіру, интернетті пайдалану, шығыс мәдениетінің телевидение, кино арқылы ықпал етуі, еуропалық сапаға ұмтылу – осының барлығы біздің қоғамды «латын қарпінің құшағына» еріксіз әрі біртіндеп тартып келеді [11].

4) мәдениет, дәстүр және өзін-өзі жаңғырту. Дәстүр мен мәдениет – ұлттың генетикалық коды;

Қазақтың арғы-бергі тарихында ұрпақ ұялатын іс болмаған. Біздің мәдениетіміз кезең-кезеңмен даму үстінде.

Біз – ұлан-ғайыр жері мен аса бай рухани тарихы бар елміз. Ұлы Даланың көз жеткізгісіз кең-байтақ аумағы тарихта түрлі рөл атқарған. Бірақ, осынау рухани географиялық белдеуді мекен еткен халықтың тонның ішкі бауындай байланысы ешқашан үзілмеген.

Біріншісі; «Қазақстанның киелі орындары – Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы.

Біз жат идеологиялардың әсері туралы айтқанда, олардың артында басқа халықтардың белгілі бір құндылықтары мен мәдени символдары тұрғанын есте ұстауымыз керек.

Тиісінше, оларға өзіміздің ұлттық құндылықтарымыз арқылы ғана төтеп бере аламыз.

Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы.

Ол – ұлттық бірегейлік негіздерінің басты элементтерінің бірі. Сондықтан, мыңжылдық тарихымызда біз алғаш рет осындай ауқымды жобаны жасап, жүзеге асыруға тиіспіз» – делінген.

Осыған байланысты қазақ халқының тарихында елеулі орын алатын Қазақстанның аймақтарындағы қасиетті орындар анықталып, тізімі жасалды.

«Қазақстанның қасиетті орындары мен кешендері» ретінде ерекше қастерленетін табиғи, мәдени мұра және діни сәулеттің айрықша қастерлі ескерткіштері, кесенелер, сондай-ақ Қазақстан халқының жадында өшпеш із қалдырған тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындар ұғынылады.

Екіншісі, «Жаһандық әлемдегі заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы.

Қазіргі заманғы бәсекелік қабілет дегеніміз экономикалық даму, халықаралық бастамалар мен жобалар ғана емес, сондай-ақ бәсекеге қабілетті мәдениетті қалыптастыру, өзіндік мәдени жетістіктермен әлемге танылу.

Қазақстан дамуының жаңа кезеңі сыртқы саяси бастамалармен байланысты брендтерді ілгерілету ғана емес, қазақстандық мәдениеттің үздік үлгілері мен жетістіктерін көрсету арқылы мемлекеттің танымалдығын

арттыруды көздейді. Мұндағы әңгіме ғылым, әдебиет, көркемөнер мен музыка, театр, кино және т.б. қамтитын ұлттық мәдениеттің кең мағынасында айтылады.

Бізді әлем халықтарының ішінен ерекшелейтін өзіндік қадір – қасиеттеріміз бар. Енді соларға қысқаша шолу жасайық.

Қазақ халқы–бауырмал халық. 100 ден аса ұлт өкілдері тату-тәтті өмір кешуде. Достық, қайырымдылық, ынтымақ, бірлікті насихаттайтын тамаша дәстүрлер бар. Оқушыларды осындай дәстүрлермен тәрбиелеуіміз керек.

«Асар» дәстүрін алайық. «Асар» –ұлттар бірегейлігін жақындата түсетін заман талабына сай жарасымды дәстүр. Асар – еріктілер тобы. Оған ешкімді мәжбүрлемейді. Және ұлтқа, дінге, тілге, руға бөлінбейді. Бүгінгі қоғамдық санамызда бұл тамаша қасиетіміз жарқырап көрінуде. Тек қана табысты кәсіпкерлер ғана емес, өз саласында едәуір жетістікке жеткен танымал спортшылар, әншілер, өнер қайраткерлері тіпті қарапайым азаматтар да меценаттық үрдіске белсене араласып жатқаны шындық. Олар ауылындағы кембағал, тұрмысы төмен жандарға асарлатып баспана салып беруде. «Асардың» шаруашылық түрлеріне қарай «Шүлен тарту» сияқты баламалары бар.

Бұл қазақстан халықтары бірегейлігінің жарқын үлгісі. Олар ұлтқа, дінге, тілге, нәсілге, руға, жершілдікке бөлінбей туған жеріне деген перзенттік парызын өтеуде. Біз – үлкен болайық, кіші болайық, бәріміз туған жердің перзентіміз. Тоқсан тарау арнамен келіп тоғысқан тағдырлармыз. Сондықтан да шетелдерде өткен байрақты бәсекелерде бізді ұлтқа бөлмей «Қазақстандық» деп таныстырады. Қазақстандық орыс, неміс, кәріс, татар, өзбек деген сөз тіркестерін ешқашан естімедік. Себебі біз ұлтқа бөлінбейтін унитарлы тәуелсіз мемлекетпіз. Біздің бір ғана туған жеріміз, Отанымыз бар. Ол ата-бабаларымыздың маңдай тері тамшылаған – қасиетті Қазақстан.

Ұлттық тәрбиемізде тағы бір тамаша тағылым бар. Атадан балаға жалғас болған бұл ұғымдардың тәрбиенің бастауы болып табылады. Жанды-жансыз табиғатқа орынсыз зиян келтіруді, ысырап жасауды атам қазақ ежелден қош көрмеген. Бұған дәлел – қазақтың адамзаттық-ғаламзаттық іс-әрекеттерге, таным-түсініктерге, мінез-құлық пен әдет-ғұрыптарға т.б. қатысты толып жатқан наным-сенімдік тыйымдары. Айта кетерлігі, сол ондаған-жүздеген тыйымдардың барлығы – айналып келгенде «жаман болады», «ұят болады», «обал болады» деген қазақы моральдің үштағанына келіп тиянақтайды екен. Ұлттық ар-ұят кодексін құрайтын бұл үш түрлі ұғымның мағыналық айырмашылығына үңілейікші:

Мұндағы – «жаман болады» – қандай да бір іс-әрекет салдарынан дереу тап болатын немесе түптің түбінде туындайтын оқиғалардан сақтандыруға құрылғанын көреміз. Мысалы: «зиратқа қарай жүгірме», «молаға түнде барма», «кесенеге барғанда шашыңды жайма», «босағаны керме», «Қорымның үстіне шықпа», «Молаға қарап дәрет алма» т.б.

Ал «ұят болады» – адам баласын қандай да бір орынсыз, ерсі мінез-қылық көрсету, әрекет жасау, шешім қабылдау т.б. жағдайлардан сақтандыру тұрғысында, түрлі жағдаяттарға қатысты айтылады. Мәселен, киелі орындарға барғанда қатты күлме, даурығып сөйлеме, селфи суретке түспе т.б.

«Обал болады» – жыбырлаған жәндіктен адамзатқа дейінгі іс-әрекеттерге қолданылады. Сондай-ақ, табиғат байлығына, оның ішінде адамның еңбегі сіңіп әзірленген ас-суды орынсыз ысыраптамауға қатысты да айтылып келе жатыр. Мысалы: «гүлді жұлма», «ұяны бұзба», «киелі орынды ластама» т.б. [13].

«Аруақты сыйлау» – қазақ халқының өзге мұсылман халықтарынан ерекшелігі олардың аруақты сыйлағаны, құрметтегені. «Өлі разы болмай тірі байымайды» дейді дана халқымыз. Сондықтан кесене басында қалыптасқан ережелерге сәйкес әрекет жасаған. Әйел заты тізесін, шашын жауып киінсе, ер адамдар бас киім киген.

Отбасылық тәрбиеміз де өзгеше. XIX ғасырдағы саяхатшы орыс ғалымы «Қазақтарға оқудың қажеті жоқ, олардың салт-дәстүрлері тұнып тұрған ғылым» деген екен. Бала дамуында отбасындағы тәрбие жүйесі үлкен және бірінші кезекті маңызға ие. Тәрбие адам тағдырын шешетін ұлы іс. Ұлы істің бастау бұлағы, қайнар көзі – отбасындағы тағылым мен үлгі-өнегенің, тәлім-тәрбиенің жүйелі, бірізді жүргізілуінен бастау алатыны баршаға белгілі. Үздіксіз тәрбиенің басты сатысы – отбасы тәрбиесі. Отбасында бала еңбек етуге, өмір сүруге әлеуметтік қатынас тәжірибесін игеруге үйренеді, отбасында өзіндік өмірлік көзқарасы қалыптасады.

5) ұлттық интеллигенция рөлін жоғарылату (мұғалім ұлттық интеллигенцияның алдыңғы қатарлы тұлғасы). Зиялы қауым қалыптасқан мемлекеттің кезеңінде ұлттық құндылықтарды нығайтуда жетекші күш болуы керек;

6) мемлекеттің зайырлы сипатын нығайту – Қазақстанның табысты дамуының маңызды шартына қатысты бағыттарды іске асыруға ықпал ететін болады [3].

«Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасы – өз ақыл-ойын, талантын, еңбекқорлығын біздің Отанымыздың көркеюіне салатын адамдардың тарихы туралы жоба. Олар Қазақстанды бейнелейтін, өздерінің өмірлік іс-әрекеттерін тәжірибеге айналдыра алу, өздерін шығармашылықпен жүзеге асыру қабілеті бар адамдар және қазіргі кездегі мектеп білім алушыларының замандастары болып табылады. Тез өзгертін әлемде болашақ көшбасшыларды тәрбиелеу барысында, өскелең ұрпақты осы адамдардан үлгі алуға бағыттау, жалпыұлттық және аймақтық жобалардың белгілі замандастарын көпшілікке тарату мұғалімнің міндеті болып саналады [14].

Әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің басталуына байланысты қазақстандық жастардың бойында төмендегідей құндылықтар пайда болды, оларды қалыптастыру педагог мамандарының алдыңғы мұраттарының бірі.

1. «*Жарқын, сапалы білім*» тренді – қазақстандық қоғамның ұлттық жобасы. Білім – ең жоғары құндылық, жас ұрпақтың дүниетанымдық көзқарасының алғышарты, бұл әлеуметтің уәждемелі де, мәдени де құрамдас бөлігі, адами капиталы, қаржылық және рухани дағдарысты жеңудің жолы.

2. «*Жасампаз, икемді тұлға*» тренді – жаңа құзыретті идеяларды түрлендіруге және жүзеге асыруға қабілетті, әдеттен тыс шешімдер табатын және қабылдай алатын, адамның ішкі ресурстарын шығармашылықпен жүзеге асыру және оны өмірлік іс-әрекетте қолдану ықыласы бар креативті,

бейімделгіш тұлғалар тәрбиелеу негізінде Қазақстанның табысты, серпінді, инновациялық экономикасы құрылады.

3. *«Бәсекеге қабілетті, кәсіби тұлға»* тренді – мемлекеттің стратегиялық міндеті. Бұл тренд табысқа жетуге бағытталған жаңа көзқарасты адамдар тәрбиелеуді болжайды. Нарықтық қарым-қатынас жағдайында – нақты саланың кәсіпқой маманы, бәсекелесу қабілеті жоғары, қызметінің мақсатын нақты анықтай алатын, нұсқаларды болжай алатын, неғұрлым тиімді және өнегелік орынды жолды таңдай, кәсіби және өмірлік мансабының өсуін дамытуға әсер ете алатын тұлға.

4. *«Жоғары ақпараттық мәдениет»* тренді – ақпараттық жана технологияларды меңгерудің қазіргі кездегі деңгейі, ХХІ ғасырдың адамына қолжетімді күрделі ақпараттық базаны өңдеу, жүйелеу, талдау, оның деректерін моральдық-этикалық аспектіде тұлғалық және кәсіби өсу үшін қолдана білу білігі.

5. *«Өмірлік нақты стратегия»* тренді – жеке тұлғаның дүниетанымдық бағдарын құруға қажетті компоненттердің біртұтас және көпаспектілі құрылымы, оған: негізгі бағдарлардың өмірлік мақсаттары, адамның өмірлік нақты тұжырымдамаларын құруы, нақты құндылықты бағдардың болуы, өмірлік қиындықтар мен қайшылықтарды жеңуге дайындығы, уақытша сәтсіздіктерден сабақ алу тілегі, нәтижені дұрыс бағалау және т.б. білігі жатады.

6. *«Жоғары құзыреттілік»* тренді – бұл трендтің мазмұнында келесі аспектілер қамтылған: проблемалық-тәжірибелік – әр адамның жағдайды дұрыс түсінуі, нақты бір кәсіби салада мақсат, міндеттер, нормалар қоюы және оларды орындауы; мағынаның мазмұндылығы – тұлғаның өмірлік стратегияны мазмұнды жүзеге асыру қабілеті, тұлғалық өсуі үшін өзінің шексіз мүмкіндіктерін үздіксіз анықтап отыру ықыласы; аксиологиялық – тұлғаның өзінің көзқарасы және жалпы мәнді құндылықтар тұрғысынан өмірлік жағдаяттарды дұрыс бағалау қабілеті.

7. *«Тұлғалық өсу»* тренді – ішкі өзгерістер, өзін-өзі жетілдіру, дау-жанжалдарды (ішкі, сыртқы) жеңіп шығу, логикалық шегі жоқ өз әлеуетін анықтау, алға қойылған міндеттерді жүзеге асыру процесі [14].

Бұл құжат – жаңа идеологиялық тұжырымдама немесе ұлт мүдделерінің стратегиялық бағытын айқындайтын, адамдарды позитивті әрекеттерге жұмылдыратын принциптер жиынтығы. Жаңару процесін уақыттың императиві деп атауға болады, өйткені сананың бұрынғы моделі қазіргі заманғы шындыққа сәйкес келмейді.

Шынында да, мәдени ашықтық тек шетелдік тәжірибені «сіңіруді» білдірмеуі керек. Керісінше, бұл сырттан келетін, менталитетімізге, мәдениетімізге, дәстүрімізге және тілімізге бейімделген құндылықтарды «жұмсарту».

Осылайша, «Рухани Жаңғыру» бағдарламалық мақаласының алты ұлттық жобасы, шын мәнінде, рухани жаңғырудың, ұлттық сананың нығаюының қозғаушы күші локомотиві болды. Ал бағдарламаның өзі қазақстандық

патриотизм мен жаңаруға деген ұмтылысқа толы қоғамды біріктіретін өзек болды.

«Рухани Жаңғыру» бағдарламасының мазмұнды жалғасы – Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы, ол сандық өркениет контекстінде түсінікті және маңызды болып табылатын ата-бабаларымыздың ғасырлар бойғы мұраларын нақтылайды. Мақаланың негізгі бағыттары–отансүйгіштікке және олардың тарихына деген мақтаныш сезімдерін тәрбиелеу, барлық қазақстандықтар арасында олардың шығу тегінің бірлігі сезімін қалыптастыру. Ұлы даланың батырлары, ойшылары мен билеушілері тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде үлгі болуға лайық.

Біздің республикамыз гүлденген, бәсекеге қабілетті ел болу үшін біз жас ұрпақты тарихи дәстүрлерді, туған жеріміздің мәдениетін, рухани мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеуіміз керек. «Отанның тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін білу – патриотизм және ұлттық өзіндік сана-сезімнің жаңғыру негізі»

Елбасы мақаласында жеріміздің кеңдігі мен халықтың мыңжылдық тарихындағы ұлы жетістіктерін талқылай отырып, «Шын мәнінде, немістердің, италиялықтардың немесе үнді халықтарының жылнамасына көз жүгіртсек, олардың мыңдаған жылды қамтитын төл тарихындағы ұлы жетістіктерінің дені осы елдер қазір мекен етіп жатқан аумақтарға қатыстылығы жөнінде сұрақ туындайтыны орынды. Әрине, ежелгі Рим деген қазіргі Италия емес, бірақ италиялықтар өздерінің тарихи тамырымен мақтана алады. Бұл – орынды мақтаныш –деді [15].

Бүгінгі таңда ел байлығының өсуі мен жинақталуының басты шарты – бұл ел халқының зияткерлік және рухани дамуының, оның ішінде адам капиталы түрінде жетекші деңгейі. Қоғамды модернизациялау қоғам санасының «мазмұны» ретінде инновациялық мәдениетті енгізуге, адами капиталды адам өмірінің барлық негізгі салаларында сапалы дамуына және жинақталуына негізделген.

Руханилық – адамның барлық өзгермелі қоғамға оң ықпалдасуын анықтайтын маңызды компонент, ол барлық әлеуметтік өмірдің рухани-адамгершілік компонентінсіз мемлекет құлдырайды, экономика тоқтайды, мәдениет құлдырайды, ең терең ғылыми білім мен жаңа технологиялар пайдасыз болып қалады деп тәжірибемен сенімді. Рухани құндылықтар–бұл «жақсылық пен жамандық», «шындық немесе жалған», «әдемі немесе жаман», «әділ немесе әділетсіз» контекстінде қарастырылатын әртүрлі рухани тұлғалардың (идеялар, теориялар, кескіндер) адамдық, әлеуметтік және мәдени маңыздылығын көрсететін категория» [16].

Жүсіп Баласағұни айтқан екен: «Кісі танымақ болсаң, ісіне қара», – деп. Адамның уәдесінде тұра білуі, өзгеге жақсылық жасауы, малға да, жанға да мейірімді болуы, жомарттығы, кеңпейілділігі, қарапайым, мәдениеттілігі, еңбекқорлығы оның қандай адам екенін айтқызбай-ақ танытады, өскен ортасы мен алған тәлім-тәрбиесінен де мол мағлұмат береді. Ал мұның сыртында адамның киген киімі мен үйінің тазалығы, ұстаған құрал-жабдықтарының, көлігінің жағдайы, қатысатын ойын-сауығы, әуес әдет-ғұрыптары да оның жан-дүниесінің айнасы [17].

Қазақстанның алдында тұрған қазіргі заманғы проблемаларды шешудің жолын түсіну және іздестіру елдік және аймақтық ерекшеліктерді, сондай-ақ халықаралық, жаһандық контекстті ескеретін біріктірілген, интеграцияланған тәсіл негізінде мүмкін. Жаһандық және қазақстандық дискурстар арасындағы ауыспалы екпіндер, әлеуметтік-мәдени процесс қоғамдық сананы қайта құру функциясы ретінде қоғамдық сананы рухани жаңғырудың экзистенциалды негіздерін анықтайды. Қазіргі транзиттік кезеңдегі біздің еліміз үшін қазіргі заманғы сынақтарды еңсеру жаңа қазақстандық патриотизм, халықтың бірлігі, көп мәдениеттілік, тамырына, тарихына, дәстүріне құрметпен қарау және жаһандық сипаттағы шындыққа дәйекті бейімделу сияқты құндылықтарды біріктіру негізінде мүмкін болады. Қоғамдық сананы рухани жаңғырту бағдарламасы – бұл қазақстандық қоғамның мәдени, экономикалық, әлеуметтік, саяси қайта құрылуының сәтті жүзеге асырылуының ажырамас теориялық негіздерінің бірі.

Әлеуметтік-мәдени дәстүрлердің бірегейлігімен туындаған қазақстандық өркениеттің ерекшеліктеріне әлеуметтік өмірдің нормалары, мәдени құндылықтар мен дүниетанымдық принциптер жатады.

Жанданатын қазақстандық қоғамдағы жаңа әлеуметтік-мәдени өзгерістерді зерттеу олардың келесідей ерекшеліктеріне ие екендігін көрсетті.

- жалпы дүниетаным (ерекше және жалғыз модификацияларды сақтай отырып);

- Үлкен әлеуметтік топ (ұлт, суперэтно, өркениет) деңгейінде өзін-өзі сәйкестендіруді қамтамасыз ететін арнайы менталитет;

- адамның өзара әрекеттесу тәсілдерінің қалыптасуына әсер ететін қызмет аумағының геотабиғи ерекшеліктері;

- әлеуметтік қатынас пен басқарудың, ақпараттың сақталуы мен алмасуының, әлеуметтік білімді берудің қажетті құралы ретінде бірыңғай қол жетімді тіл.

Қазақ мәдениетінің салт-дәстүрлері сәйкестендіру құбылысының табиғаты мен мәнін тікелей анықтайды, егер біз оның жеке, әлеуметтік-мәдени, ұлттық немесе өркениеттік параметрлерінің белгілі бір тұрақтылығын, олардың өзіндік ерекшеліктерін түсінетін болсақ, бұл сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді: мен кіммін және біз кіміз. Халықтың өзін-өзі сәйкестендіруі саяси, мәдени, экономикалық тарихты қайта құруды қамтиды. Бірақ ең алдымен өзін-өзі сәйкестендіру — бұл мәдени артефактың ерекше түрі, өйткені оған тарихи күштер, ішкі және сыртқы факторлар жатады.

Философ ғалымдардың пікірі бойынша құндылықтар адамзат мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Егер сіз «құндылық» ұғымын анықтауға тырыссаңыз, онда бұл құндылық дегеніміз адам өміріне жағымды мән бере отырып, оның көріністерінің алуан түрлілігін қамтитын, байланыстыратын және бағыттайтын қасиетті жеке тұлға - мәдениеттің әмбебап принципі деп айта аламыз.

Дамудың әртүрлі теориялары мен модернизациялау бағдарламасына шолу Қазақстандағы рухани жаңғыру мәдени, экономикалық және әлеуметтік-саяси қызметтің жаңа құндылықтары мен мақсаттарын қалыптастыру бойынша

теориялық ұсыныстарды әзірлеу үшін маңызды алаң болып қала береді деп болжайды. Моральдық табиғаттың өзгерістері Қазақстан қоғамының саяси және экономикалық институттарындағы өзгерістерді, сондай-ақ жаңа әлеуметтік институттардың қалыптасуының нақты процестерін дайындайды және заңдастырады.

Рухани-құндылық бойынша жоғарыдағы көрсетілген зерттеулерді қорытындылай келе адами капитал сапасын арттыратын, қазақстандықтардың рухани-адамгершілік принциптеріне жататын 18 құндылықты анықтадық.

Бұл құндылықтар; жауапкершілік, кемелдену, еңбекқорлық, ынтымақтастық, құрмет, адалдық, этика-әдеп, табандылық, Отансүйгіштік, кішіпейілділік, сүйіспеншілік, жомарттық, әділдік, эмпатия, қанағат, тазалық, денсаулық, батылдық.

Бүгінгі төртінші өнеркәсіптік төңкеріс тұсындағы заманауи жастарды 18 рухани-құндылық бағдарымен тәрбиелейміз. Жалпы адамзатқа ортақ бұл құндылықтар жастардың әлемдік өркениетке еркін еніп, қоғаммен біте қайнасып кетуіне жол ашады деп сенеміз.

2 «Рухани Жаңғыру» Бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру

Н.Ә. Назарбаев «XXI ғасырдағы қоғамның рухани жаңаруы» тұжырымдамасын «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық стратегиялық мақаласымен таныстырды. Ол бір жағынан тарихи сананы, мәдени құндылықтарды, ұлттық-мәдени сәйкестілік пен патриотизмді сақтауға, екінші жағынан адами капиталды, адамның зияткерлік және шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған.

«Рухани Жаңғыру» — бұл біздің өткенімізді, тарихымызды, мәдениетімізді, салт-дәстүрімізді білуге көмектесетін бағдарлама ғана емес, сонымен қатар жаһандандудың барлық қатерлері мен қауіп-қатерлерін ескере отырып, Қазақстанның рухани құндылықтарын жандандыруға бағытталған жоба.

«Рухани Жаңғыру» — ұлттық сананың терең кезең-кезеңімен қайта құрылуы. Жаһандану дәуірінде қазіргі ұрпақтың қалыптасуындағы маңызды факторлардың бірі - тарих құндылығы мен тарихи сананың қалыптасуы.

«Рухани Жаңғыру» — бұл жедел әрекет емес, барлығымыздың, әсіресе қазақстандықтардың жас буынының қоғамдық санасын жаңғырту жөніндегі ұзақ, іргелі жұмыс [11].

Нұрсұлтан Назарбаев алдымызға әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіру туралы үлкен міндет қойды. Сондықтан, тез өзгеріп отыратын жағдайларға байланысты қоғамдық сананы жаңғырту қажет.

Бүгінгі таңда, адамдарға технологияның жетістіктерін ғана емес, сыни тұрғыдан ойлауға, әртүрлі тілдерде сөйлеуге, мәдениетін байытуға, ашық және прагматикалық болуға мүмкіндік беретін гуманитарлық білім үлкен рөл атқарады. Қазақстанда жазушылар мен ақындарға, режиссерлерге, суретшілер мен суретшілерге, өнертанушылар мен мәдениеттанушыларға жаңа жарқын есімдер пайда болуы керек. Олар қазіргі Қазақстанның мәдениетін дамытып, оны жаңа жарқын бейнелермен байытып, жетілдіреді. Осы құндылықтар негізінде олар болашақ тілінде сөйлейтін және адамдарды жақсырақ болуға шақыратын заманауи бейнелерді жасай отырып, ұлттық кодтың жаңа тасымалдаушыларын өсіреді.

Ұлттық код «әмбебаптылыққа» қарсы әрекет ретінде адамдарға кез-келген сынақтарға төтеп беруге көмектеседі. Халықтың болмысы мен ұлттық ерекшелігі туралы, этномәдени код деп аталатын нәрсе туралы айта отырып, сіз кез-келген ұлттың тарихындағы ең қиын нәрсе өзіңіздің «Мен» дегенді түсінуде дұрыс өзін-өзі тануында болатындығын түсінуіңіз керек. Өздерінің дамуының әртүрлі кезеңдерінде бұл қабылдауды жоғалтқан, өзіндік ерекшеліктерін жоғалтқан халықтар кейіннен тарихтың шетінде болды. Осы тұрғыдан алғанда, біздің халқымыз ғасырлар бойы өмір сүріп, XXI ғасырға тез енген идеологиялық және моральдық кодекстің маңызын асыра бағалау қиын.

Қазақстандықтардың пікірі бойынша, ынтымақтастық, құрмет, жауапкершілік, адалдық, еңбекқорлық, кемелдену, этика-әдеп, табандылық, Отансүйгіштік, кішіпейілділік, сүйіспеншілік, жомарттық, әділдік, эмпатия,

қанағат, тазалық, денсаулық, батылдық халықтың осы он сегіз қасиеті Қазақстанның дамуына өз үлесін қоса алады. Бұл 18 құндылық тәрбиенің Тұжырымдамалық негіздерінің 8 бағытына жіктеледі. №1 кесте.

№	Тәрбиенің Тұжырымдамалық негіздерінің 8 бағыты
1.	Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие
2.	Рухани-адамгершілік тәрбие
3.	Ұлттық тәрбие
4.	Отбасы тәрбие
5.	Еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие
6.	Көпмәдениетті және көркем эстетикалық тәрбие
7.	Зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі
8.	Дене тәрбиесі, салауатты өмір салты тәрбиесі

№2 кесте. Рухани-құндылықтың 18 қасиеті мен тәрбиенің Тұжырымдамалық негіздерінің 8 бағытын сәйкестендіру

№	Құндылықтар	Тәрбиенің Тұжырымдамалық негіздерінің 8 бағыты				
		1	2	3	4	5
1	Ынтымақтастық	6	2	4	3	
2	Құрмет	4	1	2	3	6
3	Жауапкершілік	1	2	5	4	8
4	Адалдық	1	2	3	4	7
5	Еңбекқорлық	5	7	8		
6	Кемелдену	7	8	2		
7	Этика-әдеп	6	2	4		
8	Табандылық	8	5	2		
9	Отансүйгіштік	1	3	2		
10	Сүйіспеншілік	2	4	3		
11	Кішіпейілділік	3	2	6		
12	Жомарттық	3	1	7		
13	Әділдік	1	2	3		
14	Эмпатия	6	2			
15	Қанағат	5	7	4		
16	Тазалық	2	4			
17	Денсаулық	8	5			
18	Батылдық	1	5			

Бұл кестеде 18 құндылық әртүрлі қасиеттері бойынша тәрбиенің 8 бағытына топтастырылған. Оқу-тәрбие процесінде тиімді қолдануға мүмкіндік береді. Сабақ мақсатына тәрбиенің бір ғана бағытын таңдап алуға және сол бағытқа бірнеше құндылықты түсіндіруге олардың өзара сабақтастығына баса мән беруге болады.

Ендігі кезекте бұл құндылықтарға жеке-жеке тоқталайық.

1. Ынтымақтастық – белгілі бір топтың, ұжымның, халықтың, жалпы адам баласының мақсат, мұрат мүдделер тоғысынан туындайды. Ынтымақ— елдіктің, ұлт болып ұйысып отырудың басты кепілі.

Қазақ халқы бірліктің күнделікті тіршіліктегі орны мен маңызын "бірлік болмай тірлік болмас", "бірлік түбі — береке", "алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді" деп түйген.

Бірлікті ыдыратып, ірітуші күш — күншілдік, іштарлық, араздықтық деп тауып, жұртшылықты мұндай жағымсыз қасиеттерден бойын аулақ салуға шақырған.

Сондықтан, басқарушы не жетекшілер—белгілі бір топ ішіндегі асқынған дау, ушыққан жанжалды тыйып, шешім қабылдағанда ел бірлігіне сына түспеу жағына баса көңіл бөлген. Қоғамда адамдар арасындағы ынтымақтастық пен бірліктің көрінісі бауырмалдық және достық қарым-қатынасқа ұласады.

Бауырмалдық — адам бойындағы туысқандық, ағайыншылық қарым-қатынасқа адалдықты білдіретін құнды қасиет. Сондай-ақ, бауырмалдық тек туыстық негізде ғана көрінетін қасиет емес, ол кісінің адамгершілік, имандылық қасиеттерін айқындайтын мінез-құлықтың жағымды белгісі.

Өзгені бауырына тарта білу, әр адамды жақын санап, қамқорлық көрсету сияқты ізгілік белгілері адамдар арасындағы өзара сыйластықты, бірін-бірі құрметтеу, жақын тұту сезімдерін қалыптастырады. Адамдарды тіліне, дініне, ұлтына бөлмей, кез-келген жағдайда оларға көмектесуге дайын тұру, қол ұшын беру қасиеті де бауырмалдықтың белгісі болып табылады.

Достық — адамдардың бір-біріне адал, қалтқысыз сеніп, бір мүдделі, ортақ көзқараста болатын қасиеті. Достық өзара жауапкершілік пен қамқорлықтың, рухани жақындықтың белгісі. Нағыз достық кісіге шабыт беріп, өмірде кездесетін түрлі сәтсіздіктерге мойымауға, басқа түскен қайғы мен қиыншылықты бірге көтеруге жәрдемдеседі. Дос-жарандардың мінездері әр түрлі болып келуі мүмкін. Мысалы, біреуінде қызбалық не шабандық, екіншісінде тұйықтық не жігерсіздік байқалса да, бұлар достыққа кедергі бола алмайды, қайта нағыз достық осындай кемшіліктерден арылуға көмектеседі. Сатқындық, екіжүзділік, өтірікшілік, өзімшілдік достықпен сыйыспайды. Дос биікке жетелейтін, шыңға шығаратын, көкке көтеретін, қызық қуанышына ортақ қиындықта демеу болатын жан. Нағыз достар – бір-біріне сенім артатын, жақсылығын асырып, жамандығын жасыратындар [18].

Қазақтың дәстүрлі әдеп жүйесінде достыққа үлкен көңіл бөлінеді. Халық арасында достық туралы мақал-мәтелдер жеткілікті: “Дос жылатып, дұшпан күлдіріп айтады”, “Досы жақсының, өзі де жақсы”, “Дүниеде адамның жалғыз қалғаны — өлгені, қайғының бәрі соның басында”.

Нағыз достық кісіге шабыт беріп, өмірде кездесетін түрлі сәтсіздіктерге мойымауға, басқа түскен қайғы мен қиыншылықты бірге көтеруге жәрдемдеседі.

Кез келген асудан қиналмай өту үшін ынтымақтастық ішінде болу өте маңызды. Ынтымақтастықты дамыту сыныптан басталады, сондықтан оқушылар арасында бірлік пен татулық, бауырластық пен ынтымақтастық атмосферасын сезіндіру қажет. Мектепте өзара немесе мұғалім–оқушы

сөйлескенде сөздер құрылымына мұқият назар аудару керек. «Біреу сөйлеп жатқанда, сөйлеспендер» деп айтудың орнына «біреу сөйлеп жатқанда, мен тындаймын» деген сияқты сөйлем қолданғаныңыз абзал. Ынтымақтастықты арттыратын іс-шараларда достық пен татулық қарым-қатынасын насихаттау да маңызды. Сонымен қатар, мектепшілік ынтымақтастық көпірін мұғалім ретінде алдымен өзімізден бастайық. Бауырмашыл болудың бес дағдысы:

1. Шыншыл бол. Жалған қарым-қатынаста құрылған достық шыншыл болудан басталады. Әрқашан бетіне ащы шындықты айта алатын достың қабілетін сый деп қабылдау абзал. Достардың арасында ыңғайсыздау болмайды.
2. Түсінбеушіліктерді реттеу. Достар бір-бірінің әлсіз және жақсы жақтарын жақсы таниды. Сондықтан ащы шындықты айтамын деп, оның кемшілігін бетіне басу шарт емес. Уақытты өткізбей ретін тауып көңіліне тигізбей жеткізу абзал.
3. Достарына уақыт бөліп, қадір тұт, іс-шараларды ұйымдастырғанда барлық достардың көңілін ескерген жөн.
4. Достарыңнан уақытынан ерте көңіліңіз қалмасын. Ренжи беру орынсыз, күтуден пайда болады. Мысал үшін сіз досыңызға көп сыйлық сыйлайсыз, одан да соны күтесіз. Бірақ ол сізге сүйікті кітаптарыңызды тауып беріп, сізге сүйікті тәттілерімен шай беріп, сізбен бірге қызықты уақыт өткізуді жақсы көреді. Әркімнің достық сезімін көрсетудің өз жолы бар.
5. Досыңа жағу әлсіздік емес. Дауласқан кезде кімнің дұрыс айтқаны маңызды емес, дұрыс шешімге келу маңызды. Досыңа жақсылық жасаған адамның өзі бақыттырақ болады екен.

2. Құрмет — елге, жерге, тілге, адамзатқа, ұлтқа қатысты мәдени-тарихи құндылықтарды жоғары бағалайтын эстетикалық және этикалық көзқарастар жиынтығы және жеке адамға өзге адамдар тарапынан көрсетілетін қошемет. Адамға құрмет көрсету оның жеке басы қасиеттеріне, ішкі құндылықтарына, кейде жас мөлшеріне, отбасы жағдайына, лауазымына орай орын алады. Ішкі жан дүниесінің байлығымен, әлеуметтік тәжірибесімен, жеке басы беделімен, кісілік қасиеттерімен көпшілік ортада көзге түскен адам құрметке ие болады. Құрмет өнегеліліктің негізгі талаптарының бірі бола тұра, адамның өзге біреулерге қадірін, жылы лебізін, ілтипатын көрсетеді. Қазақ дәстүрлі қоғамында жасы үлкен кісіні сыйлау, оған сый-құрмет көрсетіп, ардақтау әрбір адамның парызы саналған. Құрметке ие болу үшін адам өзінің кісілік, адамгершілік қасиеттерін жоғалтып алмауы қажет. Құрмет ұғымының жіктелуі:

- Өзіңе құрмет;
- Басқаларға құрмет;
- Ата-анаға, үлкендерге құрмет;
- Отанға құрмет;
- Қоршаған ортаға құрмет.

Өзіңе құрмет. Егер адам өзінің жүріс-тұрысына, денаулығына, жан тазалығына, ақыл-санасына мән беріп жауапкершілікпен қараса, өзіне деген

құрмет қалыптасады. Ол үшін адам өзінің рухани құндылықтарына сай әрекет етуі тиіс. Дүниеге адам болып келу де бір бақыт екенін ескерсек, мұны сезіне білгеннің өзі-ақ, өзімізге деген құрметтің қалыптасуына жеткілікті.

Басқаларға құрмет. Өзгені құрметтей білу — адамды өзіне жақын тарту. Жағымды қарым-қатынас, сондай-ақ оның бойындағы адамгершілік құндылықтарға бас ию. Басқаларды құрметтей білудің белгілері физикалық, моралдық зиян келтірмеу, керісінше ізет көрсету.

Егер сізді құрмет тұтсын десеңіз, онда өзіңіз басқаларды сыйлай білуге тиіссіз. Сенімсіз, әділетсіз жанды ешкім жақсы көрмейді. Сенім артуға болатын, уәдесіне берік адамды бәрі құрмет тұтады. Бұрынғы өткен даналар мәлімдегендей: адамның ұлылығын әлеуметтік жағдайы өзінен төмен тұрған адамдармен байланысынан байқауға болады деген. Егер ол өзінен төмен жандарға құрмет пен сүйіспеншілікпен қарайтын болса, бұл — оның қадір - қасиеті.

Адамды құрметтей білудің белгілері адамға физикалық, моральдық зиян келтірмеу. Адамға ізет көрсету адамның жас мөлшері, материалдық жағдайы, қандай дін ұстанатыны, жынысына байланысты емес.

Егер сізді өзгелер қошеметтеп, құрмет тұтсын десеңіз сіз соған лайықты болыңыз. Өзгелерге құрметпен қарауды үйрену үшін, алдымен әр адамның бойынан тек жақсы жағын көре білу керек.

Адам жанын түсінудің ең маңызды тәсілі, оны мұқият тыңдай білу. Егер көңілі түсіп тұрған жанды көрсеңіз, сыйластық танытып, көңіл аударып, мұқият құлақ асып тыңдаңыз, мұндай жанның қасында ол адам өз қадірін түсіне бастайды. Жай тындап қоймай, мұқият тыңдау қажет. Бұл адамның қызығушылығын туғызып, туындаған мәселенің ортақ шешімін табуға оң әсерін тигізеді. Егер ол адам сіздің шын тілеулес екеніңізді сезінетін болса, ол да сізге алғысын білдіріп, құрмет көрсететін болады.

Ата-анаға деген құрмет. Ата-анаға деген құрметтің орны ерекше. Себебі, кез келген адамның жетіліп, ортаға қалыптасып кетуінде басты жауапкершілік ата-ананың мойнында. Өмірді сезінуге, танып білуге, мүмкіндік берген ата-анаға алғыс—әр адамның парызы. Дүниеге келген сәттен бастап түн ұйқысын төрт бөлген анаға алғыс. Әрдайым қамқор,ыстық пен суықты сездірмеген арқа сүйер пана—әкеге алғыс. Сенің табанына кірген тікен, менің маңдайыма қадалсын дейтін нағыз жанашыр әрі болаттай қорған тек қана ата-ана! Ата-ананы құрметтеудің негізінде бала көмейінде «Үлкенді сен сыйласаң, кіші сені сыйлайды; кіші сені сыйласа, кісі сені сыйлайды» деген түйін қалыптасады.

Отанға құрмет. Отан деген тек туып өскен жер ғана емес, ол-күнделікті отбасы, ошақ қасы, ауасын жұтып, суын ішіп, байлығын игілігіңе жаратып отырған кең-байтақ жер. Отанды құрметтеу тарихын құрметтеуден басталады. Тарихын білген адам ана тілін, салт дәстүрін құрметтейді.

Қоршаған ортаға құрмет. Бұл – табиғатқа, тіршілік атаулығы көрсетілетін ізеттілік. Айналамыздағы барша жаратылысқа мейірімділік таныту, табиғатты аялау, түрлі ластықтан қорғау – құрметтеудің дәлелі болмақ.

Құрмет көрсету, ілтипат ету барлығына өз деңгейін көрсетілсе, әркімнің де құрметке лайық болары анық. Сәлем беру-мұның ең жақсы мысалы.

Өйткені- сәлем беру, сәлем алу – құрметтің бастауы. Оны көрсетудің амалы – мектеп ішінде құрмет пен сыйластықты арттыратын барлық шараларға оқушылармен бірге атсалысудан басталады.

3. Жауапкершілік — адам бойындағы белгілі бір істі, өзіне тапсырылған міндетті орындап, жүзеге асыруынан байқалатын адамгершілік қасиет; тұлғаның қоғамда немесе ұжымда қабылданған әлеуметтік, өнегелі және құқықтық нормалар мен ережелеріне, борыш сезіміне сәйкес өз қызметін бақылау қабілеттілігі [18].

Адамның қоғам алдындағы азаматтық борышын атқарумен бірге, өзіне жүктелген жауапкершілікті орындап шығуы оның кісілік беделін қалыптастырып, іскерлігін шыңдайды. Әр адам ерік-жігеріне, қайраты мен табандылығына қарай жауапкершілікті әрқалай сезінеді. Жүктелген міндетіне жауапкершілікпен қарайтын адам туған-туыстары, жора-жолдастары, ұжымдағы қызметтестері, жалпы әлеумет алдында жоғары бағаланып, оған жауапты да күрделі істерді атқаруға сенім артады. Адамның мақсатына жетуі, ісінің сәтті болуы, көбінесе, оның жауапкершілікті сезінуіне тікелей байланысты болып келеді.

Жауапкершілік таныту – сенімділік және өмірін бақылауға алу деген ұғымдармен пара-пар.

Жауапкершілігі бар адам – өздігінен шешім қабылдауға қабілетті және өзінің іс-әрекеті үшін басқалары алдында жауапты болуға дайын адам. Бұл – оған сенім артуға болады деген сөз. Яғни өзінің және басқаларының алдында сөзі мен ісі сенім ұялататын, сүйенуге болатын адам.

Сондай-ақ, жауапкершілік адамның рефлексті түрде ғана жауап беруі мүмкін емес, өмірдің сан түрлі жағдаяттарына кездескенде жауап ретінде көрсететін іс –әрекеті. Себебі адамның өмірлік көзқарасы, мінез-құлқындағы жауапкершілік сезімі-достарына отбасына, айналасындағы қоршаған ортасына қарым-қатынасында көрініс табады.

Жауапкершілікті сезіну шынында, сезімдердің ең жақсысы. Егер біз көздеген мақсатымызға қол жеткізуді, қатарымыздың алдында беделді болуды, өмірімізде жетістіктерге жетуді қаласақ, жауапкершілік сезімін өмірлік құндылығымызға айналдыру қажет.

Сонымен баламызды не оқушымызды жауапкершілікке қалай тәрбиелейміз?

Ең бірінші қадамы– өзіне жауапты болуы. Сондай-ақ, жауапкершіліктің артықшылықтары мен пайдасын тереңірек түсіндіру де маңызды. Кейін шамаларына қарай жауапкершіліктерін біртіндеп арттырып отыруы керек. Олардың жауапкершілікке ие тұлға ретінде жетіліп келе жатқанына көз жеткізесіз.

4. Адалдық — адам мінезіндегі бағалы қасиет; жеке тұлғаның сана-сезіміне, ар-ұжданына қайшы келмейтін, халықтың мақсат-мүддесін көздейтін, тарихи шындықпен, прогресспен ұштасып жататын іс-әрекеттер. Әрбір қоғамның адалдық жайында өзіндік пайым-түсінігі бар. Қарапайым халық әрқашан да адалдық қасиеттерін кіршіксіз таза ұстауға ұмтылады. “Алдау қоспай, адал еңбегін сатқан, қолы өнерлі — қазақтың

әулиесі сол”, — дейді Абай. Адалдық адамның жеке басы мен моральдық тұлғасын сипаттайды. Ол туа пайда болмайды. Қоғамның дамуына сәйкес әрбір адамның өнегелі тәрбиесіне, оқып білім алуы мен адал еңбектену процесінде қалыптасады. Адалдық жеке тұлғалар мен адамдардың абырой-атағын арттыратын ізгі қасиет [18].

Адалдық ол жүріс-тұрыстың жалғандығы, алаяқтық, ұрлық, алдау және т.б. жағымсыз әрекеттер орындалмаған жағдайда ар-ұят, шыншылдық, қарапайымдылық, шынайылық, сияқты жақсы қасиеттердің көрініс табуы.

Адал адам— ешкімнің ақысын жеп, ғайбат сөйлемейтін, кісіге қиянат жасамайтын, өтірік айтпайтын, шыншыл, сөзіне берік жан. Яғни, өз ісіне адал болуы, аманатқа қиянат жасамауы, әрдайым шыншылға жақтас болуы адалдықты сипаттайды. Адалдық құндылығы достарына, қоғамға, Отанына адал болуы арқылы адам бойына сіңіріледі.

Достарына адал болу. Адамдар саналы түрде бірге өмір сүргенде бір-біріне сенім артатын жандарға мұқтаждық сезінеді. Сол себепті, халық арасында бір-бірімен сырласатын, шерін тарқататын, күш-қуат, жігер алатын достық қарым-қатынастар пайда болады. Достың сырын сақтай білу, уәдесінде тұру, ғайбаттаудан алыс болу, теріс әрекеттеріне жол бермеу досқа адалдықты білдіреді.

Қоғамға адал болу. Әрбір жан қоғамға сыйлы, сенімді, адал және өзін жақсы көретін адамдардың қоршауында болуды қалайды. Кейбір жағдайларда өтірік айта салу, ұрлық жасау немесе алдай салу оңай шешім жолы болып көрінеді. Бұл әрекет адалдықтан алшақтататынын сездірместен әдетке айналса, қоғам адалдығына қиянат жасаумен іспеттес. Шыншыл болу қорқынышты және қиын болуы мүмкін. Бірақ қиял әлемінде адал өмір сүргенше, шын өмірде қиындықтарға төзе білуі, өзіне жақындарына, қоғамына адал болуы әлдеқайда жақсырақ. Бұл оның пісіп-жетілуіне мүмкіндік береді.

Отанына адал болу. Отанға адалдық қоршаған ортаға, қоғамға жасап жатқан адал ісінен көрінеді. Әркім өз жұмысын адал орындаса, өзіне де, еліне де пайдасы тиеді. Өз саласының адал маманы ретінде қызмет ету де Отанға адалдықтың белгісі. Ал жастардың білімі мен тәрбиесін шыңдауы Отанға адалдығының үлесі болып есептеледі.

Сынып ішіндегі адалдық мұғалімнің жалпыға бірдей көзқарасынан басталады. Оқушыларды теңдей бағалау— адалдықтың белгісі. Оқушының айнасы мұғалім болғандықтан, әрбір принципін шынайылықпен ұстанған жөн.

5. Еңбекқорлық — адамды еңбекке баулитын мінез ерекшелігі. Ол адамды шыдамдылыққа, табандылыққа, ұқыптылыққа, мақсат қоюға, адамдармен дұрыс қарым-қатынас орнатуға және шығармашылыққа жетелейді.

Еңбекқорлық туа біткен қасиет емес. Ол — ата-аналардың өз баласына үздіксіз үйретуі арқылы дағдыға айналады. Еңбекқор болу — жауапкершілікті және үлкен табандылықты талап етеді. Оқушы еңбектенуге бейімделген болса, келешек өмірде өз орнын табуына және кәсіби маман болуына үлкен септігін тигізеді.

Адамды шыңға жетелеп, бар мақсатына уақытында жеткізетін қасиеті — еңбекқорлық. Көп жұмыс істейтін адам еңбекқор емес. Еңбекқор адам белгілі

бір істе жауапкершілікті мойнына алып, не істеу керектігін түсініп, жұмысты жоспарлы түрде өз уақытында аяқтайды. Жұмыс нәтижелі болуы үшін ұзақ уақыт жұмыс жасаудың қажеті жоқ. Оны ақылмен де ерте аяқтауға болады. Физикалық күшті жұмсамай-ақ оң нәтижеге жетуге болады. Сондықтан уақытты да, ақылды да қатар ұстау маңызды.

Ал қазіргі таңда қоғамға пайдалы еңбекқор тұлғаны қалай қалыптастыруға болады?

- Баланы дайынға үйретпеу;
- Жасына немесе жеке қабілетіне қарай жауапкершіліктер жүктеу;
- Істің жасалу жолын үлгі бойынша көрсету;
- Нақты мақсаттар қоюды үйрету;
- Сұхбат жүргізу және оларға еңбекқорлықтың маңызын түсіндіру.

Осы дағдыларды терең меңгерген бала еңбектенудің маңызын түсінеді. Еңбектену – бақыттың ең бірінші шарты. Онсыз материалдық немесе рухани байлыққа қол жеткізу мүмкін емес. Себебі еңбек адамның денсаулығы мен психикасына жаңа екпін беріп, күш сыйлайды.

Мектепте еңбекке тәрбиелеу – тәрбиенің жалпы жүйесінің құрамды бөлігі. Еңбекке тәрбиелеу, баулу және кәсіптік бағдар, мектеп оқушыларының қоғамдық пайдалы өнімді еңбекке тікелей қатысуы оқуға деген саналы көзқарасты тәрбиелеудің, азамат болып өсудің жеке адамды адамгершілік және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады, осымен қатар мұны еңбек тәрбиесінің мақсаты деп түсінуіміз қажет. Еңбек тәрбиесінің негізгі мақсаты – жас жеткіншектерге еңбек туралы тәрбие беру және жеке адамды жан-жақты дамыту.

Оқушыларды еңбек етуге, еңбекқорлыққа тәрбиелеу, оларға кәсіптік бағдар беру қазіргі таңда барлық оқу жүйесінде оқушы әрекетінің белсенділігін қамтамасыз етудің бір тәсілі болып табылады. Оқушының бойына осы қасиеттерді дарыту үшін, олардың жасаған еңбектеріне кішігірім сыйлық ұсынып, марапаттау маңызды. Оқушы өзіне берілген жұмысты тиянақты орындап, әдетіне айналдыруы тиіс. Сонда жүйе қалыптасады. Жоспарлы түрде жұмыс жасай алатын еңбекқор тұлға осындай ортадан шығады.

6. Кемелдену– әрдайым даму жолында болу, біреумен емес, өзіңмен жарысу. «Мықты болсаң, өзіңді жең!» - деп Абай атамыз айтқандай, әрқашан өзін алға жетелеп, дамытып отыру.

Кемелдену – көптеген адамдар үшін өмірлерінің ең ұзақ кезеңі болып табылады. Кемел шақ кезеңін адамның жасы және рухының жай-күйі бойынша ежелгі гректер «акмэ» уақыты деп атаған, бұл қандай да бір нәрсенің шырқау шыңын, ең жоғарғы дәрежесін, адам тұлғасының ең жоғарғы гүлдену, «өзіне теңдестірілу» сәтін білдірген.

Қазіргі заманның ағымына ілесе келе, жаңашылдықпен жарыса отырып, өзін-өзі дамытуды тоқтатпау өте маңызды. Себебі, қазір үйренген білім көп уақыт ұзамай-ақ ескіріп қалады. Олай болса, өз-өзін дамытуды неден бастау керек?

Алдымен әркім өзінің ішкі комплекстерін анықтап алғаны жөн. Комплекс дайын тұрған диагноз болғандықтан онымен күресудің негізгі құралы –оны

қабылдай білу және одан арылудың жолын қарастыру. Адам не нәрседен қысылып, тартыншақтайтын болса, соны өзгертуге талпынғаны абзал. Әлемдегі атақты тұлғалардың барлығы өз бойындағы комплекстерінен арылу арқылы жетістіктерге жеткен. Сондықтан еш қысылмай даму жолын жалғастыру керек.

Кемелденудің келесі қадамы – өз қабілетін анықтау. Жоқты қуаламай барды дамыту. Microsoft компаниясының топ менеджері Жи Ди Мейер "Артықшылықтар кемшіліктерден маңызды" - деп айтқан. Өзінің кемшін тұстарымен күресуді бір сәтке доғарып, бойындағы артықшылықтарға мән беріп оны бұрынғыданда жақсартуға тырысу. Шығыс жекпе-жегінің майталманы Брю Ли: «Мен ұрыстың 10 000 тәсілін үйренген адамнан қорықпаймын, керісінше, бір тәсілді 10 000 рет қайталап үйренген адамнан қорқамын» -деген екен. Осыған орай бойындағы қабілетін дамытуға барын салып, шеберлікке жеткенше еңбектену адамдықты шындай түседі.

Кемелденудің үшінші бір жолы– уақытты дұрыс пайдалану, өмірді жоспарлау. Адам бұл өмірде екі нәрсенің қадірін толық түсіне бермейді. Олар денсаулық пен уақыт. Уақыт–баға жетпес байлық. Өз өмірін жоспарлау аптаны, күнді, сағатты жоспарлаудан басталады.

Жоспарлы жұмыс уақыттың сізге қызмет еткенін көрсетеді. Мүмкіндігінше жазбаша жоспар құрып, уақытылы сызып, белгілеп отыру әрдайым мақсатқа бір адым жақындағандықты сездіреді. Жоспардың орындалуын көзбен көру–жоспар иесінің жүйелі жұмыс жасау арқылы мақсатқа жету құлшынысын арттыра түседі.

Адамның кемелденуіне бірден бір септігін тигізетін тағы бір факт – кітап оқу. «Артық білім кітапта, ерінбе оқып көруге» деп хәкім Абай айтқандай, кітап оқу арқылы адам өзін әртүрлі салада жан-жақты дамыта алады. Кітап оқу арқылы адамның сөздік қоры көбейіп, ойлау қабілеті артып, өз пікірін еркін жеткізетін тұлғаға айналады. Кітап адам бойындағы бұғып жататын шығармашылық қабілеттерді дамытады. Сондай-ақ, кітапты дұрыс таңдауда маңызды. Кез келген кітап адамға ақылшы бола алмайды. Сондықтан кітаптың авторының өмірлік тәжірибесі мен еңбегі жайлы білу кітап таңдауға көмекші болары анық.

Кемелденудің ең маңызды жолы – рухани даму. Кез келген адамның ішкі жан дүниесі рухани азықты қажет етеді. Адам асқазаны қалай тамаққа зәру болса, адамның рухы да дәл солай рухани азыққа зәру. Бірақ адамның рухы аш болса, асқазан сияқты бірден реакция бермейді, біраз уақытқа дейін аштығы білінбей жүреді. Алайда рухани аштықтың соңы жақсылыққа апармайды. Қанша жерден білімі жоғары, кәсіби шебер, кемелденген адам бола тұра, руханияттан жұрдай болса, сол адамнан қоғамға зияны тиетін небір проблемалар шығуы әбден мүмкін. Тарихта болған қырғи –қабақ соғыстарды тудырған тұлғалар мен әлемдік проблемалардың басталуына себепші болған адамдар соның дәлелі. Сондықтан да адамның рухани кемелденуі өте маңызды. Рухани кемелдену деп адамның жүрек сезімі, ішкі жан дүниесінің байлығын көрсететін адами құндылықтардың бойына сіңірілуін, өмірлік тұрмысына енуін айтады.

Өзін-өзі жетілдірудің, кемелденудің жасы мен уақыты болмайды. Оқушының да, мұғалімнің де, ата-ананың да ізденіс үстінде, жаңашылдыққа ашық, үйренуге құштар, кемелденуге ынталы болуға әрдайым мүмкіндігі бар. Әрбір адамның нағыз тұлға болып қалыптасуын қанатты құспен теңеуге болады. Бір қанаты кәсіби шеберлігі десек, екінші қанаты рухани кемелдік. Екеуін бірдей қатар алып жүрген адам қыран құс секілді биіктерге самғайды. Кемелденуге қатысты оқушыларды ғылыми зерттеулермен, әлемдік жаңалықтармен, жаңашыл жетістіктермен қызықтыра отырып, олардың әрбір күнін біркелкілікпен өзгертуге атсалысу оларды жігерлендіре түсері анық.

7. Этика-әдеп

Әдеп дегеніміз–адамдар арасындағы қарым-қатынаста сыпайы болу, жұмсақ сөйлеу және жағымсыз қылықтардан аулақ болу. Әдеп тәрбиенің басты көрінісі. Әдептің негізгі мақсаты – адамға жамандықтың зияндылығын түсіндіріп, одан бойын аулақ салуға үйретіп, адамгершілік жолына сілтеуі. Әдепті адамдар – қоғамның байлығы. Қай қоғамда болмасын әдеп жолға қойылса, сол қоғамның абыройы жоғары, тұрмысы да тұрақты болады. Егер қоғамда бір адам әдепсіз болса, басқаларын сыйламайтын, орынсыз оғаш қылықтарымен айналасына күйедей жұғып қоғамға үлкен зиянын тигізеді. Халықтың «Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді» дейтіні сондықтан. Ұлы Абайдың «Қолымда билік күші болса –адам мінезін жөндеуге келмейді-дегендердің тілін кесер едім» деген сөзінің мәні соған саяды. Әдептіліктің мәнін түсінбеген қоғам сөз жоқ, өзінің түбіне жетеді.

Әдептілік – адам бойында бірден бола қалмайды. Ол бірнеше жылдардың, қоршаған ортаның, үйдегі жақсы тәрбие жемісі. Негізі әдептілік сәлемнен басталады [18].

Әдептіліктің түрлерін ажыратып көрелік:

Қарым-қатынас әдебі –адамдардың ішкі жан дүниесінің сыртқы көрінісі. Кезіккен адамға алғаш сәлем беру – ізеттілік. Оны көпшілік ортада бұлай жіктеуге болады.

- **ҮЙДЕ.** Ата-анамен, іні-қарындаспен, аға-апамен сыйласу, қонақ келгенде сәлемдесу, қонақ қабылдау;

- **КӨШЕДЕ.** Дұрыс сымбатты жүру, үлкен кішімен сәлемдесу, қарт адам кездесе көмектесу, орынсыз ысқыруға жол бермеу;

- **МЕКТЕПТЕ.** Оқушыларға арналған ережелерді сақтау, жолдастармен, ұстаздармен сәлемдесу, оқу орындарындағы қоғам мүлкіне дұрыс қарау, сабақты бар зейінімен тыңдау, сабақ үстіндегі бірыңғай талап ережелерді сақтау;

- **ҚОНАҚТА.** Әр нәрсеге таңданып, орынсыз сұрақтар қоя бермеу, босқа абыржымау, екеу-екеуден сыбырласып әңгіме айтпау, ерсі күлмеу, үн-түнсіз, өзімен –өзі мұңайып отырмау, басқа қонақтардың, үй иесінің пікірлерімен бөлісу;

- **ДАСТАРХАНДА.** кітап оқымау, артық әңгіме айтпау, ерсі қылықтар жасамау, үлкеннен бұрын бастамау, ұялы телефон қолданбау, басқаларына ыңғайсыздық туындататын әрекеттер жасамау, ас ішерде аузын жауып шайнау.

- ҚАЛАДА. Көліктер арасында жол ережелерін сақтау, автобуста үлкен адамдарға, балалы аналарға орын беру, басқаларына кедергі болатын әрекеттер жасамау.

2. Сөйлеу әдебі–адамдармен қарым-қатынаста жұрыс әрі орынды сөйлеу, тіл тазалығын сақтау, болмашы қылжақбастық әңгімелерді айтпау, тақырыпты шектен тыс қозғамау;

3. Тыңдау әдебі, тыңдау этикасы –өзің сөйлесіп тұрған адаммен мәдениетті түрде сөйлесе білу. Оның сөзін бөлмеу, орынсыз кіналамау, әңгімені басқа тақырыпқа бұрмау.

Киім кию әдебі–ұқыпты, таза, жарасымды киім кию, сырт көзге ерсі көрінетін киімдер кию арқылы басқалардың назарын өзіне аудартпауға тырысу, киетін киімнің түстері ең көбіне үш түстен артық болмауына назар аудару;

8. Табандылық – қиыншылықтар мен кедергілерге қарамастан мақсатқа жетуге талпыныс.

Табандылығы мықты кісі ылғи да қажымай-талмай әрекет жасайды. Небір ауырпалықтарға қарамай оларды жеңе отырып, мақсатына жетеді. Кезкелген адамның жеңіс жолында әрбір қиындықты жеңген сайын ерік – жігер бұрынғыдан да шыңдала, кемелдене түседі. Сондықтан да ерік –жігердің мықты, ынтаның анық, табанды әрі тұрақты болуы міндетті түрде мақсатқа жеткізбей қоймайды.

Табандылық көрсетуде бірден бір үлгі аларлық кісі –ең бай қытайлық Джек Ма. Ол оқушы кезінде әртүрлі қиыншылық көрумен қатар, университетке түсу үшін 3 рет емтихан тапсырған. Кейіннен 30 шақты жұмыс орнына жұмысқа тұру үшін өтініш жазғанымен ешбірі оны қабылдамаған. Тіпті біз білетін KFC-нің өзі 24 адамнан 23-ін жұмысқа алып, тек Джек Маны ғана кері қайтарған. Сақшы академиясына да қабылданбаған ол, біраз уақыт айына 12 долларға ағылшын пәнінің мұғалімі болып істепті. Гарвард университетіне 10 мәрте қабылданбаған ол, еш қамықпай бір сөзінде; "Мүмкін бір күні Гарвардта сабақ берермін" деген екен. 1999 жылы орнаған «Алибаба» компаниясы 3 жыл қатарынан ешқандай кіріс әкелмегенімен Джек Маның табандылығы арқасында төртінші жылдан бастап кірісі молая бастаған. Онымен қоймай 2016 жылы технология саласында Джек Ма «Алибаба» компаниясының негізін салушы ретінде әлемнің сегізінші ауқатты адамы аталған. Түсінгеніңіздей, неше мәрте сәтсіздікке ұшыраған ол, егер табандылық көрсетпеген жағдайда бүгінгі Джек Ма болмас еді.

Әрине, ынтықтығы мен табандылығы жетістікке, үлкен табысқа жетелеген адамдар саны Стив Жобс немесе Джек Мамен шектелмейді. Біз білетін барлық табыстылардың өмірінде ынтықтық пен табандылықтың ізін көруге, ұшқынын табуға болады. Сонда сізде, егер солардың қатарына қосылғыңыз келсе, ынтық болған ісіңізді тастамаңыз және бұл жолда табандылықтан таймаңыз. Ал егер қандай іске ынтық екеніңізді білмейтін болсаңыз, ең жақын арада іздеуді бастаңыз. Себебі іздеген адам қалайда болсын әрқашан іздегенін таппақ [19].

Әркімнің де ерік-жігерінің мықты болуы, табанды әрі төзімді болуы тікелей өзіне байланысты екенін ұмытпау керек.

Төзімділік – адамның басқа түскен әртүрлі қиыншылықтарға қарсы көрсететін шыдамдылығы. Қазіргі уақытта барлығы дерлік жетістіктің не пайданың жылдам әрі оңай жолмен келгенін қалайды. Алайда өмірдің қиындықтары мен сынақтарға толы екенін естен шығармау керек. Онсыз мына өмірді елестету қиын. Басқа түскен қиыншылықтарға төзе білу әрбір адамның міндеті. Бірақ бұл жай ғана қиыншылықтарға көніп жүре беруді білдірмейді. Өмірде кездескен ауыртпалықтар мен қайғы-қасіретке төзімділік танытып, шешу жолдарын іздестіру болып табылады. Болашаққа үмітпен қарап, уайым-қайғыны жеңіп шығу – нағыз төзімділіктің белгісі. Әрбір қиындықтан кейін бір жеңілдік келетінін ұмытпаған маңызды. Төзімділікті шындап, жетістікке жету әркімнің өз қолында. Сонымен төзімді болудың алғышарты сабырлылық туралы айтып өтейік.

Сабырлылық – адам мінез-құлқына тән байыптылық пен ұстамдылықты білдіретін асыл қасиет. Сабырлы өз ісінің дұрыстығына сенімді, ниеті түзу, әрбір қиындыққа сынақ ретінде қарап, мойымайтын жан.

Сабыр – адам бойында асыл қасиет. Адамның ұстанымдылығын, инабаттылығын, қаншалықты тәрбие көргенін көрсетеді. Сабырлық ар, ұждан, ынсап негізінен құралған. Осы қасиеттер адам бойында болса, онда ол адам өзін-өзі сыйлайтын, жанындағы адамдарды сыйлайтын азамат. Сабырлылық өз ісінің пәктігіне сенімді, ниеті түзу, тағдырдың бір құдайдан екендігіне сенетін, әрбір қиындыққа сынақ ретінде қарайтын адамға тән қасиет. Ал немқұрайлық және еріншектік сабырлыққа қарама-қарсы қасиеттер. Кейбір келеңсіз оқиғаларда адам өзін-өзі ұстап, сабырлық танытып, үндемей әңгімені аяқтауы керек. Бұл да адамның асыл қасиетінің көрсеткіші, ата-анасының тәрбиесінен, ақылдылығынан туындайды. Сыйлы адам болам десеңіз сабырлы болыңыз, кішіпейіл болыңыз, адамгершілік және мейірімділік қасиеттерін бойыңызға сіңіріңіз. Халық арасында сабырлыққа байланысты айтылатын нақыл сөздер көп. Соның бірі «Сабыр түбі – сары алтын». Өте орынды айтылған. Кез келген қиыншылықта сабыр ету. Бұл қасиетті адам өз бойында қалыптастырса, көп жағдайда жетістікке жетеді. Өз бойымыздан осы қасиетті іздейік, оны жетілдірейік. Сабырлы адам – күш иесі.

Мектеп қабырғасында табандылықты түсіну пән емтихандарына дайындықтан бастау алады. Қандай да қиын пән болмасын төзімділікпен үйренуге, білімін шындауға талпыныс ретінде қолдануға болады. Сонымен қатар, оқушыларды әрдайым жігерлендіретін шаралар ұйымдастырып, өмірдегі қиындықтар мен жеңілдіктердің алма-кезек, уақытша екенін айтып отырған абзал. Табандылық пен төзімділік жетістікке жетелейтін, жол екенін дәлелейтін жағдаяттар туындатып, іс жүзінде көрсету оқушының қабылдауына әрі түсінуіне оңай шешім болмақ.

9. Отансүйгіштік – өзінің жеке мүдделерін жалпы елдің мүдделеріне бағындыратын, оған адал қызмет етіп, қорғауды мақсат тұтатын, терең құрмет пен сүйіспеншілік сезімі. Отансүйгіштік өздігінен қалыптаспайды, ол үшін бірнеше алғышарттар қажет:

–Төл тарихын білу;

Кез-келген мемлекеттің құрылуында өзіндік сыр бар. Сол тарихты терең

меңгерту арқылы Отанның қадірі артады. Өткенмен мақтана алатын ұрпақ тәрбиелеу, болашаққа алаңсыз бойлау.

–Ана тілді ардақтап құрметтеу;

Тілсіз қоғамның қандай түрі болса да өмір сүре алмайды, тілдің өзі қоғам бар жерде ғана пайда болып, өмір сүреді. Демек, қоғамнан тыс, бөлек тіл жоқ. Тілге деген құрмет – халыққа деген құрмет.

– ұлттық салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты қадірлеу;

Б.Момышұлы «Мен өзімнің ұрыстағы тәжірибемен жауынгерлік қасиетті тәрбиелеуде ұлттық дәстүрдің маңызы зор екеніне «көзім жетті» деп жазады.

Бұдан отаншылдық, ерлік, мәрттік, жомарттық, адамгершілік қасиеттердің бәрі салт-дәстүр арқылы даритынын түсінуге болады. Яғни, салт-дәстүр адамды адастырмас тура жолмен жүруге, жөн-жосықты біліп, үйренуге және өмірде қолдануға үгіттейтін мызғымас заң іспетті.

Бүгінгі таңдағы патриоттық тәрбие жекелеген бағыттарға ғана емес, қоғам құндылықтарына қарай бағыт ұстайды. Өйткені, патриоттық сезімнің нысанасы – Отан, оның мазмұны: туған жер, табиғат, дін, тіл, дәстүр, тарих, әдебиет, өнер. Олар жеке тұлғаны ерекше жылылық, сүйіспеншілік сезіміне баулып, патриоттық сезімнің қайнар көзі болады. Ал, қазақстандық патриотизм дегеніміз – елімізде тұратын ұлт өкілдері, яғни қазақстандықтардың Отанымызға, елімізге, жерімізге деген сүйіспеншілігі. Әрине, Отанды сүю – әркімнің сана-сезіміне байланысты, қасиетті сезім. Бұл сезім әркімді әр кезеңде (яғни әртүрлі жаста) оянып, кейін кәмелетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық, әлеуметтік институттардың әсерімен қалыптасады. Қазақстанның шынайы патриоттарының басты ісі. Ұлтына, нәсіліне, сенімі мен нанымына, саяси көзқарасы мен ұстаған бағыт-бағдарына тағы басқа ерекшеліктеріне қарамастан, Республикамыздың азаматы өзі өмір сүріп, ауасын жұтып, игілігін пайдаланып отырған мемлекетін «Туған елім, Отаным» деп тануы қажет. Мемлекетке есімін беріп отырған ұлттық салт-дәстүріне құрметпен қарау, оның тілі мен дінін сыйлау, заңдарына бағыну, рәміздерін ардақтап, жетістіктеріне шаттану – қоғамның әрбір мүшесінің басты міндеті. Отанға сүйіспеншілік, туған жерге құрмет, патриотизм – тұлғаның дамуындағы ең жоғарғы-деңгейді сипаттайтын аса маңызды рухани игілік. Ол адамның отан игілігі үшін қызмет етуінен қажет болса, сол мақсат жолында ғұмырын құрбандыққа шалуға дейін баруынан көрінеді. Бұл патриотизмді еліміздің әрбір азаматының санасына сіңіру – кезек күттірмейтін мәселе.

Өз Отанының патриоты болу–Қазақстанды жүрегіне ұялату деген сөз[20].

10. Кішіпейілділік – жеке адамның жұрт мойындаған тәртіпке өз еркімен бағынуы, өзінің жеке басына керек-жарағын сол қоғамдағы халықтың материалдық жағдайына сәйкес шектеуі, барлық адамға құрметпен қарап, өзінің ғана мүдделеріне қатысы бар жекелеген адамдардың ұсақ-түйек кемшіліктеріне төзімділік көрсетуі, сонымен қатар өзінің және басқалардың жетістіктері мен кемшіліктеріне сын көзбен қарауы. Адам – әлеуметтік тіршілік иесі. Осыдан адамның басқалар алдындағы, қоғам алдындағы, табиғат алдындағы

жауапкершілігі, міндет-парызы келіп шығады. Осыны сезіну оны кішіпейіл етеді. Ондай адам өзінің артықшылықтарына пәлендей мән беріп жатпайды, өзінен-өзі солай болуға тиісті нәрсе деп қарайды. Бұл сияқты адамдар көбінесе, шынында да, айтарлықтай артықшылықтары бар адамдар, өз еркімен қоғамға, адамзатқа қызмет істеуге бел бұған кісілер болып келеді. Кішіпейілділік, қарапайымдылық адамның барлық іс-әрекетінен, қимыл-қозғалысынан, өзін ұстауынан, мінез-құлқынан, тәртібінен, сөзінен, киген киімінен де аңғарылып тұрады. Кішіпейілділік өзге адамдарды сыйлаудан, олармен қарым-қатынас жасаудағы қарапайымдылықтан, өзінің қызметін дабырлатып марапаттамаудан көрінеді. Ондай адамның сөзі ұстамды келеді. Өзінің сезімін басқаларға білдіруге асықпайды. Қарым-қатынаста тұрақтылық басым болып, аумалы-төкпелілікке жол бермейді. Бірақ мұның бәрі қандай жағдайда да өз пікірін ашық айтуға кедергі келтірмейді. Өйткені, ол өзіне де, өзгеге де жоғары талап қояды. Кішіпейіл адам адамгершілігі мол, мейірбан болады. Кісіге қарасуға, қол ұшын беріп, жәрдемдесуге дайын тұрады. Кішіпейілділік жай нәрсе емес, ол – мінез, әлеуметтік мәртебе, көп қошемет тұтатын асыл қасиет болып табылады. Сол үшін де халық: «Кішіпейілділік – кішілік емес, кісілік» деп оның мәнін өте дұрыс айтып жеткізген [21].

Кішіпейіл адамды қалай тануға болады?

- Өзгелерді құрметпен тыңдай біледі. Сол үшін басқалардың алдында абыройлы. Ол өзін жетілдіру үшін немесе одан әрі шыңдарға жету үшін аянбай еңбек етеді. Жақсылықты үйренуге талпынады. Ал, өркөкірек адам басқалардан ештеңе ала алмайды. Өйткені ол өзін әрқашан биіктемін деп ойлайды.

- Мақтанудан алшақ болады. Мақтаған жерден қашып кетуге дайын тұрады. Қандай игілік жасаса да оны мақтаныш үшін жасамайды.

- Өзінің емес өзгенің қамын ойлайды. Олар «адамдардың абзалы-адамдарға пайдалысы» деген позицияны ұстанады. Кез келген жағдайда өзгенің игілігін қалап тұрады.

Қарапайымдылық – адамның кез келген жағдайда бір қалыпты, ұстамды болу қабілеті. Ол тек қана мінезден байқалмайды. Сөйлеген сөзінен, киген киімінен, жүріс-тұрысынан, өзгелерге қарым-қатынасынан байқалады.

Қарапайымдылықты сақтаудың жолдары:

– Асыра сілтеуден алыс болу;

– Тәкаппарланбау;

– Құштарлықтарды тыя білу;

– Басқалармен қарым-қатынаста адал болу;

Кешірімділік – адам бойындағы жақсы қасиет, пенде біткенге құрметпен, ізгілік тұрғыдан қарау. Адамгершілік, имандылық сияқты гуманистік ұғымдарға мәндес категория. Адамның оқыс істері мен қоғамға зиянды іс-әрекет жасағаны анықталғанда, оған адами тұрғыдан кеңшілік жасап, залалды істерінің мән-жайын түсіндіру, гуманистік қамқорлық жасау, кеңшілік көрсету – кешірімділік болып табылады.

Кешірімнің көптеген психологиялық техникалары бар болса да, сатқындық жасау, ренжіту, кемсіту, қорлауға қатысты кешірім жасаудың өзіндік қиындықтары бар. Кешірім жасаудың саналылыққа байланысты

екендігіне тоқталады. Бұл орайда әрбір мәселеге саналылықпен қарау орын алған оқиғаға дұрыс баға беруге, тіпті жаныңды ауыртатын сезімнің өзін алғыс түрінде қабылдауға мүмкіндік береді. Мұндай оқиғаның саналылықпен қарастырылуы адам үшін өмірлік сабақ болуы мүмкін.

Күнделікті тұрмыс-тіршілікте қателесіп, іс-әрекеттерінде жіберген жағымсыз қылықтары үшін де адамға кешірімділік жасалып, оған дұрыс жөн-жосық көрсетіледі. Айыбын мойнына алған, қатесін дұрыс сезініп, оған өкініш білдіретін адамға да кешірімділік жасалады.

Кешірім сұрау – әрбір адамның өзі жіберген қатесін ой-санасымен сезініп мойындауы оның мінезіндегі ерлігі мен батылдығын білдіреді. Кешірімділік – қоғамдағы азаматтардың болашағына сенім артып, оның саналы түрде тәлім-тәрбие алуына қамқорлық көрсетудің көрінісі [18].

Егер жоғарыдағыдай барлық жасалған әрекеттері дұрыс болса, ол адамның жан дүниесінде тыныштық орнайды. Яғни, бұл адамның ішкі жан дүниесі тынышталса, оның отбасында да тыныштық орнайды деген сөз. Егерде отбасымызда тыныштық орнаған болса демек, қоғамымыз да тыныш болды, онда мемлекетімізде де тыныштық орнайды деген сөз.

Тыныштық дегеніміз–жүректі тыңдау. Жүректің үнін сезіне білу–әлемнің мейіріміне бөлену.

11. Сүйіспеншілік – адам жанының асыл қасиеті, рухына қанат беретін ең күшті, ең тұрақты, ең ұлы сезім. Сүйіспеншілік өзін-өзі өзгелерді тануға жетелеп, сыйлауға негіз болады және Отанды елді құрметтеуге үйретеді, табиғаттың сұлулығын сезіндіреді. Сүйіспеншілік тұтас бір ұғым болғанымен де, оны танытудың көптеген түрлері кездесіп жатады. Мысалы, өзімшіл сүйіспеншілік, өзара сүйіспеншілік және ең бастысы риясыз сүйіспеншілік.

Өзімшіл сүйіспеншілік – қарым-қатынас құрудың басты кілтін құрайтын сезім. Сүйіспеншілікті сезінген адамда қызығушылық, тануға талпыныс, ізденушілік, тіршіліктің көзі пайда болады. Сүйіспеншілік танытқан жаратылысты тануға, жан-жақты зерттеуге алады. Таныған сайын оған мейірімі артып, қамқорлықпен қарайды. Бұл адамзатты өмір сүруге құлшындыратын құбылыс. Сүйіспеншілік тек қана адамдар арасында емес, жан-жануарға, табиғатқа, құбылысқа, деген сүйіспеншілік те болады. Себебі адамзаттың жаратылысы мейірімге, сүйіспеншілікпен орнаған қарым-қатынасқа мұқтаж жаратылған, яғни, өзара сүйіспеншілік мейірімді, мейірім қамқорлықты туғызады.

Риясыз сүйіспеншілік–күллі тіршілікке, болмысқа, адамзатқа ештеңе қажетсінбестен, қайтарымын сұрамастан сүю.

Шынайы сүйіспеншілікке қол жеткізген адам нұр шуағын шашқан күн сияқты. Ештеңе қажетсінбестен, қайтарымын сұрамастан, барлығына бірдей көмектесіп, қол ұшын беруін айтамыз.

Мейірімділік – адамның өзге біреуге жылылығын, ізгі ниеті мен лебізін білдіру көрінісі. Мейірімділік адамдар арасындағы сыйластық, кең пейілділік, жанашырлық, ізгі ниет секілді қасиеттерге негізделеді. Мейірімділік адамның жоғары адамгершілік белгісі ретінде оның бүкіл тыныс-тіршілігін, жан дүниесін жадырататын, шат-шадыман тіршілігі үшін қажетті аса маңызды

қасиеттің бірі болып саналады. “Мейірімділік, махаббат, қайырымдылық, адалдық секілді ақ жүректен шығады” (Шәкарім). Қазақтың дәстүрлі әдеп жүйесінде мейірімділік адамдар арасындағы адамгершілік, ізгілік пен ізеттілік, имандылық пен инабаттылық секілді асыл қасиеттермен үндестік тапқан. Ж.Баласағұн “кір тигізбей ұста ойыңның өресін, мейірім етсең — мейірімділік көресің” деп, мейірімділікке зор мән берген [18].

Мейірімділікті жүрекке ұялату үшін:

-Өзгені жан-жақты тануға тырысу. Бұл эмпатия құру арқылы іске асады.

-Қайтарамын күтпестен сүйе білу маңызды.

-Мұқтаж жағдайда ғана қамқорлық пен жанашырлық таныту. Себебі, қажеттіліксіз көрсетілген қамқорлық кері әсерін тигізеді, жағымсыз қасиеттердің пайда болуына себепші болады.

-Қамқорлықпен жасаған игі істерін ұмытпау, ешкімге міндетсінбеу.

Мұғалім оқушыға мейірімділік көрсеткенде шектен тыс шықпағаны абзал. Мейірімге мұқтаж оқушыларды анықтап, жеке жұмыс жүргізгені, баланың болшағына оң әсер етеді. Ата-анадан мейірімді аз көретін бала, оны сырттан іздейтіні ұмытпаған жөн. Сондықтан жақсы ұстаздың басты міндеті: оқушылардың барлық қажеттіліктерін ескеру және соған сай шараларды ұйымдастыру.

Сүйіспеншілікті қалыптастырудың 5 кілті.

1. Stop to Help

Күнделікті қарбалас отбасылық, қоғамдық және жұмыс орнындағы қарым-қатынастарды оңай ұмыттырады. Отбасы мүшелеріңіз, көршілеріңіз және әріптестеріңіздің мұқтаждықтарын дер кезінде байқап, көмек қолын соза алу үшін, олармен түсінісуді, қарым-қатынасыңызды ең бірінші орынға қойыңыз. Тұрмыстағы әдеттеріңізді және қаржыныызды басқаларға пайдаңыз бен уақытыңыз жететіндей ұйымдастырыңыз. Қолыңыздан келіп, шаманыз жетіп тұрған сәтте міндетті түрде көмектеседі.

2. Мұқият тыңда.

Өзгелердің қажеттіліктерін, қайғы-қасіретін және қорқыныштарын түсінуге тырсыңыз. Жағдайын білу үшін қосымша сұрақтар қойыңыз. Мәселені анықтап, ортаға салып, қиындықтан шығу жолын бірге талқылаңыз.

3. Өз міндеттеріңді орындаңыз.

Өз міндеттеріңізді анықтап, тиісті әрекет етіңіз. Кей жағдайлар тек қана адамдардың көмегімен немесе нақты бір жолмен шешіледі. Егер сіздің қадағалауыңыздағы біреу нұсқаулықты түсінбесе, қарым-қатынас жасаудың жаңаша тәсілін анықтаңыз, ол адамға басқаша ыңғай жасаңыз.

Егер әріптесіңіз өзіңіз отбасылық қиындықтарына шағымданса, сол сәтте шынайы жанашырлық көрсетіп, жақсы кеңесшіні табуға көмектесу керек. Егер әріптестер арасында кикілжің туындаса, араға уақыт салмай оларды татуластыруға тырысып, мәселені жоюға атсалысыңыз. Аталмыш жағдайдағы жауапкершілігіңіздің маңызын бағамдай отырып, басқа адамдарға қаншалықты пайдалы бола алатындығыңызды анықтаңыз.

4. Қызығушылық танытыңыз.

Өзіңіздің үйіңізде, көршілермен сөйлескенде, жағдайлар төмен,

мұқтаждары бар жандарға көмек көрсету арқылы немесе т.б. мүмкіндіктер арқылы басқа адамдардың өміріне қатысыңыз. Ауру-сырқау, мүмкіндігі шектеулі жандар – ерекше қамқорлыққа мұқтаж. Сүйіспеншілік пен мейірімділік тек қана жанға рахат сыйлайтын сезімге ғана емес, сонымен қатар өзгелерге пайдасын тигізуге деген ұмтылысқа байланысты. сіз өзіңіздің кімдерге жауапты екеніңізді түсінгеннен кейін, сол қиын жолда бірге жүріңіз.

5. Жараларын емдеңіз.

Емдеу үдерісі уақытты талап етеді және кейбір нәрселер ешқашан бірдей болып шықпауы мүмкін. Сіз өз қолыңыздан келетін ісіңізді тапқаннан соң, сол жақсылықты, кішігірім болса да, тұрақты жасап тұрыңыз. Сүйіспеншіліктің өзгелердің мәселесін «түбегейлі шешу» деген сөз емес екенін түсінесіз. Сүйіспеншілік дегеніміз – нәтижесі қандай болса да, басқаларға қол ұшын беруге тырысу, көмекке даяр болу.

12. Жомарттық – адам бойындағы ізгі қасиет. Абайдың 38-қара сөзінде мәрттіктің үш сипаты айтылады. Олар: шындық (сидық), ақ пейілділік (кәрәм), даналық (ғақыл). Осы үш сипаттан тағы үш түсінік тарайды: шындықтан әділет, ақпейілділіктен шапағат, даналықтан (ғақылдан) ақиқат мағлұм болмақ. Бойында осындай қасиеттері бар жан жомарт аталса, оның жасаған істері жомарттық деп аталады.

Қайырымдылық – жомарттың негізгі өзегі. Өзін өзі насихаттау үшін жасалған қайырымдылық жомарттыққа жатпайды. “Жомарт бергенін айтпас, ер айтқанынан қайтпас” деген қазақ мақалы осыны айғақтайды. Қайырымдылық мәнін оны жасаған адам емес, сол қайырымдылықтың игілігін көрген адам түйсінуі керек. Сондықтан да жомарттық жасау рухсыз адамның қолынан келмейді. Біріншіден, ізгі іс биік рухты талап етеді. Екіншіден, жомарт жан қолындағы байлықты тек таратып беруші ғана емес, сол байлықты жасаушы да болғаны жөн. Барды үлестіріп беру үшін барлықтың мәнін түсіну керек.

Жомарт адам магнит сияқты, адамдарды өзіне тартады, сенімділік пен ынтымақтастыққа деген ұмтылысты тудырады. Тек мына үш жағдайды ескергенде ғана шынайы жомарттық іске асады:

Алғашқы шарты-жомарттық жасап жатырмын деп ойламау;

Екінші шарты – шыдамды болу;

Үшінші шарты –ешқандай күмәнданбау.

Сондай-ақ, жомарттық ризашылықпен ерікті түрде жүзеге асуы керек. Біреудің қинауымен немесе жалынып сұрап алу жомарттыққа жатпайды. Жасаған жақсылығы үшін мақтанышқа ілеспей, мадақ күтпеу де аса бағалы қасиет. Жәрдем еткен кісіні ренжітпеу,намысына тимеу өте маңызды. Шарт ретінде жасаған жомарттығының қадірін жоғалтпайды.Жомарттық бір сөзбен айтқанда көркем мінезділік. Жомарттықты үлкендерінен көріп өскен ұрпақ, бұл құндылықтан өз несібесін алары хақ. Сол себепті ұстазының жомарттығын көрген оқушы міндетті түрде басқаларына да қолынан келген жақсылығын жасауға ұмтылады.Мұғалімнің оқушысына деген ең үлкен жомарттығы білім мен тәрбие жолында аянбай еңбек етуі,әрбір оқушыға көңіл бөліп мақсатқа жетелеуі,басқаларының қамы үшін өзін үнемі жетілдіріп отыруы десек қате болмас.

Жомарттықты қалыптастырудың 5 жолы

1. Ресурстарыңызды дұрыс басқарыңыз.

Адамның активтері осы тұлғаның осы активтерді қалай басқаратыны сияқты маңызды емес. Жомарттығыңыз сіздің қазіргі міндеттеріңізді орындау қаібетіңізге және мүлкіңізді дұрыс қолдануыңызға байланысты. дүниеңізді мұқият басқара отырып, жомарттық қасиетіңізді арттырыңыз.

2. Мұқтаждықты анықтаңыз.

Жомарттықтың басты идеясы – бұл достық арқылы өзгелердің қиындықтарын түсінетін жүрек. Жомарттық – көп дүние беруден гөрі, мұқтаж адаммен ауыртпалықты бөлісу арқылы анықталады.

Қайырымдылық ұйымдар ресурстық қорларын біріктіріп, адамдарға одан әрі жетілуге мүмкіндік береді, бірақ олар әрқашан қажеттіліктердің маңыздылығын түсінулері керек. Және оларды орындау үшін пайдаланылатын әдістердің тиімділігін өлшеуге жауапты болуы керек. Айналаңызда адамдарды тани біліңіз. Олардың қажеттіліктерін, қиындықтары мен армандарын сезіне біліңіз.

3. Ресурстарды тиімді бөліңіз.

Жомарттық қолда бар байлықты, уақытты және мүмкіндікті ең жақсы жолда қолдануды қажет етеді. Бір нәрсенің болмауы жомарт адамдардың бар нәрселермен жомарттық жасауына кедергі жасамайды. Жомарттық бейнесіне сай болыңыз. Бүгінгі күні жасай алатын мүмкіндіктеріңізбен бөлісіңіз. Болашақтағы қажеттіліктеріңізді анықтаңыз. Және дұрыс жоспарлай отырып, оларды орындау үшін әрекет жасаңыз.

4. Көңіл бөліңіз.

Жомарттық ақшамен өлшенбейді, яки статистиканың көмегімен саналмайды. Керісінше, жомарттық сыйлықты өзіңіз қаншалықты ізгі ниетпен беретіңізбен өлшенеді. Жомарт адамдар басқалардан ештеңе талап етпестен мұқтаж адамдарға еркін сыйлайды. Басқа адаммен қарым-қатынасыңыз жомарттықтың қандай дәрежеде екенін анықтайды. Алайда уақытыңыз бен ой-пікіріңізді, қуатыңыз бен мүліктеріңізді беруге дайын болу – жомарттықтың нағыз белгісі. Өзгелерге пайда әкелетін тәсілдерді іздеңіз және оларға еркін қолдау жасаңыз.

5. Басқаларға инвестиция жасаңыз. Жомарттықтың ең тиімді, пайдалы кезі – ол алушы адамның да жетілу мерзімі. Өзгелерге өз-өздерін алға жылжуға мүмкіндік беру арқылы, олардың сенімнің артуына және олардың құнды екеніне сенулеріне септігіңізді тигізесіз. Айналадағыларды жасқы іске талпындырыңыз.

Ежелгі Грекияда Август патша кезінде өмір сүріп, ақындарға ұдайы қамқорлық жасаған Меценат (б.з.б. 74/64 – 8 жыл) есімді адамның құрметіне әлем мәдениеті тарихында меценаттық дәстүр қалыптасқан. Бүгінгі күнгі қазақ ұғымында мұндай іс демеушілік деп те аталады. Бұл түсініктегі жомарттық – қолында байлығы бар азаматтың мұқтаж жандарға жасайтын қайырымдылық көмегі.

13. Әділдік — ізгіліктің ірге тасы. “Кімде-кімнің әділдігі жоқ болса, оның ұяты да жоқ” (Абай). Әділдік уақыт ағынында өзгеріп отырады. Оның алғашқы түріне көне қоғамдағы “жазалаушы әділеттілік” деген жатады. “Қанға – қан,

жанға– жан”, кек алу принциптері ескі санада әділдік саналды. Қылмыс пен жаза, әрекет пен айыптау мәселелері әділдіктің осы түсінігімен түбірлес. Қоғамдағы меншіктік қатынастардың қалыптасуына байланысты жазалаушы әділдіктің орнына оны тепе-теңдік тұрғыдан түсіну алдыңғы қатарға шықты. Қоғамдық байлықты барлығына бірдей үлестіру идеясы әділдік талабына айналды. Бұл ұран желеуімен талай қантөгістер, революциялар, бүліктер жүріп жатты. Әлеуметтік әділетті орнатамыз деген желеумен бір ғасырға жуық коммунистер өз халықтарына бақытсыздық әкелді. Социализм қоғамы “байлық — бұл әділетсіздік, ол кісіні аздырады, адам неғұрлым кедей болса, оның руханилығы жоғарылай түседі” деген жаңсақ пікірді құлаққа құйып келді. Шын мәнісінде, қабілеті мен білігі тең емес адамдарға мүлікті бірдей үлестіріп беру әділетсіздіктің айқын көрінісіне жатады. Мұндай түсінік әлеуметтік енжарлыққа әкеп соғады. Алайда, әлеуметтік теңдік — өркениетті қоғам құрудың басты шарты. Адамдар құдай алдында, әдеп, құқық, заң алдында тең және бірдей мүмкіндікке ие [20].

Нарықтық қоғамда “мүмкіндіктер теңдігі мен әділеттілігі ” деген өмірлік принцип кең етек жайған. Қоғамдық қатынастар әрбір адамның өзіндік мақсатына жету мүмкіндіктерін шектемеуі керек. Әділдіктің басты өлшемі — адам құқықтары теңдігінің жүзеге асуы. “Нәтижелер теңдігі” қоғамдық байлықты өмірде табысқа жете алмаған адамдардың пайдасына қайта бөлуге әкеледі. Бұл экономиканың даму ынталылығын азайтады. Мысалы, дәрігер мен санитардың, профессор мен ассистенттің еңбегін тең бағалау әділетсіздікке жатады. Алайда қоғам мүліктік теңсіздікті тым шарықтатып жібермеуге тырысуы қажет. Қоғам үшін пауперлер мен люмпендердің, кедей адамдардың қатары көбеюі қымбатқа түседі. Ол қоғамдық ынтымақтастық пен тұрақтылыққа кері әсерін тигізеді [18].

Адамның ойы мен сөзінде алшақтық болмауы үшін қажетті қасиеттің бірі — шыншылдық. Тартысқа түсіп отырған әр мәселенің тоқтамын, төрелігін, байламын шынайы жеткізе білген адамды шыншыл адам дейміз.

Турашыл болу – айтқан сөзі мен жасаған ісі бір, алдау мен екі жүзділіктен ұзақ болып, адамдармен ізгі қарым – қатынаста болу.

Адамның ойы мен істеген ісіне адалдық пен әділдік төрелік етсе, шындық ақиқатқа айналады. Яғни, адамның ниеті, ойы, іс-әрекеті шындыққа негізделгенде адам өзіне де, өзгеге де адал болады.

Қорытындылай келе, әділдік кез келген дүниеге объективті қарау болса, шыншылдық соның боямсыз бейнесі, ал турашылдық шындықты мүмкін болған жерде айту. Сол үшін әр адам әділдікті өмірінің басты бағдары етуі тиіс. Күнделікті тұрмыста өмірдің түрлі қиындықтарында көптеген жағдайлардың байыбына зер сала отырып, қандай да болмасын мәселенің анықтығын шындық арқылы шешуге болады. Әділдікті ту етіп, шындықты тура айта білу, адамгершілікті білдіреді. Сондықтан да барлық нәрсе алқымына тығылған сәтте де адамгершілік деген асыл қасиеттерді жоғалтпаған жөн.

14. Эмпатия (лат. *empathia*) – өзге адамдардың жан дүниесін түсіну мен жай-күйін ұғыну қабілеттілігі. Эмпатия адам бойында жиі кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекше сезім. Оның айқын көрінісі – өзге

адамдардың қайғы-қасіреті мен қиыншылықтарына ортақтасып, оларға жанашырлық білдіру, сол арқылы өзгенің ауыр психикалық жай-күйін өз басынан кешіргендей халге түсуі. Эмпатияны алғаш рет АҚШ психологы Э.Титченер (1867 – 1927) зерделеді. Ол философиядағы “ұнату” сезімінің теориялық негіздеріне сүйене отырып, жанашырлық сезімнің салыстыру мен ұқсату тәсілдерімен түсіндірілетін танымдық негіздерін ашып көрсетті. Сол арқылы адамның күйзеліске түсу себептерін ғылыми тұрғыда жүйелеп шықты. Сезімнің адам бойында жиі кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекшелігі. Эмпатия адамның өзгелер қайғы қасіреті жағдайлар мен қиыншылықтарға ұшырағанда, оларға жанашырлық білдіріп, солардың ауыр халінің өз басына түскендей көңіл күйде болуы. Эмпатия өзге адамдардың жан дүниесінің сыры мен күй-жайын білу қабілеттілігі және оған жанашырлық білдіру. Эмпатия айқын көрінісі — идентификация. Бұл адамның өзге адамның психикалық жай-күйін өз басынан кешіргендей халде болуы [18].

Көп қырлы тұжырымдама ретінде, эмпатияда көптеген деңгейлер бар.

Эмпатияның бірінші деңгейі – ең төменгі деңгей. Осы деңгейге байланысты адамдар өз-өздеріне бағдарланған, басқа адамдардың ойлары мен сезімдеріне көңіл бөлмейді. Адамдар байланыстарды орнатудағы қиындықтарды сезініп, үлкен беймәлім компанияда ыңғайсыз сезінеді. Мұндай адамдардың эмоционалдық көріністері түсініксіз, сондай-ақ мағынасыз болып көрінеді. Өмір сүру деңгейінің төмендігімен адамдар бірігіп жұмыс істеп, командамен айналысады. Нақты тілді төмен деңгейлі жақтаушылардың өкілдері, сондай-ақ ұтымды шешімдер. Мұндай адамдардың достары аз, ал қолда барлар сезімталдық пен жауаптылыққа емес, айқын ой мен іскерлік қасиеттермен ерекшеленеді. Адамдар осындай адамдарға бірдей жауап береді. Мұндай адамдар өздерін қасіретке ұшыратпағандықтан, иеліктен айырылады. Эмоциялық эмпатияның өте төмен деңгейінде адам сөйлесуді қиындатады, әріптестерінің арасында өзін ұстайды. Балалармен, сондай-ақ қарт адамдармен жиі байланыс жасау өте қиын. Адамдармен қарым-қатынаста, эмпат көбінесе ыңғайсыз жағдайға түседі, көбінесе басқалармен өзара түсініспеушілік тудырмайды, көңіл көтеруді, өнерді жақсы көреді. Ол қатты сынға ұшырайды, бірақ оған жауап бере алмайды.

Эмпатияның екінші деңгейі – ең көп таралған. Адамдардың көпшілігі өзгелердің ойларына және сезімдеріне бей-жай қарамайды, сирек кездесетін жағдайларда тек эмпатияны көрсетеді. Бұл деңгей адамдардың көпшілігіне тән. Қоршаған адамдар оларды қалың қабыршақ деп атамайды, бірақ олар аса сезімтал емес. Мұндай адамдар эмоциялардың көріністерінен хабарсыз, бірақ көп жағдайда олар бәрін бақылауда ұстайды. Хабарламада олар жиі мұқият болып, көптеген нәрселерді түсінуге тырысады, бірақ кейде олар шыдамдылықты жоғалтады. Көбінесе үндемеуді қалайды, өйткені оларға түсінікті болады. Көркем шығармаларды оқып, фильмдерді көргенде, кейіпкерлерге емес, іс-әрекеттерге қызығушылық танытады. Мұндай адамдардың өздерін толық сезінуіне кедергі келтіретін босаңсыған сезімдер тән емес.

Эмпатияның үшінші деңгейі – ең жоғары деңгей. Адамдарда осындай сезім дәрежесі аз. Бұл адамдар өздеріне қарағанда бейтаныс адамдарды жақсы түсінеді. Олардың ішінде шынайы адал достарын бар. Мұндай адамдар басқалардың проблемалары мен қажеттіліктеріне сезімтал, өте жомарт, өте көп кешіре алады. Олар әрқашан адамдарға қызығушылық танытады. Мұндай адамдар эмоционалды түрде жауап береді, тез байланыста, өте қызықты. Әріптестер мен басқалар бұл шынайылықты бағалайды. Үшінші деңгейдегі адамдар өздерінің жанашырлықтарына жол бермейді және әрқашан ымырашылдық шешімдерді табады, сынға лайықты түрде шығады. Жағдайды бағалау кезінде олар өз сезімдеріне көбірек сенеді және түйсігі болады. Олар бір емес, командамен жұмыс істегісі келеді. Үшінші деңгейлі адамдар үнемі өз іс-әрекеттерін әлеуметтік мақұлдауын қалайды. Дегенмен, мұндай адамдар әрдайым мұқият бола қоймайды, сонымен бірге мұқият жұмыс жасайды. Оларға тепе-теңдікті сақтау оңай.

Эмпатияны дұрыс қолданудың маңыздылығы.

Айталық, оқушы математика сабағында тақырыпты түсінбейді. Пәнді жек көретінін айтады. Әдетте, мұндай қиындыққа тап болған мұғалімдер оқушыға жөн сілтеп, зейін қойып тыңдаса, тақырыпты меңгеретінін алға тартады. Алайда, бұл мәселенің шешімі емес. Себебі оқушы ары қарай қандай қадамдар жасау керектігін білмегендіктен, тұйықтала бастайды. Бұл жағдайда мұғалімнің әрекеті, керісінше оқушының жан-дүниесіне үңілу арқылы, негізгі проблемаларды анықтау. Оқушының не сезінетіні маңызды емес. Оны түсінетіндігін көрсету маңызды. Эмпатия дұрыс көрсетуге көмектесетін нақты әдіс эмпатиялық тыңдау деп аталады.

Эмпатиялық немесе белсенді тыңдау – басқа адамның ішкі әлемімен байланыс орнатуға көмектесетін әдіс. Оқушыны мұқият тыңдай білу, өз тарапынан қолдау көрсету өте маңызды. Сондай-ақ сұхбаттасқанда оқушының көзіне қарау өте маңызды. Оқушымен бір мезгілде басқа жұмыстар атқарып отырып тыңдау – әдепсіздік.

Эмпатияны тиімді көрсету керемет нәтижеге әкеледі. Бала тек қана өзгермейді, сонымен қатар мұғалімнің де көңілі көтеріледі.

15. Қанағат, қанағатшылық – адамның барға риза болуын, місе тұтуын, ынсаптан шықпауын, нәпсіге ермеуін білдіретін ұғым. Қанағат ету – жетіспеушілікке, таршылыққа төзіп шыдау емес, ақылға сүйеніп, өзін-өзі тежеу. Алайда қанағат етуді дұрыс түсіну керек. Бірақ кейде қанағаттың атын жамылып жалқаулыққа салынып жүру көп кездеседі.

Қолда барға риза болу деген мүмкіндіктің бәрін барынша қолданып, талпынысқа басқа амал қалмағанда көрсететін әрекет. Яғни ерінбей еңбектеніп, мақсатына жетуге бар күшін салғаннан кейін қол жеткізген жағдайына ризашылықпен қарау, қабылдау деген мағынаны білдіреді. Осындай амалдан кейін көрсеткен қанағатшылық адамды бақыта жетелейді. Әрбір таңның шуағынан ләззат алады.

Аталмыш құндылықты бойына сіңірген жандар өздерін бақытты, көңілдерін жайлы сезінеді. Дана кісілер балаларына «байлық тілесен – қанағат тіле, Себебі ол – ешқашан таусылмайтын байлық» деп өсиет қалдырған.

Қанағатсыз адамға бір тау алтын берсе де, ол тағы бір тау алтынды қалайды. Қанағатсыздық ысырапшылдыққа әкеп соғады. Ысырап –өмірдің ырысы мен берекесін қашыратын әрекет. Себебі ол көзтоймаушылыққа, менмендікке, өзімшілдікке, асыра сілтеуге өзін жоғары санауға не болмаса басқаларын менсінбеушілікке жол ашады. Тізбектелген бұл жаман қасиеттерден арылу оңай жұмыс емес. Сондықтан ысырапшылдықтан әлдеқайда алыс болу, өмірлік мақсатқа ену қажет.

Мектепте қанағат құндылығын насихаттауды алғыс айтудан бастауға болады. Әсіресе өскелең жасөспірімнің өз өміріне риза болуына талпындыру қазіргі таңда маңызды әрекет болмақ. Өн бойындағы жағымды қасиеттерінің артықшылығын сезіндіру кейбір оқушылардың өмірге деген талпынысын арттырса, кейбір оқушылар үшін қайырымдылық шараларының негізінде оқушылар ысырапшылдықтың алдын алу көзделген дұрыс.

Алайда қанағат етуді дұрыс түсіну керек. Бұл өзін-өзі тежеу немесе тоқтату емес. Еңбекқорлыққа қарма-қайшы әрекет емес. Бұл жүректің және ой-сананың халі. Яғни, адам өзі өте еңбекқор һәм қанағатшыл бола алады. Ал қанағатсыз адам жалқаулықты жақын тартады. Қанағатсыздықтың белгісі ретінде көбінесе адамның «Неге бұл аз? Осы ғана ма?» деген сияқты сөздеріне қарап білуге болады.

Біз жүректегі сезімді қалай білдіре аламыз? Әрине, ең бірінші ойға рахмет айту келеді. Оған қоса, өзіне жасалған жақсылықты ұмытпау және еске алу. Таңғаларлық бір нәрсе, қанағатсыздық көрсетіп, шектен шыққан адамға ілтипат азаяды.

Мектепте қанағат құндылығын насихаттауды алғыс айтудан бастауға болады. Әсіресе өскелең ұрпақтың өз өміріне риза болуына талпындыру қазіргі таңда маңызды әрекет болмақ. Өн бойындағы жағымды қасиеттердің артықшылығын сезіндіру кейбір оқушылардың өмірге талпынысын арттырса, кейбір оқушылар үшін қайырымдылық шараларының негізінде ысырапшылдықтың алдын алу көзделген дұрыс.

16. Тазалық – бұл кірдің, шаңның, дақтардың, жаман иістер мен қоқыстардың болмауы, нәрсенің бастапқы күйінде болуы. Көзге көрінетін және көрінбейтін ластықтан арылу. Тазалықтың сыртқы және ішкі екі түрі болады. сыртқы тазалық – физикалық дененің және қоршаған ортаның тазалығы. Ал ішкі тазалық таза, шынайы күйге немесе ішкі болмысқа жатады. Яғни, тіл тазалығынан бастау алып, ой-сана, ішкі жан дүниенің тазалығына жалғасады.

Тән тазалығы мен қоршаған орта тазалығы ой тыныштығын кез-келген кедергі факторлар мен аландаушылықтан алыс қалуын қаматамасыз етеді.

Медицина көқарасында өмір сүру үшін тазалықтың маңызы өте зор. Ластанудың кез-келген түрі инфекцияға әкеп соғады. Инфекцияның түбі ауру мен өлімге апарады.

Ішкі тазалық яғни жан тазалығы – жаман қасиеттерден арылу. Құмарлық, ашкөздік, жеккөрушілік, өзімшілдік пен зұлымдық сияқты қылықтарды тазартқан сайын ақыл-ой өмір сүруден ләззат алады.

Сондай-ақ тіл тазалығы – өмір сүруді жеңілдететін факторлардың бірі.

«Басқа пәле – тілден» екенін халық даналығы дәлелдеп кеткен. Тіл шұбарлығы мен тіл ластығы қарым – қатынастың қадірін түсіретін әрекет. Әдетте адамдар пенде екендігін айтып, осындай үрдістердің өз бойында болғандығын табиғи деп ақталып жатады. Дегенмен адамның ішкі жан тазалығы өзінің де, қоғамның да бақытты өмір сүруіне ықпал етеді.

Тазалық өмірдің негізгі мақсаты емес, бірақ бұл – мақсатқа жетудің кілті. Дененің және ақылдың ластығы мақсатына жетуіне көптеген кедергілер туғызады. Ой кірлілігі адамды негізгі қызметінен алшақтатып, өзіне және айналасындағыларға қауіп төндіреді. Сол себепті тазалықты кең ауқымды ұғым ретінде адамзаттың шынайы құндылығы, мақсатты өмір үшін жоғары бағаланатын қасиет екенін оқушыларға түсіндіру керек. Яғни, тән тазалығы – денсаулық болса, ой тазалығы – ақыл, жан тазалығы – жүрек екенін терең ұғындырғаныңыз абзал.

17. Денсаулық – адам организмінің қалыпты жағдайы. Адамның денсаулығын биологиялық (іштен туа біткен және жүре пайда болған сырқат белгілеріне қарап) және әлеуметтік факторларды ескере отырып, кешенді түрде анықтайды. Денсаулықты адам денсаулығы және жалпы халықтың денсаулығы деп бөледі. Жеке адамның денсаулығын, яғни организмінің клиникалық, физиологиялық және биохимиялық көрсеткіштерінің жиынтығын адамның жынысына, жасына, сондай-ақ климаттық және географиялық жағдайларына байланыстыра отырып анықтайды.

Ал жалпы халықтың денсаулығы санитарлық-статистикалық кешенді көрсеткіштермен, яғни халықтың өсімі, өлуі, балалар өлімі, әр түрлі ауруларға шалдығуы, адамның дұрыс өсіп дамуы, орташа жасы, т.б. факторлар арқылы анықталады. Жалпы халықтың денсаулығының қалыпты болуы – жеке адамдардың ай сайынғы алатын еңбек ақысына, жұмыс уақытының ұзақтығына, еңбек және тұрмыс жағдайларына, дұрыс тамақтануына, денсаулық сақтау ісінің даму барысына, елдің жалпы санитарлық жағдайына тікелей байланысты. Адам денсаулығының мән-маңызына қазақ халқы ежелден көп көңіл бөлген; күнделікті өмірде денені күтіп ұстауға, тазалық сақтауға, дұрыс тамақтануға да өте қатты мән берген. Қазақ халқының *«Бірінші байлық – денсаулық»*, *«Дені саудың – жаны сау»*, *«Жаны саудың – тәні сау»* деген мақал-мәтелдері адам денсаулығын күтуде терең тәрбиелік және философиялық маңызын осы күнге дейін жойған жоқ.

18. Батылдық — адам бойындағы ержүректікті, еркіндікті, қайсарлықты, турашылдықты, өжеттікті білдіретін жинақтаушы ұғым. Сын сағатта шешім қабылдай алу, қауіп-қатерге қарсы тұра білу, қиындықтан қорықпау әрекеттері батылдықтың көріністері болып табылады. Сондай-ақ, батылдық ішкі жандүниенің кемелдігі, белсенділік, күрескерлік сияқты қасиеттермен тығыз байланысты. Қазақ халқының түсінігінде батылдық — батырлықпен қатар ұғылатын қасиет. Ол ел мүддесімен ұштасатын ерліктің көрінісі ретінде пайымдалады. Батылдық елі мен туған жері үшін күрескен отаншылдықты, қысылғанда топқа түсер өжеттікті, тірліктің тетігін қолдан шығармаған ептілікті байқатады. Батылдық — көзсіздіктің көрінісі емес, сабырлы ақылдың әрекеті. Ол — азаматтықтың, көсемдік пен шешендіктің алғышарттарының бірі.

Батылдық жеке адамның қоғамдық қызметі барысында қалыптасады. Батылдыққа жуық ұғым — сенімділік.

Адамның өзіне деген сенімділігін қалай дамыту керектігі жөнінде айтылады және оқушыларға бірқатар кеңес беріледі. Сенімділік – адамның өзіне сенуіне көмектесетін қасиет. Сенімділік әрдайым жетістікке жеткізбеуі мүмкін, бірақ шешім қабылдауға, әрекет етуге септігін тигізеді. Өз-өзіне сенімсіз адамдар қорқақ келеді. Сол себепті олар жетістікке жете бермейді. Тәуекел етуге шешім қабылдай алмай, сенімсіздік танытады. Сенімділік қасиетін адам бойында ояту үшін төмендегі кеңестерге назар аудару қажет:

- 1) Өзіңізге қарап тұрған адамның көзіне тура қараңыз.
- 2) Өз пікір, идеяларыңызды сақтап, дәлелдеңіз.
- 3) Сәтсіздіктерге көп назар аудармаңыз.
- 4) Қарым-қатынастан қашпаңыз.
- 5) Жұрт алдында сөйлеп үйреніңіз.
- 6) Жаңа нәрсемен айналысыңыз.
- 7) Оптимист болып үйреніңіз.
- 8) Көру бұрышын алмастырыңыз!
- 9) Өзіңізге дұрыс сұрақтар қойыңыз!
- 10) Сіз кәсіби психолог жөнінде ойландыңыз ба?

Батылдық–қауіп-қатерден, кедергілерден жығылып қалудан қорықпай әрекет ететін адамның ұлы қасиеті. Батылдық қазақ халқының түсінігінде, ерлік, жанқиярлықпен қатар жүреді. Батыл емес адамның белгілі бір жетістікке жетуі өте қиын. Ондай адамдар «басқалар менің ісіме не дейді екен, ұятқа қалмаймын ба, дұрыс істемесем күлкіге қаламын ғой» деген сияқты ойлармен жүреді. Ал батыл адамдардың батылдығы – осындай ойлардың қақ ортасынан өтіп шығулары. Қате-кемшіліктерді түзеуге тырысатын, қиыншылықтарға төтеп беретін адамдар батыл келеді. Өздеріңіз білетіндей, істің ең қиын уақыты, сол істің басы, яғни әрекетімізді бастау. Біріне іс бағынбайтын белес секілді қорқынышпен көрінсе, кейбіреулерінің бойын жалқаулық басады. Осы уақытта адамның асыл қасиеті батылдық көмекке келеді. Мысалы: халықтың алдына шығып өнер көрсету үшін ең алдымен батылдық керек. Дәл осы сахнаға шыққан сәтіңізді бірі мазаққа айналдырса, бірі жамандап жатады. Сынға ұшырайтынын біле тұра халықтың алдына шығу – нағыз батылдық.

Батылдық бұл әрекеттермен тоқтап қалмайды. Яғни, батылдық тек қана өзінің мақсатына жеткізетін қасиет емес. Батылдық елі мен туған жері үшін күрескен батырлықты, қиын-қыстау кезеңде топқа түсер ерлікті байқатады. Мәселен, құтқарушыларды күтпестен өрт болған үйден кішкентай екі сәбиді алып шыққан 13 жасар баланы мысалға келтірсек болады. Баланың жасаған ерлігінің арқасында екі адам аман қалды.

Міне екінің бірінің қолынан келе бермейтін үлкен ерлікті сол баланың бойынан көруге болады. Немесе мектепте бір оқушы вазаны абайсызда сындырып алды делік. Соны мұғалімнің сөгісінен қорықпай, шындықты айтып, мойындауы да батылдыққа жатады.

Сондай-ақ, қазақ хандығын құрған Керей, Жәнібек хандарды, Қобыланды, Қабанбай батырларды мысалға келтірсек болады. Батырларымыз ел басына күн туғанда елін, жерін қорғап қаһармандық танытқан.

Батылдық – туа бітті қасиет деу үлкен қателік. Себебі батылдық алмас қылыш секілді. Қылыш–жай ғана темірдің адам төзгісіз ыстықта еріп, көп соққыдан кейін ғана пайда болған қарудың бір түрі. Батылдық та сол сияқты өз-өзімізді алға итермелеу, сындарға төтеп беру арқылы шыңдалады. Қорытындылай келе, қазіргі заманда батыл болғыңыз келсе, ең бірінші іштегі қорқынышты жеңіп, өзіңізді бар болған күйде көрсетіңіз. Әлсіздерге қорған болудың өзі ерлік.

Батыл болудың бес кілті. Достық принциптері.

Тыңдалымға ие болу. Сенімділікті орнықтыру уақытты талап етеді. Өзіңіз өзгеден күтетін қасиеттерге сай болыңыз. Сәтсіздікке ұшырағанда өз қателігіңізді мойындап, тура жолға оралу арқылы өз арыңызды таза ұстаңыз. Кез келген нәрсені жеке бас пайдаңыз үшін немесе түр көрсету үшін емес, дұрыс болғаны үшін жасаңыз.

1. Шындықты білу. Батылдық – шындыққа деген айқын көзқарас пен ненің дұрыс екендігін нақты ажыратудан туындайды. Кейде көптеген идеялардың дұрыс көрінуі мүмкін, бірақ батыл адамдар ғана шындықтың анық-қанығына көз жеткізу үшін дәлелдерді зерттейді. Қателіктердің болу мүмкіндігін басшылыққа алып, тек шындықты іздеңіз.

2. Дұрыс болғанды қорғау. Қаншалықты белең алған жағдай болмаса да, батылдық қателікке қарсы тұрады. Егер ешбір шара қолданбайтын болсаңыз, бір нәрсе туралы қаншалықты білетініңіздің маңызы жоқ. Бір топ адамның жасап жатқан іс-әрекеттерінде бір гәп барын білсеңіз, олардың артынан еріп кетуге өз-өзіңізге жол беруші болмаңыз. Сондай-ақ, өміріңізге кездесетін қате көзқарастарға, әрекеттер мен идеяларға қарсы тұрып, өзгелерді мінсіздік пен жетістікке шақырыңыз.

3. Өзгелерге көмек қолын ұсыну. Дұрыс екендігін білетіндер мен осал адамдар үшін сөйлеп және оның қарымтасына ештеңе күтпеңіз. «Басқаның мәселесі» деу арқылы мәселелерге бейжайлылық танытпаңыз. Басқа көқарастарыңыз бірдей болмаса да, маңызды сұрақ туындағанда шеше алатын жандармен бірге болу. Өртүрлі жағдайда өзіңізге қандай жауапкершілік ала алатыңызды анықтаңыз және әділдік үшін күресіп жүргендерге қолдау көрсетіңіз.

4. Кішіпейілділікпен сөйлеу. Батыл адамдар әрқашан кішіпейілділікпен сөйлейді. Себебі, олардың өз пікірі немесе жоспарларының емес, шындықты білуі маңызды екенін жақсы түсінеді. Дәлелдер келтіріп, әділеттілікті қорғаңыз және дұрыс болғанды жасап, басқалардың тура жолға келуіне себепкер болыңыз.

Әлемнің дамыған алдыңғы қатарлы елдерінің қатарына қосылуы үшін алдымен мәдениетімізді заманымызға үндестігін ескеруіміз керек. Біздің ішкі мәдениетіміз күнделікті қарым-қатынасымыздан көрінеді. Амандық сұраудан басталатын ұлттық менталитетіміз жаһандық ортаға түсінікті болғаны дұрыс. Ән әлеміндегі жарық жұлдызымыз Димаш дүниежүзіне мәдениетімізді

таныстыруда шексіз үлес қосып келеді. Димаштың ғажайып үніне елтіген жер планетасының тұрғындары қазақ халқының мәдениетімен, тілімен танысуға құштарлығы артты. Руханият дүниесінің алмасу сәті соққанда біздің мәдениетіміз кежірлік танытпай, шетелдіктердің жүрегіне жол табуы тиіс.

Әдістемелік ұсыным жаңғыру жағдайындағы жас ұрпақтың әлемдік рухани адамгершілік қатынастарды меңгеруіне көмектесеміз. Мектеп қабырғасында меңгерген құндылықтарды үлкен өмірде қолданатын, қоғамда адамзатты діні мен тіліне, жынысына, түрлі көзқарасына төзімді толерантты тұлға болуға тәрбиелейді. Сонымен қатар, жаһандық әлеммен қабыспайтын дағдылар мен әдеттерден сақтандырады. Қоғамдық орындарда дұрыс-әрекет жасап, рухани құндылықтарды тиімді қолданатын шығармашыл тұлғаны тәрбиелеуді мақсат етеді.

3 Оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудағы оқу үдерісінің тәрбие беру әлеуетін жүзеге асыру

Жаһандану жағдайында заманауи қоғамдық сана қалыптастыратын он сегіз құндылықты жаратылыстану және математикалық бағыттағы оқу пәндерінде кіріктіріп үйретуді ұсынамыз. Пән бойынша тақырыптардың мазмұнын ашуға құндылықтарды кіріктіріп, оны меңгертудің тың әдіс-тәсілдерін ашып көрсетеміз. Әрбір құндылық айы аяқталғанда білім алушылардың құндылық туралы түсінік деңгейін анықтайтын тапсырмалар қоса берілген. Бұл құндылықтарды мұғалім әр түрлі әдіспен түсіндіреді. Ең бастысы білім алушының бойынша құндылықтардың қалыптасуы болып табылады.

Құндылықтарды қалыптастыруда рөлдік ойындардың маңызы зор. Рөлдік ойындар әдісінің негізгі қатысушылардың басқа адам кейпіне (рөліне) еніп, соның ішінде әрекет етуінен тұрады. Рөлдік ойындар оқушылардың бір-біріне мейірбандықпен қарап, түсіну дағдысын дамытады. Басқа біреудің рөлін ойнағанда, оның көзқарасы, ойы мен сезімдерін түсіну жеңілге түседі. Сонымен қатар бұл әдіс сыни ойлауды күшейтіп, шешім қабылдауға және өз көзқарасыңды қорғауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар түрлі тренингтер мен іс-шаралар өткізудің де маңызы зор. Төмендегі әдіс-тәсілдерді тиімді қолдана отырып құндылықтарды жекелеген пәндерге кіріктіріп оқыта аламыз. Сабақтарда тақырыптық тәмсілдер мен әңгімелерді кіріктіріп қолданудың маңызы зор.

Қосымша №1. Құндылықтар бойынша тақырыптық тәмсілдер мен әңгімелер.

Тәмсілдер – жас ұрпаққа аға буынның даналығы мен өшпес өнегесін жеткізудің тамаша үлгісі, сүбелі жолдарының бірі. Олардың өзіне тән басты ерекшелігі – көлемінің шағындығында, қолға ұстатқандай ой байламының берік, тұжырымды болуында. Тәмсілдер де ертегі секілді оқиғаға құрылады, бірақ мағынасы одан тереңірек келеді. Құндылығы жағынан халықтық мақал-мәтелдерге жақын болып келеді [22].

Ынтымақтастық.

«Игілік басы –ынтымақ, ынтымақты елде күн шуақ». Мақал.

Ынтымақтастық құндылығына ынтымақ, достық, бауырмалдық құндылықтары топтасады. Бұл құндылықтар тәрбиенің мынадай бағыттарын қамтиды; рухани-адамгершілік, отбасы, ұлттық, көпмәдениетті және көркем эстетикалық тәрбие.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Үлгі сабақтың тақырыбы: Достық.

Пәннің аты: Қоғамтану және өзін-өзі тану әдістемесі

Құндылық: Дұрыс әрекет

Өзектілігі: Дұрыс әрекет құндылығының мәнін ашу.

Сабақтың мақсаты: оқушыларға махаббат, сүйіспеншілік ұғымдарының құндылық ретінде мәнін ашу.

Білімділік: достық ұғымының адам өміріндегі мәнін түсіндіру;

Дамытушылық: тұлғааралық қатынастарда сүйіспеншілік қарым-қатынастарын дамыту;

Тәрбиелілік: білім алушыларды өз Отанына, ата-анасын, дос-құрбысын сүйуге тәрбиелеу.

Сабақтың типі: Білімді бекіту сабағы

Сабақтың түрі: Тәжірибелік сабақ

Сабақтың әдіс-тәсілдері: тірек сызбалар арқылы түсіндіру, сұрақ-жауап

Пәнаралық байланыс: Өзін-өзі тану, қазақ әдебиеті т.б.

Ресурстар: (материалдар, көздері) ғылыми зерттеулер, мерзімді басылымдар, оқулық.

Сабақтың барысы:

Сыртқы интеграция (Өзін-өзі тану сабағының әдістемелік тәсілдерін қолдану)

Ішкі интеграция (жалпыадамзаттық құндылықтарды сабақ мазмұнына интеграциялау)

I. Ұйымдастыру кезеңі:

1. Сәлемдесу, түгендеу, сабаққа қажетті құрал-жабдықтарды дайындау.

2. Білім алушылардың сабаққа толық қатысуын тексеру және

зейіндерін сабаққа аудару.

1-әрекет. Ұжымдық жұмыс: Тыныс алуға зейін қою

Мұғалім: - түзу отырыңыздар, қол мен аяқты айқастырмаңыздар. Біз қазір тыныс алуға жаттығу жасаймыз. Біз тыныс алуға шоғырланған кезде біздің санамыз тынышталады. Тынысты ішке тартқанда біз өзімізге тыныштық пен қуанышты жинаймыз. Тынысты сыртқа шығарғанда біз барлық мазасыздықты сыртқа шығарамыз.

Ал енді дайындаламыз, балалар. Көзімізді жұмамыз..., арқамыз тік..., қолды тізе үстіне қоюға болады.

Тынысты ішке тартамыз... сыртқа шығарамыз (9-10 рет жайлап)

2-әрекет. Алған әсерлерімен бөлісу.

Үй тапсырмасын сұрау:

«Өзін-өзі тану» пәнінің мақсаты мен міндеттері

3-әрекет

Дәйексөзді талдау.

Доссыз өмір – тұзсыз ас

III. Жана сабақ материалын меңгерту кезеңі

Жоспары:

Достық құндылығы туралы түсінік.

Достық – бірліктің кілті.

Мәтінмен жұмыс «Екі дос» ел аузынан.

Ертеде, ел арасында жаугершілік жиі болған кезде қазақтың екі жауынгері төс қағысып дос болады. Бірде әскерлер бір өзеннің бойына шатыр тігіп дамылдайды. Сонда тұтқиылдан жаудың қаптаған қалың тобы шабуыл жасайды. Тонаған мал-мүліктерін тиеп кетеді. Қолға түскен қазақ жасағын айдап әкетеді.

Әлгі екі достың біреуі жау қолына түседі. Досының қолға түскенін естіген екінші батыр күздің қара суығын елеместен өзенді малтып өтіп, жау жатқан жағаға келеді. Анталаған жау әскерлері оны тарпа бас салады. Жауынгер өзін қолбасыларына алып баруын өтінеді. Алып барған соң ол жаудың қолбасына:

-Мен қолдарыңа түскен бір жауынгерге құн төлеп, сатып алуға келдім. Менің оған айырбасқа берер мал-мүлкім жоқ. Бір-ақ нәрсе беремін. Ол — өзімнің өмірім. Досымды босатсаңдар, ол үшін өзімнің өмірімді қияр едім,- дейді.

Қолбасы ойланып отырып, оны сынамақ болады да: -Жарайды, мен сені қыршыныңнан қимай-ақ қояйын. Маған сол өміріңнің бір бөлшегін ғана берсең болды,- дейді.

-Ол не?-деп сұрайды досын құтқаруға келген жігіт.

-Маған сенің көздерің керек,- дейді қолбасы.

-Ол да болсын, көзімді ал да, досымды босат,- дейді жігіт. Ол бұл сыннан тоқтаусыз өтеді.

Әлгі жауынгер тұтқыннан босанған досының иығына қолын артып, зағип күйі қуана күлімдеп келе жатады. Мұны көрген жаудың қолбасшысы: «Мұндай ерлері бар халықты тұтқиылдан келіп, қапыда бас салған жағдайда болмаса, бетпе-бет ұрыста жеңу өте қиынға соғар», - деп түйеді. Сөйтіп өзінің әскерлеріне шегінуге бұйрық берген екен.

Сұрақтар:

Адал достық дегенде нені түсінесіңдер?

Аңыз-әңгімедегі жауынгерлердің достығы адал достыққа жата ма?

Неліктен?

Сендердің де адал достарың бар ма?

Олардың адалдығын қай іс-әрекеттерінен байқадыңдар?

Жаңа сабақ шығармашылық жұмыс негізінде жүреді.

Шығармашылық жұмыстар:

«Адал достық» шыңына шығу

Шыңға шығу үшін топтан бір студент таңдап, оның тапсырмаларын орындаймыз.

3-топқа бөлінеміз.

Әр топ өз атына сәйкес әрекеттер жасауы тиіс. Мына жалаушаны өздерің берген жауаптарың бойынша жылжытып отырасыңдар.

1.Талап тобы:

Олар адал дос болу үшін басқа оқушыларға талап қояды.

Мысалы:

Адал дос болғаның дұрыс.

Адал дос болуда шыдамдылық танытқаның жөн.

Досыңа берік болуға тырыс.

2.Ақыл тобы:

Олар адал дос болу үшін басқа оқушыларға ақылдарын айтады.

Менің ақылым: досыңа адал болсаң мақсатыңа жетерсің

Менің ақылым: досыңа жасаған жақсылығыңды міндет етпе

Менің ақылым: әрқашан да осыңа сыйлы бол

3.Ой тобы:

Олар адал дос болу үшін барлық оқушыларға өз ойларын айтады.

Менің ойым: нағыз адал дос болып қалыптасу.

Менің ойым: досыңның ісіне жауапкершілікпен қарау.

Менің ойым: өзімді, досымды сыйлау.

Адал достық шыңына да шықтық. Барлық достар бір-біріне адал болсын!

Дос туралы қандай ән білесіңдер? Қане, шырқап берейікші.

(оқушылар өздерінің дос туралы шығарған өлеңдерін, әндерін айтып береді.)

IV. Сабақты бекіту кезеңі.

Тапсырма: «Адал достар» тақырыбындағы әңгімені жалғастырып жазыңдар.

Айдар мен Ақан кішкентайынан дос. Екеуі бір-бірінен ешнәрсені жасырып көрген емес. Екеуі бірге ойнайды, бірге сабаққа дайындалады, үйдегі жұмыстарын да бірлесе істейді. Күшіктерін ертіп, екі үйдің бұзауларын көк шөпке жаюға ауылдың сыртына барады. Арасында өздері күшіктерімен біраз ойнап та алады.

Осындай күндердің бірінде олардың бұзауларына түлкі келді. Күшіктері арс-арс үріп, Айдар мен Ақанның артына тығылуда.....

V. Қорытынды. Кері байланыс

1.Не білемін?

2.Нені білдім?

3. Нені білгім келеді?

VI. Үйге тапсырма беру

«Махаббат - өмірдің тірегі» ЭССЕ жазу

VII. Бағалау

Білім алушылардың білімі мен белсенділіктерін бағалау критерийлері:

Үй тапсырмасын орындауы. Сабаққа араласуы. Қосымша сұраққа жауап беруі

«Жан Досым» әнін барлық оқушылар орындайды [22].

Ынтымақтастық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Ынтымақтастық ұғымын сипаттайтын қасиеттерді түсінеді;

2. Бауырмалдық, достық қарым-қатынасты меңгереді;

3. Мектеп ішінде ынтымақтастық атмосферасы орнайды.

Құрмет.

«Өзгеге жасаған ізеттің-өзіңе жасаған құрметің». (Халық даналығы).

Құрмет құндылығына Отанға, өзіңе, басқаларға, ата-анаға, қоршаған ортаға деген құндылықтар топтасады.

Бұл құндылықтар тәрбиенің мынадай бағыттарын қамтиды; қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік, ұлттық тәрбие, көпмәдениетті және көркем эстетикалық тәрбие.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде тренинг жүргізу.

«Тыныштық сәті» Су асты патшалығына саяхат.

Көзіңді жұмып, терең дем ал, дененді босат. Бірнеше секундтан соң теңіз түбіне саяхат жасаймыз. Артқы фонда теңіз шуылы мен құстар дауысы естіледі. Мұғалім сөзі: -Теңіз жағасымен келе жатқаныңды елестет. Толқындардың жеңіл шалпылына, шағалалардың шуылына құлақ түр. Жалаң аяқтарыңмен құмды сезін. Шалғайдан қара нүкте көріп тұрсың: ол жақындаған кезде дельфин екенін түсіндің. Ол сені теңіз түбіне алып кету үшін келді. Ол өте әдепті екен, сені шыдамдылықпен күтіп тұр. Жайлап оның арқасына отыр, мықтап ұстап, жолға шықтыңдар. Дельфиннің арқасында жайланып отырып, өзіңді қауіпсіз сезін, су астында жүзу қандай керемет. Жан-жағына қара: мұнда кемпірқосақ тәрізді арлы-берлі жарқырай қалқыған әсем балықтар қаншама. Теңіз түбіне бойлаған сайын айнала қалайша өзгереді, суда тербелген қаншама ғажайып балдырлар. Қарашы, қандай орасан зор әдемі балықтар. Су асты неткен қызықты әрі ғажап әлем. Сен бір нәрсені байқадың ба? Мұнда неткен тұңғыш, толық тыныштық. Осы тыныштық күйде бол (бірнеше секунд үнсіз қалады) [22].

Ал қазір жоғарыға, өз әлемімізге кері қайтуға дайындал. Айналаға жақсылып қара. Ғажап түстерге тағы бір рет қара және тыныштыққа құлақ түр. Осындай тыныштық саған самалдай әсер береді. Енді дельфин кері қарай жолға шықты. Сіз су бетіне шықтыңыз, жағаға жақындадыңыз. Дельфиннің арқасынан түсіңіз, оны сипалаңыз және осындай ғажап саяхатқа апарғаны үшін ризашылық білдіріңіз.

Сыныпқа оралыңыз және өз орныңызға келіңіз. Бірнеше секундтан соң көзіңізді ашыңыз, осы түйсінген тыныштықты өз бойыңызда сақтауға тырысыңыз.

«Бес жылы сөз» жаттығуы.

Қатысушылар бес адамнан шағын топтарға бөлінеді және мынадай нұсқау алады: «Сендердің әрқайсыларың өз қолдарыңды қағаз бетіне сызып саласыңдар және алақанның ішіне өз есімдеріңді жазу керексіңдер. Содан кейін өз парақтарыңды оң жақтағы көршіге бересіңдер, ал өздерің сол жақтағы көршінің суретін аласыңдар. Қолыңа түскен бөтен алақан саусақтарының біріне, сендердің пікірлеріңше, оның иесінің қандай да бір тартымды қасиетін жазасыңдар, мысалы, «Сен өте мейірімдісің», «Сен үнемі әлсіздерді қорғайсың», «Маған сенің өлеңдерің қатты ұнайды» және т.б. Келесі адам басқа саусаққа жазба жасайды, осылайша парақ иесіне қайтып келгенше әрі қарай жалғаса береді. Жаттығуды жалғастыруға болады. Барлық жазбалар жасалған кезде, жүргізуші суреттерді жинайды, «комплименттерді» оқиды, ал топ олардың кімге арналғанын табуы тиіс. Жаттығудың соңында қатысушылар өз алақандары бар парақтарды алады.

Талқылауға арналған сұрақтар: – Өз алақаныңа жазылған жазбаларды оқығанда, сен қандай сезімде болдың? – Басқалар жазған, сенің жақсы қасиеттерің туралы сен бұрыннан білетін бе едің?

«Мен қандаймын?» жаттығуы.

Әрбір қатысушы бланк алады. Бірінші бағанда қатысушы «Мен қандаймын?» деген сұраққа 5 жауап береді. Екінші бағанда «Мен жақын адамның ойынша қандаймын?» деген сұраққа 5 жауап жазады. Үшінші бағанда әрбір қатысушы осы сұраққа жауаптарды, оның пікірі бойынша, оның сол

жағында отырған адам ол туралы не айтуы мүмкін екендігін жазады. Жазбалар мүмкіндігінше тез жасалуы керек. Содан кейін қатысушылар өз парақтарын, олардың жауаптары көрінбейтіндей етіп орап, оларды сол жақтағы көршісіне береді. Осылайша, әрбір қатысушы оң жағындағы көршісінен парақты алады. Бұл парақтағы бос бағанда ол оған өзінің 5 сипаттамасын беруі тиіс. Содан кейін жүргізуші парақтарды жинап, оларды араластырады. Соңғы бағаннан сипаттамалар кезек-кезек оқылады, ал топ әңгіме кім туралы айтылып жатқанын табу керек. Содан кейін топ осы портретпен қаншалықты келісетіні талқыланады. Соңында, парақтар қатысушыларға қайтарылады және олар барлық төрт жауап жинағын салыстырады, олардың ұқсастығы мен айырмашылықтарын талдайды.

Сабақтың рефлексиясы – Осы сабақта сендерге өздерің туралы жаңа, бұрын білмеген жақтарыңды білу мүмкін болды ма? – Сендер өздеріңді қаншалықты жақсы білесіңдер?

«Көңіл-күйді анықтау»

Сабақ басында оқушылар бір параққа өзінің көңіл-күйін келтіретін сурет (немесе смайлик) салады: суретте олар адамның бет-әлпетін келтіру керек (мәселен, күліп немесе езу тартып тұрған, қабағын түйіп тұрған, бейтарап т.б). Олар суреттерін бір-біріне көрсетеді. Оларға сабақтың аяғына дейін көңіл-күйлерін көтеріңкі деңгейге жеткізу жұмысы тапсырылады.

Немесе көңіл-күй табиғат құбылыстары арқылы көрсетуге болады: жарқырап күн шығып тұр, аспанды бұлт торлаған, жаңбыр немесе қар жауып тұр.

«Өзіңізге тілегенді басқаларға тілеңіз!»

Әр оқушыға 10-15 секунд уақыт аралығында ішінде өзіне бір немесе бірнеше ізгі тілек тілеу тапсырылады. Содан кейін қатысушылар жұпқа бөлініп, бір-бірінің қолынан алып, жаңағы өзіне тілегенді жұптасына айту керек. Мұғалімнің да бұл іске қатысқаны дұрыс. Тілектерді бір-біріне топ ішінде де айтуға болады.

«Өзі туралы кластер»

Оқушылар танысу үшін өздері туралы кластерлер құрастыруы керек. Олар парақтың ортасындағы шеңберге өз есімдерін жазып, одан таратылатын шеңберлерге өздерінің өмірде «ойнайтын» бес негізгі рөлін жазады. Мысалы, жанұяда: біреудің баласы, әкесі, бауыры, ағасы; оқуда: оқушы, шәкірт, курстас жолдас; сабақтан тыс уақытта: дос, жолдас.

Әр рөлден туындайтын шеңберлерге өзінің осы рөлдегі ахуалын сипаттайтын сын есімдерді жазады.

Жұмыс аяқталғаннан кейін оқушылар өз жазғандарын жариялайды: топ ішінде талқылайды немесе қабырғаға іліп қояды, басқалардың сұрақтарына жауап береді.

«Өзін-өзі таныстыру»

Танысудың бұл тәсілін қолдану үшін бір қапшық (немесе пакет) керек және топтағы әрбір оқушы сыныптағы барлық адамдар санына сәйкес бір қағаз тілімін дайындау қажет: мәселен топта 20 оқушы орнынан тұрып, өзін елге қысқа түрде таныстырады, өзі туралы 15 секунд ішінде жағымды ақпарат

келтіреді, өздерін мақтайды. Осы уақыт ішінде басқалар бір қағаз тіліміне сөйлеп тұрған оқушыға мадақ пен комплимент жазады. Сөйлеп болғаннан кейін оқушы қапшықты алып, сыныпты аралайды, басқалардан өздері туралы жазылған қағаз тілімдерін жинап алады. Қағаз қиындыларын әзірше оқуға болмайды. Осындай әрекетті барлық оқушылар қайталап шығады.

Өзін-өзі таныстыру аяқталғаннан кейін оқушылар өздері туралы қағаз тілімдеріне не жазылғандығын оқиды.

Мәтінмен жұмыс. «Қарттар үйі»

Әңгімемді есіктен кіргенге елендей қарап, кемсендеп құлақ түретін, өмірінің көктемі кетіп, күзі келгенде қарттар үйінен пана тапқан қариялар жайлы өрбітпекпін.

«Жетімін жылатпай, жесірін қаңғытпаған» атам қазаққа жат «қарттар үйінің» қабырғанды қайыстырары анық. Ал, ондағы жасы егде тартып, жалғыздық жандарын жылатып, сағыныш сарсаңына салған аялы алақан иелерінің аянышты тағдыры кім-кімді де толғандырмай қоймас. Бір өкініштісі, мұндай қарттар үйі біздің қаламызда да бар. Бүгінгі күні 62 орындық қарттар үйінде бос орын жоқ. Ал, сол тұрғындарының алтауы қазақ, яғни ақ жаулықты әжелеріміз бен ақ сақалды аталарымыз екенін естігенде өзінді қоярға жер таппайсың. Бүгінгі қазақ өзінің туған әке-шешесінен безініп, қайда кетіп барады? Алайда, амал қанша? Ақиқат осы. Жанары жәудіреп, терезеге телміріп, жақынын күткен жалғыз басты қарттардың жан-дүниесін қайтпексің?! Безбүйрек ұлы мен тасжүрек қызының мейірімсіздігінен тағдыры тәлкекке түскен кейуана қарттардың бәрі: «Әкең де осы жерде өлер енді. Тәңірдің жазуына көнер енді. Уа, жалған, сағындым ғой тым болмаса, Алып келіп иіскетші немеремді», – деп ақындарымыз жырға қосқандай күй кешуде. Кінәлі кім?! Тар құрсағын кеңейтіп, мынау жарық дүниеге әкеліп, ақ сүтімен асырап, түн ұйқысын төрт бөлген анасын, бар қиыншылығын көтеріп, балаларым қатардан қалмасын деп маңдай терімен еңбек еткен әкесін қартайған шағында тағдыр тәлкегіне тастаған тасжүрек балалары ма? Жоқ, әлде «жастарға билігі жүрмейтін кәрің болады» деп Мөңке би айтқандай, бар кінә қазыналы қарт бола алмаған өздерінде ме? Десе де, ата-ананы құрметтеу жөнінде адамзаттың ардақтысы, сүйікті пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.): «Алланың разылығы – ата-ананың разылығында, Алланың ашуы – ата-ананың ашуында жатыр», – деп ескерткен еді.

1-тапсырма. Төмендегі сұрақтарға жауап бер.

1. Қартайса, қарт бабаңды сыйлай біл. Күндердің күні болғанда кімдерде кімнің белі дейсің бүгілмес» деп Бұқар жырау данамыз айтқан екен. Өз ойыңды білдір.

2. «Анасы балам десе, баласы анам» деген. Жастардың бұндай пиғылға баруын қалай түсіндірер едің?

3. «Қайырымды бала – қашан да ата-анасының мақтанышы» деген тақырыпта ой- толғау жаз.

4. Мейрамбек Беспәевтың «Бозторғай» әнін тыңдап, тақырыбы мен идеясын анықтаңыздар.

Бұл құндылық бойынша ұйымдастыратын іс-шаралар түрлері.

Мектептегі «Құрмет күні» іс-шарасы.

Мақсаты: құрметтеу әдебін үйрену.

Орындалуы: Оқушылар оқу аптасының бір күні «Құрмет күні» іс-шарасын өткізеді. Бұл күні мектепте бір-бірімен «Сіз» деп сөйлеседі.

Құрмет құндылығы бойынша білім алушы:

1. Құрмет туралы түсінік қалыптастырады;
2. Құрметтеудің қажеттілігін түсінеді;
3. Ел құндылықтарын ардақ тұтуға дағдыланады.

Жауапкершілік.

«Жауапты болу – еркін болу, жауапкершілігінен бас тарту –тәуелді болу».
(Ошо).

Жауапкершілік құндылығына тәрбиенің қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік, отбасы, еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты жатады.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде тренинг жүргізу.

Джигсо

Топтарға мәтін бөлігі таратылады. Мәтін бөлігін оқып, өз топтарында талқылайды. Талқылауға аз ғана уақыт беріледі. Бастапқы топқа қайта келіп, қолдарындағы мәтін бөліктерін құрастырады. Топтарға мәтіннің толық нұсқасы таратылады. Толық мәтін мазмұнымен танысып, мәтін желісін топ мүшелері бірлесіп отырып аяқтайды.

Джигсо әдісімен жұмыс ақпарат алу мен пысықтауға, ойлауға ықпал етеді. Оқытудың осы ұжымдық әдісін жүзеге асыру мақсаты –жалпы мәселені алдымен жұпта, кейін ұжымда талқылау, үйрену мен үйрету. Бұл жағдайда әрбір оқушы бір сәт өзін мұғалім ретінде сезінеді, оқуға деген жауапкершілігі артады. Мәселен, әдісті қолдануды төмендегіше қарастырып көрейік.

Алдымен ұжым 4 адамнан тұратын топтарға бөлінеді. Бұлар–бастапқы жеке жұмыс топтары. Берілгелі тұрған жұмыс мәтіні төртке бөлінеді. Енді топ мүшелері төртке дейінгі реттік жүйеде тағы бөлінеді. Тіпті тақырыпқа қатысты сұрақ қойып, айтылған сөздерді шартты атау ретінде бөліп беруге де болады (мәселен, берілген сөйлемдердің мағыналық түрлерін анықтаңдар: сұраулы, лепті, хабарлы, бұйрықты). Бұл жолы әр сан иелері немесе атау иелері өз алдына «жұмыс тобын» құрайды.

Оқуға ұсынылатын материалдың тақырыбы талқыланған соң, осы мәтінді топта талқылап, түсіну қажет екендігі ескертіледі. Логикалық түрде төрт бөлікке бөлінген мәтін бөліктері әр топқа таратылады. Топтар тұтас мәтінмен емес, тек белгілі бөлікпен ғана жұмыс істеп, бүге-шігесіне дейін талдайды, пікір алмасады, ойын нақтылайды. Жұмысты бастамас бұрын екінші құрылған шағын топқа бара жатқан оқушыларға «жұмыс тобында» мәтіннің тиісті болты жақсы меңгеру қажеттігі айтылады, өйткені сол бөлімді «бастапқы топ» мүшелеріне түсіндіруге жауапты болатыны, мәтінді тұтас түсіну әр оқушының жұмыс істеуі мен зейін қоя түсінуіне байланысты екені түсіндіріліп, жауапкершілік жүктеледі.

Бұл стратегия мазмұнды жан-жақты меңгеру, оқығанды есте сақтау үшін ұмтылу, жауапкершілік дағдысына баулу мақсаттарында аса тиімді. Оқушының оқуға деген қызығушылығы артады, ұжымда жақсы қарым-қатынас қалыптасады, саналы тәртіп орнайды.

Сабақ мақсаттары: қатысушылардың танысуы, топта достық және белсенді атмосфера құру.

«Бинго» ойыны

Ойыншылар формулярлар алады. Әрбір ойыншы сипаттамалардың біріне сәйкес келетін қатысушыны табады және оның қолын қажетті торға қоюды сұрайды. Көлденең, тігінен немесе диагоналі бойынша бес түрлі қолтаңба жинаған біріншісі: «Бинго!» деп айқай салу керек. Егер топ үлкен болса, онда ойынның жалғыз ережесі былай болады: «ойыншылар өз қолын бір формулярға бір реттен артық қоймауы керек». Екінші кезеңде ақпарат жүйеленеді және топтың «паспорты» немесе әрбір қатысушының портреті жасалады. Кейбір топ мүшелерінің сипаттамасын оқуға болады, ал қалған қатысушылар кім туралы әңгіме болып отырғанын табуға тырыссын.

Кесте №3. «Бинго» сұрақ парағы

Кімнің көздері көгілдір?	Кім тағамды дәмді дайындайды	Кім күн сайын газет оқиды?	Кім балмұздақ жақсы көреді?
Кім табиғатта демалысын табиғатта өткізгенді жақсы көреді?	Кімнің үйінде иті бар?	Теледидар қарағаннан гөрі кітап оқығанды ұнататын кім?	Кімнің аға(іні)-әпке(сіңлі)лері бар?
Кім ән салғанды ұнатады?	Кім мультфильмдер қарағанды ұнатады?	Кімнің мысығы бар?	Кім музыкалық аспапта ойнай алады?
Кім сиыр сауа алады?	Кімби билегенді ұнатады?	Кім қыста туған?	Кім Қара теңізде шомылды?

Сұрақтар әртүрлі бола береді, бірақ жаттығуға бөлінген уақытқа байланысты олардың саны шектеулі болуы мүмкін.

Сенімділік туралы «Соқыр паровоз»

Қатысушылар үштен бөлініп тұрады. Алдыңғы ойыншының көзі байланады. Ол үшінші ойыншының айтқанымен жүреді, ортадағы ойыншы кедергі, ол паровоздың дауысын салады. Бірнеше паровоз осылайша діттеген жерге жету керек. Мұнда көшбасшыға сенім, сенімсіздік, көшбасшының кедергіге қарамастан, топты алып жүруі сарапқа салынады.

Жауапкершілік құндылығы бойынша білім алушы:

1. Жауапкершілік ұғымын тереңірек түсінеді;
2. Өзіңе және ортасына сенімді тұлға болуға ұмтылады;
3. Кез келген тапсырманы жауапкершілікпен атқаруға тырысады.

Адалдық.

«Әділдікті мойындау – адал кісінің ісі».
(Бауыржан Момышұлы)

Адалдық құндылығына тәрбиенің қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық тәрбие, отбасы тәрбиесі, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі бағыттары жатады.

Адалдық құндылығына достарға, қоғамға, Отанына адал болу қасиеттері топтасады.

Үлгі сабақ түрі: Адалдық деген не?

Мақсаттары: оқушыларды адалдық ұғымымен таныстыру, достарға, қоғамға, Отанына адал болу қасиеттерін дамытуға ықпал ету.

1. Кіріспе бөлімде тренингтер өткізу.

«Ақ түс-адалдық белгісі»

Ыңғайлы отырамыз, көзімізді жұмамыз. Көз алдымызға аппақ шарды елестетеміз, шар үлкен, шарға жақындаймыз, шардың ішіне енеміз. Айналамыздың бәрі аппақ әлем. Осы әлемде біздер ақ ниетті, адал дос жандарға айналамыз. Көзімізді ашып, ақ жүректен достарымызға қарап жымиямыз.

«Өзіңді тексер»

Оқушыларға өзіңе адал болуды үйрету. Топтық тапсырмалар орындап, бір-бірін бағалау. Бағалауды сипаттауға тәрбиелеу.

«Мен досыма адалмын»

Еш қайтарымсыз жақсылық жасауға дағдыландыру. Мектепте хабарландыру жасалып, хаттар жинағын салатын қорап орнатылады. Бір ай көлемінде оқушылар достарына шынайы көңілмен кез келген жәрдем түрін көрсетеді. Бұл міндетті түрде іс-әрекет арқылы жасалатын көмек болуы қажет. Ай соныңда оқушылар қанша досына қанша көмек жасағанын хатқа жазып қорапқа салады. Әр сынып жеткешісі өз оқушыларымен тақырыпты талқылай отырып, қорытынды жасайды.

Негізгі бөлім. Мәтінмен жұмыс. «Адал дос».

Екі дос көше бойымен жайбарақат әңгімелесіп келе жатты. Оның біреуі – Аблан да, екіншісі – Абыз. Абыздың денсаулығы нашар, көп жүгіре алмайтын, демікпе сырқаты болатын.

Бір үйдің жанынан өте бергенде дәу қара төбет арсылдап, тура алдарынан шыға келді. Абыз:

– Аблан, қаш, эне, ит келіп қалды, – деп қатты қорқып, айғайлап жіберді.

Аблан жерден бір шыбық алып, итке қарсы ұмтылды. Ашулы ит Абланның шалбарынан бірнеше рет жұлқылап та үлгерді. Үлкендер келіп, Абланды құтқарып алды.

Абыз Абланның жанына келіп:

– Мен қаш дегенде неге қашпадың? Қашып кеткенімізде, шалбарыңды ит жыртып тастамас еді, – деп жатыр.

– Мен қашатын болсам, сен тұтылатын едің. Өйткені сен қатты жүгіре алмайсың ғой. Сені иттен қорғайын деп, әдейі қалып қойдым, – деді Аблан.

– Достар деген осындай болар, – деді олардың сөзін естіген үлкендер сүйсініп.

Тапсырмалар:

- мәтінді бірнеше бөліктерге бөлу;
- әр бөлікке атау беру;

- әр бөліктің негізгі ойын білдіретін сөйлемдерді анықтау;
- кейіпкерді сипаттайтын сөз, сөз тіркесі, сөйлемдерді табу;
- мәтіндегі барлық кейіпкерлерді кезегімен атап беру;
- мәтіндегі оқиға орын алған жерлерді атау;
- мәтінді аяқтаудың нұсқасын ұсыну.

Адалдық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Адалдық құндылығын меңгереді;
2. Адал болудың өзіне, қоғамға және Отанына пайдасын түсінеді;
3. Адал болудың іс-әрекеттерін анықтайды.

Еңбекқорлық.

«Саналы да ерікті еңбек — адамды бақытқа кеңелтеді».

(К.Д.Ушинский).

Еңбекқорлық құндылығына тәрбиенің еңбек тәрбесі, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты тәрбиесі жатады.

Құндылық бойынша тренингтер жүргізу. «Дарабоз»

Бала еңбегін сабақта бағалауға рейтинг жүйесінің қарапайым түрін ұсынар едік. Мұғалім өзінің жеке шығармашылық журналында төмендегі бағытта бағалау жүйесін қолданады. Бұл баланың төмен баға алу қорқынышынан туатын қажетсіз әрекеттерінен арылып, шынайы еңбегімен көрінуге ұмтылуына ықпал етеді. Ұжымда демократиялық қатынастар орнатуға қызмет етеді.

Ұтымдылығы – бірінші орында баланың қабілетінен гөрі еңбектенуі тұратындығында. Тынымсыз еңбек қабілетті дамытады. Баланың сенімділігі мен қызығушылығын ұштайды.

Бала еңбегі мынадай бағыттарда жан-жақты бағаланғаны жөн:

- 1) сабаққа қатысуы;
- 2) оған даярлығы;
- 3) тапсырманы орындауы;
- 4) өзіндік жұмысы;
- 5) ынтасы;
- 6) сабақтағы жауабы.

Мұндай жағдайда «екі» деген баға болмайды, себебі өзін ықтырып, үркітетін бағаны емес, жинақталған балды көріп, кемшілігін түзетуге мүмкіндігі бар екеніне сенімді болар еді.

«Мамандық таңдау»

Мақсаты: Баланың мамандықтар туралы білімін кеңейте отырып, еңбек ету арқылы өз мақсатына жетуге болатындығын ұғындыру.

Ортаға әр түрлі мамандықтар аты жазылған қағаздар тасталынады. Әр бала бір-біреуден алады. Әркім өзіне тиесілі мамандық бойынша: шағын көрініс, тақпақ, қысқаша монолог, сипаттама т.б. жасап, мамандықты барынша дәріптейді, презентация жасайды. Ойын соңында «Ең жақсы презентация» марапатталады. Барлық қатысушыларды қамту мақсатында әр түрлі марапаттар ұйымдастыруға болады.

«Мотивация»

Қатысушылар 2 шеңберге бөлінеді. Ішкі шеңбердегілер қарсы тұрғандарға жеке қасиеттері, дағды, тұлғалары, мінез-құлқы, өздерін ұстауы т.с.с. комплимент айтады. Тыңдаған қатысушы: «Рақмет, мен де солай ойлаймын. Сонымен қоса мен кестені жақсы тіге аламын» деген секілді өз бейімділігі мен ерекшелігін қосып отыру керек. Бұл оқушылардың өздеріне деген сенімдерін арттырып, жаңа жұмысты құлшына атқаруға кірісуге мотивация болады.

«Құпиясы жоқ қабырға»

Шәкірттің өлең, сурет, колөнер т.б. шығармашылық туындылары көпшілік назарына ұсынылып отыруын қамтамасыз етеді. Сабақтағы бала еңбегі көп алдына шығарылып, асықпай танысуға, тіпті жазбаша пікір қалдыруға мүмкіндік береді.

«Ертегілер заманауи түрде» шарасы оқушыларды сыни және жаңаша ойлауға дағдыландырады. Бұл тақырыпта Ыбырай Алтынсарин әңгімелерін тиімді болады. Шара барысында оқушылар ескі ертегілерді қазіргі заманға сай етіп өзгертіп көрініс қояды. Өзгерістер жасалған кезде, ертегінің негізгі мақсаты және мағынасы өзгермеуі қажет. Ал ертегілерде машина, инстаграмм т.б. неологизмдерді қолданып оқушының қызығушылығын арттыруға болады.

«Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасы – өз ақыл-ойын, талантын, еңбекқорлығын біздің Отанымыздың көркеюіне күш салатын адамдардың тарихы туралы жоба. «Қазақстанның 100 жаңа есімі» ұлттық жобасының жеңімпаздары өз істерімен заманауи трендтерді бейнелейді, инновациялардың жасампаздығына ынталандырады. Сондықтан еңбек озаттарымен кездесу сабағын ұйымдастырудың тиімділігі зор.

Кездесу сабағының қонағы: Акулов Владимир Иосифович

Мұғалімнің кіріспе сөзі: -Акулов Владимир Иосифович – «Қамысты» ШҚ басшысы, «Қамысты-2» ЖШС директорының басқаруымен қалыптасқан шаруақожалық асыл тұқымды мал асырау саласында жоғары көрсеткіштерге қол жеткізді, селекциялық жұмыстардың қорытындысы ретінде – «Алтын белгі» алтын медалін алды - 2010 жылы сүтті қызыл ала малды өсіру бойынша ең үздік шаруашылық.

Шығыс-Қазақстан облысы бойынша ең жоғарғы сауын және салмақ өсімін алуы, шаруашылықты электронды басқаруы, заманауи, жоғары технологиялы сүт-тауарларының фермасы мен сиыр сауу орындары бар кешендерді салуы, агрономиядағы озық инновациялық амалдарды қолдану арқылы жемшөп базасында өсірілген құрама жем зауыдының жұмысын жүргізуі, егін шаруашылығында жаңа техникларды пайдалануы, қызметтің басқа да салаларындағы қызметі шаруа қожалығына және жауапкершілігі шектеулі серіктестікке абырой мен танымалдылық әкелді.

Балалар мен жастардың тәрбиесіне ерекше назар аударады. Шаруашылықтың еңбек ұжымының жұмысында жазғы каникулдық мерзімде кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі аудандық комиссияның шешімі бойынша ұлдар мен қыздар әке-шешелерімен бірге егін алқаптарында және фермаларда, асханаларда және басқа да құрылымдарда ата-

аналарынан үлгі ала отырып жұмыс істейді, еңбектің алғашқы дағдыларына қол жеткізеді, мамандықтардың ерекшеліктерін көреді және сезінеді.

Жерлестерінің өмір сүруіне қолайлы жағдай жасау мақсатында көптеген жұмыстар жасалды: жолдар мен ауыл көшелері асфальттандырылды, олар қысы-жазы күтіп-ұсталады, бау-бақшаларды жырту және арамшөптерді өңдеу бойынша өтеусіз көмек көрсету ұйымдастырылған, сол себептен тұрғындар ультразаманауи тұрмыстық құралдар мен санитарлық техникаларды пайдалану мүмкіндігіне ие. Әр қайсысы ұялы байланыстың әр түрлі операторларын таңдауға және қызметтерін алуға және кеңжолақты Интернетті пайдалануға құқылы [16].

Қорытынды бөлімінде презентациялар көрсетіліп, сұхбат жүргізіледі. «Еңбекпен жеген нан тәтті» тұжырымдамасы тереңнен түсіндіріледі.

Білім алушыларды еңбекқорлыққа тәрбиелеуді қосымша сабақтарда жүргіземіз. Көбіне оқу жылындағы мектепкі демалыс күндері ұйымдастыруға болады. Мәселен, «Асар»–дәстүріне қатысу. «Туған жер» бағдарламасы бойынша жоғары сынып оқушылары жергілікті меценаттардың туған өлкені көркейтуге бағытталған еңбек шараларына қатыстыруға болады. Асар–оқушыларды еңбекқорлыққа тәрбиелейді.

Еңбекқорлық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Еңбекқорлық туралы түсінік қалыптасады;
2. Еңбектенудің қажеттілігін түсінеді;
3. Пайдалы еңбектенуге дағдыланады.

Кемелдену.

«Менің білетінім–ештеңе білмейтінім» (Сократ).

Кемелдену құндылығына тәрбиенің рухани-адамгершілік, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты тәрбиесі, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет бағыттары жатады.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін төменде берілген тренингтерді қолдануды ұсынамыз.

«Комплименттер» ойыны

Жүргізуші қатысушыларға бір-біріне арналған комплименттер ойлап табуды ұсынады. Ол қатысушылардың біріне доп лақтырып, оған комплимент айтады. Мысалы:

«Димаш, сен өте әділ адамсың» немесе «Әсем, сенің шашың керемет». Допты қағып алған қатысушы оны өз комплиментін айтқысы келетін адамға лақтырады. Комплименттің әрбір қатысушыға айтылуын қадағалау маңызды.

Танысу қорытындысын шығару, қатысқандары үшін барлығына алғыс білдіру.

«Прогресс білдіру»

Бағалауды прогресті білдіру үшін, сол арқылы олардың не істеп жатқандарына мән берудің тәсілін табыңыз.

- Түрлі тарауларды байланыстыра оқытыңыз;
- Оқу журналын пайдаланыңыз;
- Оқушылар оларға қол жеткізгендігін атап көрсете отырып, алдыңғы

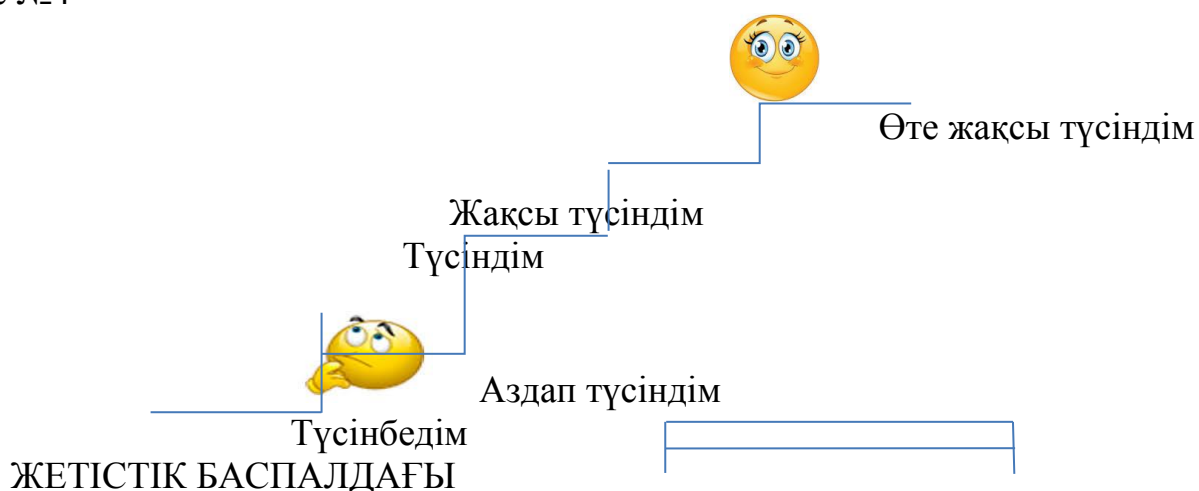
мақсаттарға сілтеме жасаңыз;

- Сізде оқушының прогресі нақты бейнеленген мақсаттар сызбасы болсын;
- Бағалау үдерісі мен оқушының өзіне мақсат белгілеу үдерісін байланыстырыңыз.

«Жетістік баспалдағы»

Материалдар мен жабдықтар: Смайликтер, ватман, таза парақтар, қаламдар, қарындаштар.

«Жетістік баспалдағы» әдісі оқушылардың қандай білім баспалдағында тұрғандарын және өткен материалды меңгеруге қай баспалдақта тұрғандығын анықтайды. Баспалдақ тақтаға ілінеді (ватман, қағаз парағы), балалар өздері орындаған жұмысты магниттермен немесе стикерлермен өздері қалаған баспалдаққа орналастырады. Не үшін ондай баға қойғандарын түсіндіреді. Кесте №4

Адамның кемелденуіне бірден бір септігін тигізетін тағы бір факт – кітап оқу. Кітап оқу арқылы адам өзін әртүрлі салада жан-жақты дамыта алады. Кітап оқу арқылы адамның сөздік қоры көбейіп, ойлау қабілеті артып, өз пікірін еркін жеткізетін тұлғаға айналады. Кітап адам бойындағы бұғып жататын шығармашылық қабілеттерді дамытады.

«Аяқталмаған сөйлем» тәсілі

«Мұғалімге жеделхат» тақтасына оқушылар стикер жапсыру арқылы орындалады. Оқушылар өздеріне жақын сөйлемді таңдап, айтылған ойды жалғастырады:

- бүгінгі сабақта мен....түсіндім, ...білдім, ...көзімді жеткіздім.
- бүгін сабақта қуантқаны.....
- мен өзімді.....үшін мақтар едім.
- маған ерекше ұнағаны.....
- сабақтан соң маған.....келді.
- бүгін маған.....сәті түсті.
- қызықты болғаны.....
- .....қиындық тудырды.
- менің түсінгенім.....
- енді мен.....аламын.

Кемелдену құндылығы бойынша білім алушы:

1. Кемелдену туралы түсінік қалыптасады;
2. Жүйелі, жоспарлы жұмыс жасаудың маңыздылығын түсінеді;
3. Өзін-өзі жетілдірудің жолын қарастырады.

Этика-әдеп.

«Жасында әдеп үйренбеген кісіден, өскен соң қайран жоқ»

(Сайф Сараи)

Этика-әдеп құндылығына үйде, көшеде, мектепте, қонақта, дастарханда, қалада қарым-қатынас түрлерін меңгеру жатады.

Бұл құндылық тәрбиенің рухани-адамгершілік, экономикалық және экологиялық тәрбиесі, отбасы тәрбиесі бағыттарын қамтиды.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Үлгі сабақтың тақырыбы: Дұрыс әрекет

Құндылық: әдет, әдептілік, мақсат.

Қасиеттер: ізеттілік, сыпайылық.

Өзектілігі: Дұрыс әрекет құндылығының мәнін ашу.

Сабақтың мақсаты: оқушыларға махаббат, сүйіспеншілік ұғымдарының құндылық ретінде мәнін ашу.

Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде тренингтер жүргізу.

«Қызыл табан»

Мақсаты: Балаларды ұжыммен жұмыс жасауға, ұйымшылдыққа, шыдамдылыққа, әдептілікке үйрету.

Ойынның шарты түсіндіріледі. Осы сыныптағы бір адамның табанына «қызыл табан» белгісі жапсырылған. Ол белгі кез-келген адамда болуы мүмкін. Қай топ сол адамды бірінші тауып, әуелі әдепті сөздер көмегімен табанын көрсетуін сұрап, дәл тапса, солар ұтады.

«Мадақтау»

Оқушылар сынып ішінде ары-бері жүріп, бір-біріне мақтау мен комплимент айтады: «Бүгін тіпті құлпырып кетіпсің ғой!», «Мен сені шыншылдығың мен әділеттілігің үшін өте сыйлаймын!», «Сен өте әдепті жансың!», «Маған сенімен бір топта жұмыс жасау ұнайды!» т.б.

Бұл жұмысты шағын топ ішінде де ұйымдастыруға болады.

«Мен сені сыйлаймын, себебі.....»

Оқушылар екі топқа бөлініп, екі жақта бір-біріне қарама –қарсы тұрады. Әрқайсысы қарсы тұрған адамға «сені сыйлаймын,себебі сен өте мейірімдісің» немесе «сені сыйлаймын,себебі сен маған қиналғанда көмектестің» деген сияқты бір-бірінің жақсы қасиеттерін айтады. Екі топ қарама-қарсы бағытта бір орынға жылжып келесі досына жылы сөз айтады. Осылайша өз орындарына қайтып келгенше ойын жалғаса береді. Ойынның негізгі шарты бір айтылған жылы сөз екінші рет қайталанбауы тиіс.

Құндылықты қалыптастыратын іс-шаралар жүргізу.

Театрға, киноға, мұражайға бару. Оқушылардың көпшілік ортадан өзін-өзі ұстау тәртібі қалыптасады. Этикет ережелерінің маңызына барып, оларды тәжірибеде қолдануға жол ашады. Оқушы әртүрлі жағдайларда басқа адамның

мінез-кұлқын қадағалайды. Өзін салыстырады.

Қарым-қатынас түрлері. Оқушылармен ашық сұхбат жасай отырып, қарым-қатынас түрлерінің этикасын бірге құрыңыз.

Кесте №5

Адам	Қарым-қатынас	Әңгімелер тақырыбы
Ата-ана		
Дос		
Мұғалім		
Заң қызметкері		
Бейтаныс адам		

Атауы: Қонақпен сұхбат.

Жақсыдан үйренуді, үлгі алуды үйрету, тыңдау әдебін қалыптастыру.

Орындалуы: Қонаққа мәдениет саласында қызмет атқаратын, танымал жандарды шақыруға болады. Олар жеке тұлға қалыптастырудың, қоғамдағы басқа адамдармен жақсы қарым-қатынас орнатудың маңыздылығын түсіндіріп, өзінің өмірлік тәжірибелерімен бөліседі.

Қорытынды: Бұл іс-шара арқылы оқушылар бір жаңа тұлғамен танысады. Сұхбаттасу арқылы сұрақ қою әдебін, сөйлесу дағдысын дамытады.

Атауы: мектепшілік «Қыз сыны», «Жігіт сұлтаны» байқауларын өткізу.

Мақсаты: ұлттық құндылықтарды насихаттау. Бауырмалдық, туыстық қарым-қатынас, үлкенге құрмет, ізет, сыйластық қасиеттерін үйрету.

Этика-әдеп құндылығы бойынша білім алушы:

1. Әдептің түрлерін үйренеді;
2. Әдеп сақтау туралы түсініктерді терең меңгереді;
3. Этикалық қарым-қатынастарды күнделікті өмірде қолданады.

Табандылық.

«Ешқашан төзімді жоғалтпа: ол –есікті ашатын соңғы кілт»
(Антуан Де Сент Экзюпери).

Табандылық құндылығына төзімділік, сабырлылық қасиеттері жатады.

Бұл құндылық тәрбиенің еңбек тәрбиесі, рухани-адамгершілік тәрбие, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты тәрбиесі бағыттарын қамтиды.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Сабақ №2: Төзімділік, толеранттылық деген не?

Мақсаттары: оқушыларды «толеранттық» ұғымымен таныстыру, оқушылар арасындағы сыйластық қарым-қатынасты дамытуға ықпал ету.

Материалдар мен жабдықтар: геометриялық фигуралардың суреті, презентация, «Себет» жаттығуына арналған материалдар, ватман, қағаз, қарындаштар, қаламдар, А3 форматындағы қағаз парақтарында жазылған толеранттық анықтамалары, тақта, ватман парағы.

Сабақтың барысы:

2. Кіріспе бөлім

«Геометриялық фигуралар» ойыны

- Сонымен, сендердің алдарында бес фигура: шеңбер, шаршы, үшбұрыш, зигзаг, тіктөртбұрыш.

- Оларға мұқият қарап, өздеріңе ұнайтын фигураны тандап, оны өздеріңнің парақшаларыңа салыңдар. Егер фигуралар менікі сияқты болмаса, қорқынышты емес, біз әр түрліміз, сондықтан біздің суреттеріміз де бір-біріне ұқсамауы мүмкін.

- Енді шеңберді таңдағандар қолдарыңды көтеріңдер, олар мейірімді және ашық, сезімтал, батыл.

- Кім шаршыны таңдады, олар ұйымдасқан, табанды және шешім қабылдауда жігерлі, еңбекқор.

- Үшбұрыш таңдағандар, олар көшбасшылар, шыдамсыз және тәуекелге бейім.

- Зигзагты кім таңдады, олар шығармашыл натуралар, арманшыл және бірбеткей, көңіл-күйі мен мінез-құлқы өзгермелі.

- Кім тіктөртбұрышты таңдады, олар өздеріне, өз таңдауына сенімсіз, әлі күнге дейін өмірдегі орнын анықтамаған.

Міне, көрдiңдер ме, барлығымыз әр түрлімін және бір планетада өмір сүріп жатырмыз. Сендердің барлықтарың әртүрлісіңдер және бұл сендердің ең үлкен құндылықтарың! Сендер әр түрлісіңдер, біреу кітап оқуды жақсы көреді, біреу спортпен шұғылданады, біреу итпен ойнайды, ал біреу гүл өсіреді, бірақ біз бірге болғанымыз өте жақсы.

3. Негізгі бөлім

XVIII-XIX ғасырлардың шегінде Францияда Талейран Перигор деген бір адам өмір сүріпті. Ол үкімет өзгерсе де, сыртқы істер министрі болып өзгеріссіз қалатындығымен ерекшеленеді. Ол көптеген салаларда дарынды адам болған, бірақ ең бастысы – айналасындағылардың көңіл-күйін ескере білген, оларға құрметпен қараған, сонымен бірге өз ұстанымдарын сақтаған, жағдайға көзді жауып бағынуды емес, оны басқаруға ұмтылған.

«Толеранттық» ұғымы осы адамның есімімен байланысты.

Толеранттық – бұл біздің әлем мәдениеттерінің, өзін-өзі көрсету формаларының және адамгершілік даралығын көрсету тәсілдерінің бай көптүрлілігін құрметтеу, қабылдау және дұрыс түсіну (16 қараша – Халықаралық толеранттық күні).

«Толеранттық деген не?» жаттығуы

Дайындық кезеңі: А3 форматты қағаздың қалың парақтарында төзімділікке анықтама жазу және оларды сабақ басталар алдында тақтаға немесе аудиторияға сырт жағынан қабырғаға бекіту

Жүргізуші қатысушыларды 3-4 адамнан топтарға бөледі. Әрбір топ «миға шабуыл» нәтижесінде төзімділіктің анықтамасын тұжырымдау керек. Қатысушылардан, олардың пікірінше, төзімділік мәні болып табылатынды осы анықтамаға қосуды сұраңыз. Анықтама қысқа және мағынасы кең болуы керек. Талқылаудан кейін әр топтың өкілі барлық қатысушылардың ұйғарымынан туындаған анықтамамен таныстырады. Топтарда талқылау аяқталғаннан кейін әрбір анықтама тақтаға немесе үлкен ватман парағына жазылады. Топтар өз анықтамаларын ұсынғаннан кейін, жүргізуші алдын ала дайындалған

анықтамаларды аудиторияға қарай «бетімен» бұрады. Қатысушылар осы анықтамалармен танысуға және оларға өз көзқарасын білдіруге мүмкіндік алады.

«Толеранттық» сөзі әртүрлі тілдерде бірдей мағынаға ие:

- испан тілінде ол өзінікінен өзгеше идеяларды немесе пікірлерді тану қабілетін білдіреді;

- француз тілінде – басқалардың сенен өзгеше ойлауы немесе әрекет етуі мүмкін деп жол беретін қарым-қатынас;

- ағылшын тілінде – шыдамды, мейірімді болуға дайындық;

- қытай тілінде – мүмкіндік беру, қабылдау, басқаларға қарым-қатынас бойынша кең пейілді болу;

- араб тілінде – кешірім, кең пейілділік, жұмсақтық, қайырымдылық, жанашырлық, мейірімділік, шыдамдылық, басқаларға пейілділік;

- орыс тілінде – бірдеңеге немесе біреуге шыдамдылық (ұстамды, шыдамды, тұрақты болу, бірдеңенің, біреудің бар болуын қабылдай білу) таныту қабілеті.

Әңгіме:

- Анықтамалардың қайсысы сендерге көбірек ұнайды? (Жауаптар).

- Неге, сендердің ойларыңша, әртүрлі елдерде анықтамалар әртүрлі? (Жауаптар).

- Бұл анықтамаларға не ортақ? (Жауаптар).

- Қазіргі уақытта толеранттылық неге соншалықты өзекті? (Жауаптар).

Талқылау барысында мына сәттерге назар аударыңдар:

- «Төзімділік» ұғымының көптеген жақтары бар.

- – Анықтамалардың әрқайсысы толеранттылықтың қандай да бір қырын анықтады.

«Акроөлең» жаттығуы.

Сынып топтарға бөлінеді, әр топқа қағаз парағы беріледі.

Парақта толеранттық сөзі тігінен жазылады, топқа сөздің әрбір әрпін «ашып көрсету» қажет, нәтижесіндеуғым туралы бірыңғай түсінік қалыптасады.

Мысалы:

Т - төзімділік

О - орындылық

Л - лайықтылық

Е - елдік

Р - риясыздық

А - ауызбіршілік

Н - нәтижелілік

Т - түсіністік

Т - табандылық

Ы - ынтымақтастық

Қ - құрмет

«Себет» жаттығуы

Жүргізуші түрлі ұсақ заттар салынған себетпен шеңбер бойымен өтеді. Қатысушылар себетке қарамай, бір заттан алады. Осыдан кейін жүргізуші әр қатысушыға ол алған зат пен толеранттық ұғымы арасындағы қандай да бір байланысты табуды ұсынады. Әңгімені бірінші болып ойыншық алған қатысушы бастайды, мысалы: «Маған доп түсті. Ол маған Жер шарын еске салады. Менің ойымша, толеранттық бүкіл әлемде таралуы тиіс».

«Толерантты қарым-қатынас қағидалары»

Оқушылар топ бойынша толерантты қарым-қатынас қағидаларын құрайды. Толерантты қарым-қатынас қағидалары:

1. Сұхбаттасушыны құрметтеу.
2. Басқалар айтқанды түсінуге тырысу.
3. Өз пікіріңді әдепті қорғап қалу.
4. Үздік дәлелдерді ізде.
5. Әділ бол, басқаның дұрыстығын мойындауға дайын бол.
6. Басқалардың мүдделерін ескеруге тырыс.

«Даралықты бағалауды үйренеміз» жаттығуы

• Алғашқыда мұғалім оқушыларға әр адамның өзіндік ерекшеліктері бар екенін, әр адамның жеке даралығы бар екенін айтады. Әр адамның даралығын бағалауға болады және қажет.

• Мұғалім әр оқушыға өзінің басқа оқушылардан ерекшеленетін қандай да бір үш белгі туралы жазуды ұсынады (өз қадір-қасиетін, таланттарын, өмірлік ұстанымдарын және т.б. мойындау болуы мүмкін). Ақпарат поэзия сипатта болуы тиіс.

• Оқушылар өз есімдерін жазып, тапсырманы орындайды. Жазбаларды жинап, оқып беретінін, ал қалған оқушылар сол немесе өзге тұжырымдардың авторы болып табылатындығын табатынын ескертеді.

• Мұғалім парақтарды жинайды және тағы да адамдар бір-біріне ұқсамайтынын атап өтеді: біз бір-бірімізге қызықты бола аламыз, проблемалардың стандартты емес шешімін таба аламыз, бір-бірімізге өзгерту мен оқуға импульс бере аламыз. Содан кейін мұғалім әр мәтінді оқиды, оқушылар табуға тырысады. Егер авторды таба алмаса, ол өзі аталуы тиіс.

3. Бекіту, қорытынды

Қорытынды шығару.

Сабақтың рефлексиясы – «Толеранттық» ұғымы туралы сендер не білесіңдер? – Бұл ұғымды толеранттықтың қандай жақтары мен аспектілері едәуір көп сипаттайды? [22].

Табандылық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Табандылық–төзімділік ұғымдарын түсінеді;
2. Жетістікке жетелейтін жол екенін қабылдайды;
3. Табандылыққа қол жеткізуге талпынады.

Отансүйгіштік.

«Тірі болсам еліме қызмет қылмай қоймаймын».
(Әлихан Бөкейханов)

Отансүйгіштік құндылығына тәрбиенің қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық тәрбие бағыттары жатады.

Отансүйгіштік құндылығын қалыптастыру үшін өлкетанулық жұмыс, музейдегі «жанды сабақ», виртуалды саяхат сабақ түрлерін қолдануға болады.

Мұғалім білім беру процесінде оқушыға азаматтық, патриоттық тәрбие беруге басымдық береді. Назарларыңызға оқу кабинетіндегі өлкетану сабағының үлгісін ұсынамыз.

Кесте № 6. «Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада» сабақ жоспары

Күні:	Сыныбы: 7	
Курс атауы: Өлкетану	Пән мұғалімі	
Сабақтың тақырыбы	Менің туған өлкем өлеңдер мен прозада	
Оқу мақсаттары	Оқушылар кіндік қаны тамған жеріне сүйіспеншілігін білдіру, өзінің тарихына, мәдениетіне, салт-дәстүріне терең бойлай білу	
Сабақ мақсаттары	<ul style="list-style-type: none"> - Туған ел, туған жердің адам өміріндегі маңыздылығын түсіндіру. - Туған жерге қамқорлық жасай білу іскерліктерін дамыту. - Туған жерін сүйуге, қадірлеуге, әдемілікке тәрбиелеу. 	
Жетістік критерийлері	Ақпараттарды іріктейді, ішінара ізденушілік жұмыстарын жүргізеді	
Тілдік мақсат	Негізгі сөздер мен тіркестер: туған жер, Сыныптағы диалог/ жазылым үшін пайдалы тілдік бірліктер: менің ойымша, жолдастарымның пайымдауынша, бұл пікірмен келісемін/ келіспеймін.	
Пәнаралық байланыс	Тіл, әдебиет, география,	
Алдыңғы оқу		
Жоспарланған уақыт	Жоспарланған жаттығулар	Ресурстар
Сабақтың басы 7 минут	<p>Сәлемдесу. Оқушыларды түгендеу. Сабаққа психологиялық дайындық. Тренинг «Жүректен-жүрекке» Жүректен жүрекке шеңбері. Жақсылыққа құмармыз, Жақсы адам боп шығамыз. Таза сәби жүректен, Қабылдаңыз мың алғыс! Бізді жақтап отырған Сіздерге де мың алғыс!</p>	<p>Иллюстрациялық суреттер</p> <p>Екі топқа бөлу I топ – «Атамекен» II топ – «Отан» III топ – «Туған жер» Оқушылар өз ойларын</p>

<p>Қызығушылықты ояту. Ойтүрткі.</p>	<p>1.«Туған жер», «туған ел» дегенде ойларыңа не түседі? Туған жер – адамзаттың, кең дүниені есігін ашып, өмірге келген, бізге дейін сан толқын ұрпақтың кіндік қаны мен маңдай тері тамған киелім екен. Туған ел – «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас» – дегендей әркімнің өзінің туған жері, елі, атамекені 2. Туған жерге, елге деген сүйіспеншіліктің түп тамыры не деп ойлайсыңдар?</p>	<p>жеткізеді</p>
<p>Сабақтың ортасы 20 минут</p>	<p>Кіріспе сөз. -Балалар, біздің бүгінгі сабағымыздың тақырыбы: «Туған жер - туған ел» деп аталады. Бүгін сабақта біз Отынымыз, туған жеріміз жайлы әңгімелесеміз. Туған жеріне әр адам қалай қамқорлық жасауы керек екені жайлы ой қозғаймыз. Табиғаттың әдемілігіне тағы да бір назар аударамыз. Қарақыстақ – Қарақыстақ - сөзінің бірінші буыны қара сөзінің синонимі қарсыз немесе қары көп жатпайтын жылы жер деген мағынаны білдіреді. Қарақыстақ–қысы жеңіл, жылы қоныс деген атауды білдіреді. Табиғатының қыстың күні қолайлы , төрт жағынан таумен қоршалған, ортасында өзені бар қойнау. Солтүстігіндегі Қырғыз Алатауының күнгейі малға қолайлы жайылым. Биіктігі теңіз деңгейінен 2-3 шақырым биіктікте орналасқан, жақпар тастары күнге қызып қойнау арасының қыста жылы болуына, жаз айларында түс ауа күн сайын жауын жаудырады. Аңғар іші шөбі шүйгін , құтты мал жайылымы. Қасиеттеріне қарап халық Қарақыстақты «қасиетті қоныс» деп атаған. Шырын Мамасерікова - 1945 жылы 1 қаңтарда <u>Жамбыл облысы</u>, Т.Рысқұлов ауданының Қарақыстақ мекені, «Жалпақсаз» ауылында туған.</p>	

	<p>1963 жылы Жамбыл педучилищесін, 1967 жылы Қазақтың Абай атындағы мемлекеттік пединститутының <u>филология</u> факультетін бітірген. Еңбек жолын Меркі ауданындағы Гранитогор мектеп-интернатында <u>мұғалім</u> болып бастаған. Кейін аудандық халық ағарту бөлімінде <u>методист</u>, Меркі аудандық тарихи өлкетану мұражайының директоры қызметтерін атқарған.</p>	
<p>Сабақтың соңы 10 минут</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Туған елдің тезегі де ..... 2. Туған елің болмаса, Тумай-ақ қойсын 3. Туған жерге 4. Туған жердей жер болмас, 5. Туған жердің жері де көрікті, 6. Туған жердің күні де ыстық, 7. Туған жердің күні де ыстық, 8. Туған жердің жусаны 9. Туған жер 10. Әркімнің өз жері — 	<p>дәрі. күн мен ай. туың тік. Туған елдей ел болмас. елі де сүйікті. күлі де ыстық. түні де ыстық жұпар алтын бесік жұмақ.</p>
<p>Қорытынды</p>	<p>-Қымбатты оқушылар! Туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенмен және болашақпен байланыстырады. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі. Осы орайда Алаш қайраткері Жүсіпбек Аймауытовтың: «Туған жердің қымбатын ғылым іздеп, кітап қарап сарылып, көзінің майын тауысқан, көшенің шаңын көп жұтқан шәкірт білмесе, кім біледі? Ыстық қой, шіркін туған жер!» деген сөзімен тәрбие сабағымызды қортындылаймын.</p>	
<p>Рефлексия 3 минут</p>	<p>«Кері байланыс» -Нені білдім -Не үйрендім Үйге тапсырма: «Менің туған өлкем» тақырыбында эссе жазу</p>	

Дереккөз: Жамбыл облысының білім басқармасы сайтынан алынды.

Құндылықты қалыптастыру бойынша іс-шаралар өткізу.

«Шеңберді толтыру арқылы Отансүйгіштікті түсіну» тренингі.

Орындалуы: Мен отбасыма, мектебіме және еліме не істей аламын?

Оқушы әрбір шеңбердің ішіне (ортасынан сыртына қарай) осы үш сұраққа жауап жазады. Іс-шара біткен соң мұғалім оқушылардың, ойларын жинақтайды, талқылайды.

Отансүйгіштік бойынша білім алушы:

1. Отансүйгіштік ұғымын терең түсінеді;
2. Ел құндылықтарын ардақтауды үйренеді.

Кішіпейілділік.

«Өзіңе дейінгіні сыйламасаң, өзіңнен кейінгі де сені сыйлай алмайды»

(Мұзафар Әлімбаев)

Кішіпейілділік құндылығы қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, экономикалық және экологиялық тәрбие бағыттарына жатады. Кішіпейілділікке кешірім сұрау, кешіре білу, қарапайымдылық қасиеттері тән.

Кішіпейілділік құндылығын қалыптастыратын іс-шаралар.

«Ғажайып дүкен» жаттығуы.

Топ қатысушыларынан ерекше «заттар»: шыдамдылық, кішіпейілділік, басқаларға ынталылық, әзілқойлық, сезімталдық, сенім, альтруизм, өзгешеліктерге төзімділік, өзін-өзі ұстай білу, тілектестік, басқаларды айыптауға ынтасыздық, ізгілік, тыңдай білу, білуге құмарлық, бірге уайымдау қабілеті бар дүкен бар деп елестетуді сұраңыз.

Жүргізуші сатушы рөлін атқарады, ол адамның қасиеттерін басқаларға ауыстыру арқылы «сатады». Қатысушылардың біреуі шақырылады. Ол өзінде жоқ бір немесе бірнеше «затты» сатып ала алады. Мысалы, сатып алушы сатушыдан қарапайымдылықты сұрайды. Сатушы қатысушыдан оған қанша қарапайымдылық қажет екенін, оған неге керектігін, кімге қарапайым болғысы келетінін сұрайды. Төлем ретінде жүргізуші орнына бірдеңе сұрайды, мысалы, қатысушы ақыны өзінің қалауы бойынша әзіл-сықақпен төлей алады.

«Ойлаудың алты қалпағы»

Оқушылар алты топқа бөлініп, өз көзқарастарын білдіреді. «Ақ қалпақ» (проблемаға қатысты деректерді талассыз келтіреді), «сары қалпақ» (өмірінің сәтті кезеңдерін айтады), «қара қалпақ» (өмірінің сәтсіз тұстарын айтады), «көк қалпақ» (талдау жасайды, топтар Не үшін? Неге? Неге байланысты? деген сұрақтарға жауап іздейді), «жасыл қалпақ» (кейіпкер өміріне қатысты тың идеялармен болжамдар айтады), «қызыл қалпақ» (оқиғаны оқу барысында бастан кешірген сезімдерін тұжырымдайды).

Сурет №1

Эдвард де Боно бойынша «Ойлаудың алты қалпағы»

Ақ қалпақта сабақ бойынша фактілер мен цифрлар араласқан ойлар айтылады.

Қызыл қалпақ сезімді, болжамды және ішкі түйсікті білдіреді.

Қара қалпақ бұл – сабақ бойынша сын-пікір, келесі сабаққа ұсыныс.

Бүгінгі сабақ тақырыбының өмірмен байланыстылығы, қажеттілігі.

Жасыл қалпақ шығармашылық жұмыс, сабақтағы жаңа ұғымдар

Барлық 6 қалпақтың пікірлерін тыңдай отырып, сабақ бойынша қорытынды ой.

Мектепшілік науқандар. Оқушыларды жақсылық жасауға насихаттау.

Оқушы мен мұғалім кез келген біреуге жақсылық жасайды. Күтпеген жерден жақсылық көрген кісі сол істі жалғастыруы тиіс. Осылайша күні бойы немесе апта бойы марафон жалғаса береді. Марафон аяқталған соң әр сынып жетекшісімен бірге өз ойларымен бөліседі. Марафонның мақсаты кез келген кісіге ақысыз жақсылық жасау, жасаған жақсылыққа ақы алмау, жақсылық жасайтын адамды таңдамау.

Кішіпейілділік құндылығы бойынша білім алушы:

1. Кішіпейілділіктің мағынасын толыққанды түсінеді;
2. Қарапайымдылықты сақтауды үйренеді;
3. Айналаға кешіріммен қарауды үйренеді.

Сүйіспеншілік.

Сүйіспеншілік құндылығына өзімшіл, өзара, риясыз, шынайы сүйіспеншілік пен мейірімділік қасиеттері топтасады.

Бұл құндылықтар тәрбиенің рухани-адамгершілік, отбасы тәрбиесі, ұлттық тәрбие бағыттарын қамтиды. Білім алушыларға құндылықты үйрету үшін тренингтер ұсынамыз.

Үлгі сабақтың тақырыбы: Сүйіспеншілік.

Құндылық: Дұрыс әрекет

Қасиеттер: өзімшіл, өзара, риясыз, шынайы сүйіспеншілік пен мейірімділік.

Сабақтың мақсаты: оқушыларға махаббат, сүйіспеншілік ұғымдарының құндылық мәнін ашу.

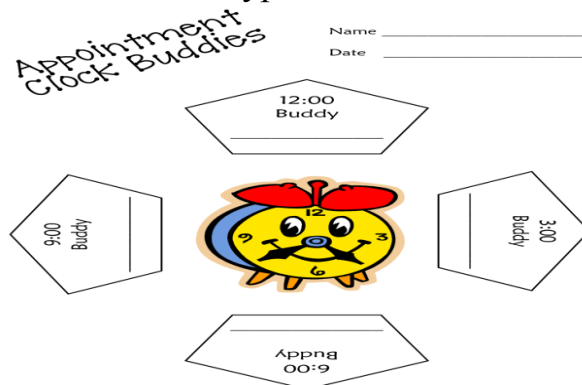
Тыныштық сәті. «Құсты құтқар»

Нұсқау: «Қолыңда кішкентай құстың дәрменсіз балапаны бар деп елестет. Қолыңды алақаныңды жоғары қаратып соз. Енді оны жылыт: баяу қимылмен бір-бір саусақтарыңды алақаныңа жұмылдыр, балапанды алақаныңа тығып қой, оны деміңмен жылытуға тырыс. Алақаныңды кеудеңе бас, балапанға

өзіңнің демің мен жүрек жылуыңды бер. Енді алақаныңды аш, балапан аса бір қуанышпен ұшып кеткенін бақыла. Оған қапаланба, қуанышпен шығарып сал: ол саған әлі қайта оралады!»

Тренингтер. «Достармен кездесу уақыты» ойыны. Сурет №2

Оқушыларға осындай карточка беріп, сыныпты аралай жүріп, өздеріне ұқсас бір жанды тауып әр сағаттың тұсына атын жазу ұсынылады. Мысалы, сенің көзіңнің түсі маған ұқсайды екен. Сені сағат 12-ге кездесуге жазып қойсам деп едім. Осылайша 4 сағаттың тұсына аттарын жазып болған соң, сәйкес келген оқушылар бір топқа бірігіп жұмыс жасау тапсырылады.

«Хат жазысу» ойыны.

Шәкірт пен ұстаз арасында терең байланыс орнатуға, түсіністікке, достық қарым-қатынасқа тәрбиелейді. Баланың креативті-шығармашылық мүмкіндіктерін ашады. Сабақ кезінде еркіндік пен сенім артқан хаттар тақырып аясында қалып қойып отырады, ал сабақтан тыс уақытта жазылған хаттар шәкірт көңіліндегі алаңдататын сұрақтар мен сабақ кезінде ашылмаған ойларды қамтиды.

Қарапайым қарым-қатынас хаттары уақыт өте келе мәнді де маңызды, сауатты пікір жазбалары ретінде қарастырылуы қамтылады. Сонымен қатар, мұндай хаттар – ұстаз тарапынан ой салу, бағдар беру, шәкірт тарапынан жарқын ойлар мен еркін пікірлерді тізетін «идеялар аралы» болып табылады.

«Көңіл-күйді анықтау»

Сабақ басында оқушылар бір паракқа өзінің көңіл-күйін келтіретін сурет (немесе смайлик) салады: суретте олар адамның бет-әлпетін келтіру керек (мәселен, күліп немесе езу тартып тұрған, қабағын түйіп тұрған, бейтарап т.б). Олар суреттерін бір-біріне көрсетеді. Оларға сабақтың аяғына дейін көңіл-күйлерін көтеріңкі деңгейге жеткізу жұмысы тапсырылады.

Немесе көңіл-күй табиғат құбылыстары арқылы көрсетуге болады: жарқырап күн шығып тұр, аспанды бұлт торлаған, жаңбыр немесе қар жауып тұр т.с.с.

Құндылық туралы композициялы ойын сабақ ұйымдастыруға болады.

Ми – сот төрағасы.

Ақыл – прокурор.

Адамгершілік – қорғаушы.

Сабыр – медиатор.

Ашу – жауапкер.

Кек – талапкер.

Ыза – куәгер.

Сценарий желісі. Білім алушылар арасында келіспеушілік туындап, бопсалау, әлімжеттілік орын алады. Оқиға бойынша сот процесі жүргізіледі.

Ми: - бүгін залға не үшін жиналып отырғандарыңызды білетін

шығарсыздар. Ендеше сөз кезегі сіздерде.

Ашу: - Мына шіркін, сені шыбын құрлы көріп тұрған жоқ қой. Мынаның сазайын тарттыру керек. Көзіне көк шыбын үймелету керек.

Кек: - Е, қорқақ жүр онда, өзіннен кішкентайлардан сөз естіп.

Ақыл: - жә, жетер тоқтат! Ақылыңнан адастын ба, ол Ашу сені қорғайын демекші. Мені тыңдасаң қор болмайсың. Әлімжеттік ол әлсіздік емес. Егер сен мықты болсаң спорт алаңдарында, спорт сайыстарында дәлелде. Көрейік сенің мықты екенінді.

Кек: - мен сенің орнында болсам. Мынаның көзіне көк шыбын үймелетер едім. Әлде сен одан қорқып тұрсың ба? мен сені осыншалықты әлсіз деп ойламаппын.

Ыза: -дұрыс айтасың, дұрыс айтасың! Мұны сөйтіп сазайын тарттыру керек.

Сабыр: -сәл сабыр ет! Сабаңа түс. Ақыл мен адамгершілікті тыңда. Олар сенің өміріңдегі жол көрсетуші бағдаршамын. Сондықтан да сен бос уақытыңда дұрыс шешім қабылда. Өз өмірің өзіннің қолында. Ашумен өз өміріңе балта шаппа.

Адамгершілік: - о, батыр саған не болды. қасқыр екең, қасқырда жолдасыңа қастық қылмайды. Оның жанында сен Адамсың ғой! Сен сәлде болса осы туралы ойланып көрдің бе?

«Аға алдында пейіліңді көрсет, іні алдында мейіріміңді көрсет» деген. Сенің аға екенін рас, үлкендігің рас. Асығыстық жасап, ағат кетсең сені орны толмас өкініш күтіп тұр. Адам - ұрпағымен ұлы, еңбегмен –ерен, келешегімен – кемел болса оның алтын тамыры тәлім-тәрбиеден басталады. Ұлтымыздың батыр ұлы Бауыржан Момышұлы «Тәртіпке бағынған құл болмайды» - дегендей, Сіз өзіңіздің жақсы қасиеттеріңізді, ақылыңызды тыңдасаңыз және сол ақылыңызды тыңдап дұрыс шешім қабылдаңыз. Жасы кішіге мейірімділік көрсетіңіз. Сіз тәртіпті оқушы деген атаққа лайықты болыңыз.

Сондықтан Ашу мен Ызаның айыптарын негізсіз деп тауып, Ақылдың шешімін күшінде қалдырамыз. Сот аяқталды.

Сүйіспеншілік құндылығы бойынша білім алушы:

1. Сүйіспеншілік ұғымын терең түсінеді;
2. Қоршаған ортаға қамқорлық танытуға дағдыланады;
3. Тіршілік иелеріне мейіріммен қарауды үйренеді.

Жомарттық.

«Шын жомарт жоқтығын білдірмес». (Халық даналығы).

Жомарттық ұлттық тәрбие, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі, қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие бағыттарын қамтиды.

Білім алушыларға құндылықты үйрету үшін тренингтер, іс-шаралар өткізуді ұсынамыз.

«Құнды сыйлық» акцияларына қатысуы.

«Құнды сыйлық» акциясы. Оқушылар мектеп кітапханасына үйінде

оқыған кітаптарын сыйлайды. Кітап қорын молайтуға үлес қосады. Мақсаты қайырымдылыққа, ізгілікке, қоғамға қызмет етуге тәрбиелеу.

«Буккроссинг». Кітаптармен алмасу бойынша арнайы орындар ұйымдастыру. Орынды мектеп кітапханасынан немесе мектеп дәлізінен ұйымдастыруға болады. Мақсаты білім алушыларды қайырымдылыққа, достыққа, ізгілікке, кітап оқу белсенділігін арттыруға шақыру.

Жомарттық жасау кімге жарасады? іс-шарасын өткізу үшін алдымен плакаттар мен маркерлер дайындайды. Оқушыларды топқа бөліп тақырыптың сұрақтарына сай жауап іздейді.

S – жомарттық жасаудың күшті жақтары.

W- жомарттық жасаудың әлсізжақтары.

O - жомарттық жасаудың әлсіз жақтарын қалай жеңуге болады.

T - жомарттық жасаудың қандай қауіпті жақтарын арылту қажет?

Қорытынды: оқушылар өз топтарымен төрт түрлі ойларын жеткізгеннен кейін берілген сұрақтың жауабын ақылдасып, талдауға салады.

«Тегін нан» іс-шарасының мақсаты оқушыларды жомарттық пен жанашырлыққа үйрету. Сыныбыңызбен ең жақын азық-түлік дүкеніне «тегін нан» қорабын оранту керек. Дүкенде сауда жасаған адам артық тиынын қорапқа салып кетеді. Сол үшін адамдарды жомарттыққа шақыратын қанатты сөздерді жазып қоямыз. Мұқтаж адамдар дүкенге келген кезде сатушы «тегін нан» туралы айтады. Осылайша оқушылар жомарттықтың қоғамға пайдалы екенін түсінеді.

«Жақсылық тамшысы»

Әр бала тамшыға өзі жасаған жақсы істерін немесе өзінің бойындағы жақсы қасиеттерін стикерге жазып жеткізеді. Іліп жатқанда әрқайсысы өзгелерге, айналасына өзі жасаған жақсылықтарын, қасиеттерін жария етеді.

Жомарттық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Жомарттық ұғымын терең түсінеді;
2. Қайырымдылық жасауға ұмтылады;
3. Жомарттық қасиетін бойына сіңіреді.

Әділдік.

«Әділдіктің белгісі –біле тұра бұрмаса, ақылдының белгісі–өткен істі кумаса». (Асан қайғы).

Әділдік құндылығына шыншылдық, турашылдық қасиеттері топтасады.

Бұл құндылықтар тәрбиенің қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, рухани-адамгершілік, ұлттық тәрбие бағыттары жатады.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде тренинг жүргізу.

Тренингтер «Ванька-встанька» жаттығуы.

Қатысушылар мүмкіндігінше бір-біріне жақын тұрып, шеңбер жасайды. Қатысушылардың бірі шеңбердің ортасына шығады. Ол барынша бойын еркін ұстауға тырысады, ал қалған ойыншылар қолдарын алдарына созып, ортадағы тұрған қатысушыны құлап кетпейтіндей ұстап, жан-жаққа қарай теңселтеді.

Барлық ниет білдіргендер шеңбердің ортасында тұрып, ойынға қатыса алады. Содан кейін жаттығуды талқылау басталады. Жүргізуші шеңбердің ортасында болған барлық қатысушыларға сұрақ қояды: «Кім шын мәнінде бойын еркін ұстай алды, қысымнан арылып, айналадағы адамдарға сенім білдірді?». Қатысушылар тиісінше саусақ санын көтеріп, 5 баллдық жүйе бойынша өзінің сенім дәрежесін бағалауы қажет. Топқа сену дәрежесі төмен қатысушылардан неліктен бойын еркін ұстап, топқа сенім білдірмеу себептерін, ол үшін не кедергі болғанын сұрауға болады.

Білім алушының бойында әділдікті қалыптастыру тренингі «Жүздесу».

Оқушылар өз қателіктерімен не әділетсіздіктерін білуі және қабылдауы.

Барысы: тақтаға ватман іліп қойыңыз ватманда келесі сұрақ болсын. Мен кейде қандай

Әділдік құндылығы бойынша білім алушы:

1. Бойындағы шыншылдық, әділдік қасиеттерін дамытады;
2. Шындықты жалғаннан ажырата білуге, әділ шешім қабылдауға дағдыланады;
3. Әділетсіздіктерге қарсы тұруға үйренеді.

Эмпатия.

«Тәрбиешінің нағыз данышпандығы—әкенің, шешенің, педагогтың балаға бақыт беруі. Балалық шақтың бақыты—жылылық пен қорек беретін отбасының тыныштығы».

(Василий Сухомлинский).

Эмпатия рухани-адамгершілік тәрбие, экономикалық және экологиялық тәрбие бағыттарын қамтиды.

Білім алушыларға құндылықты үйрету үшін тренингтер, іс-шаралар өткізуді ұсынамыз.

Қысқа аутотренинг

Отырып, денеңізді бос ұстап, көңіліңізді дем алысыңызға бұрыңыз. Бірқалыпты, жәй дем алыңыз. Көзіңізді жұмыңыз. Жазғы күнді еске алыңыз, ертегілер еліндегідей орман ішімен келе жатырсыз, ағаштар сіздің достарыңыз. Күннің шуағының энергиясына қаныңыз. Күнге қарай тартылыңыз. Тартыла отырып оның күшін сезініңіз. Қуаныштың күшін сезініңіз. Өз махаббатыңызды барлық достарыңыз бен туысқандарыңызға жолдаңыз. Олар сені өте жақсы көреді. Олардан келіп тұрған энергия тасқынын сезініңіз. Көзіңізді жәйлап ашыңыз, қолыңызды сілкіңіз. Қатысушының әрқайсысы өз сезімдерін айтады. Кім өзін қандай ағашпын деп ойлады. Жылу мен энергияны сезінді ме?

Ал енді өз ағаштарыңыздың суреттерін салыңыздар. Әуен ойналып, барлығы сурет салады.

Негізгі бөлім. Мәтінмен жұмыс жүргізу.

Шөл аралда

Екі теңізші кеме апатына ұшырап, шөл аралға жолығады. Олар өздерін әлемнен мәңгілікке қол үздік деп санап, екеуі аштық пен үрейден қаза табудың аз алдында қалды. Оларды кеме тауып алады. Сөйтіп, аралда мықты маяк тұрғызады. Сол екі теңізші өлім алдындағыларды құтқару үшін, аралда қалады.

Енді олардың көңіл-күйлері өзгерді. Құтқарушы жарығын беріп, өздерінің әлемнен бөлек емес екендіктерін сезініп, екеуі де бақытты күй кешеді.

Демек, әлеммен байланыста болып, басқаларға пайдалы болуды сезіну адамдарды мүлдем өзгертіп жібереді. Ортақ іс – табыс кепілі.

«Бірлік»

Оқушылар шағын топ құрамында бір қолын жұдырыққа жұмып, бір мезгілде саусақтарын ашады. Мақсат: оқушылардың барлығы да бірдей саусақ санын көрсетуі керек. Ойын оқушылардың біркелкі саусақ көрсеткенге дейін жалғасады. Ойын кезінде оқушылар сөйлеспеуі керек.

Қанағат.

«Қанағат – табиғаттың ортақтасы, денсаулықтың сақшысы»

(Абуль Фарадий).

Қанағат құндылығы тәрбиенің отбасы тәрбиесі, еңбек тәрбиесі, зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі бағыттарына жатады.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген тренингтерді қолдануды ұсынамыз.

Тренинг «Бір жақсы нәрсе».

Мақсаты: оқушылардың өзіне деген құрметі мен сенімін арттыру.

Орындалуы: Сыныптағы оқушыларды орындарынан тұрғызып, жанындағы көршісіне қарап, бір жақсы сөз айтуын сұрайсыз. Олардың сөйлемдері «Мен қазіргі халіме ризамын– себебі...» деп басталуы тиіс. Барлығы бөлісіп болғаннан кейін, қалаған оқушы ортаға шығып, өзінің «бір жақсы нәрсесімен бөліссе болады.

«Қызыл мен көк»

Оқушылар екі топқа бөлінеді. Ортаға сыйлық қойылады. Топтар сыйлық алғысы келсе қызыл түсті, алғысы келмесе көк түсті таңдайды. Топтар таңдауларын бір-біріне білдірмей жасауы керек;

Таңдаулар жасалып болған соң анықталады;

Екі топ қызыл таңдаса, ешкім алмайды.

Біреуі қызыл, біреуі көк болса, онда қызыл таңдаған топ сыйлықты алады.

Екі топта көкті таңдаса, онда әр топ сыйлықтың үштен бірін алады.

Мәтінмен жұмыс. «Қанағат пен жалқаулық».

Ғұлама кісі жолда келе жатып көше бойында бір жалқау танысын кездестіріпті. Халін байқап «Жағдайың қалай?»- деп сұрапты. Сонда жалқау танысы:

– Тапсам жеймін, таппасам қанағат етемін! – деп жауап беріпті.

– Қанағатың біздің қаланың иттеріне ұқсайды екен, – депті де ары қарай жүре береді.

Қанағат құндылығы бойынша білім алушы:

1. Қанағат ұғымын терең түсінеді;
2. Ысырпашылдыққа жол бермеуді үйренеді;
3. Үнемдеу, дағдысын қалыптастырады.

Тазалық.

«Тән тазалығы – сыпайылықтың, жан тазалығы – әсемдіктің белгісі».

(Әйюб Сабри).

Тазалыққа тән тазалығы мен жан тазалығы қасиеттері топтасады.

Бұл құндылықтар тәрбиенің рухани-адамгершілік, отбасы тәрбиесі бағыттарын қамтиды.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген тренингтерді қолдануды ұсынамыз.

Тыныштық сәті. «Қорқыныштан арылу»

Орындалуы: «Жайбарақат күйге түсіндер, ашық күн астында, жасыл құрақта отырмын деп есептеңдер. Аспан кемпірқосақпен көмкерілген, оның бір бөлігінің сәулесі сендерге тиесілі. Ол мыңдаған күн сәулелерінен де жарық...оның сәулелері сендердің бастарына шуағын шашып, бүкіл денелеріңе тарайды, денелеріңді тазартады, айықтырады. Сендердің барлық реніштерің мен өкпелерің, барлық жағымсыз ойларың, болжамдарың сол сәуленің ішінде жанып кетеді. Денелеріңнің барлық ауру бөлшектері қара түтінге айналып, желмен ұшып кетеді. Сендер қорқыныштан арылдындар, сендердің көңілдеріңе қуаныш пен жарық ұялады!»

Тазалық құндылығын қалыптастыру үшін сыныпта және сыныптан тыс төмендегідей экологиялық іс-шаралар ұйымдастыруға болады.

«Кұстар дәмханасы» пластикалық заттарға «екінші өмір» сыйлап, құстарға ұя салу. Ол үшін оқушылар үйлерінен бос қалған пластикалық құтыларды жинап, ұя жасайды. Ұяны өз фантазиясымен сәндеп, құстарға ыңғай етіп, ішіне дәндер салып, тал басына іліп қояды.

«Плоггинг». Жүгіріп қоқыс жинау. Ол бір мезетте екі істі жасауға бағытталған. Біріншіден, бұл – физикалық белсенділік, екіншіден, қоршаған ортаны қорғау. Мұндай қозғалыс бүкіл әлемде танымалдылыққа ие және әрі пайдалы. Іс-шараға кез-келген азамат қатыса алады.

«Экосельфи» байқауын өткізу. Жастар арасында республикалық байқаудың мақсаты-қоқыс жинау, Instagram әлеуметтік желісінде «бұрын» және «кейін» фотосуреттерін жариялау арқылы қоғамның назарын экологиялық мәселелерге аудару. Ең шығармашылық жұмыстар ай сайын сыйлықтармен марапатталады, ал ерекше жұмыстар эко-сыйлықтармен көтермеленеді.

«EcoLife» сайысын өткізу. Әлеуметтік желілердегі жобаның ресми беттеріне 21 күн ішінде тапсырмалар жарияланады. Күн сайын қатысушылар тапсырмаларды орындап, өз парақшаларында хэштегтермен жариялап отыруы керек. Үздік қатысушылар эко-сыйлықтармен марапатталады.

«Тазалық –денсаулық кепілі» сыныптан тыс ойыны. «Микроп-Мен»

Оқушылардың бойында тазалық принциптерін қалыптастыру.

Қажетті материалдар: топырақ, су, ұн.

Орындалуы: Мұғалім сыныпқа екі қолына, аяғына балшық немесе ұн жағып келеді. алақаны тиген жер аздап қана лас болатындай дәрежеде болады. Оқушыларды құшақтап, заттарын ұстай бастайды. Оқушылар өздерін де, заттарын алып қаша бастайды. Орталықтың әсері байқала бастағанда әрекетін түсіндіреді.

Қорытынды: Күнделікті өмірде бізге көрінбейтін қаншама түрлі микробтар мен вирустар кір, лас жерлерде болады. қозғалыстағы адам арқылы жан-жаққа тарайды. Егер олар көзге көрінгенде құмнан, балшықтан қашқан

сияқты қашар едік. Басқа да түрлі себептерді айтып тазалықты сақтауға шақырады.

Сурет №3 «Тазалық кері байланысы»

«Жағымды тілектер алқасы»

Алдын ала топтағы оқушы санына сай ұзын (70 см) және көбірек түрлі-түсті қысқа (10 см) жіптер дайындалады. Жағымды әуен арқылы барлық қатысушылар бір шеңберге топтасады. Мұғалім қолындағы жіптерді көрсетіп: «Менің қолымда түрлі-түсті, ұзын-қысқа жіптер бар. Шын мәнінде, бұлар жай жіптер емес, біздің шығармашылығымыздың ұшқындары. Аңызға сүйенсек, егер таза жүректі адамдар бір жерге жиналса, бұл ұшқынды әдемі алқаға айналдырады екен. Қазір ұзын жіптерді әрқайсысың алып, өз мойындарыңа тағып, ұшын байлауларыңды сұраймын. Содан соң түрлі-түсті қысқа жіптен алып бір-біріңнің мойындарыңдағы алқаға жағымды тілек айтып байласандар. Осылайша қысқа жіптер алқамыздың моншақтарына айналады».

Барлығы байлап болған соң, осы күннен естелік ретінде сақтап қою ұсынылады.

Тазалық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Тазалық түрлерімен танысады;
2. Тән тазалығы мен жан тазалығы маңыздылығын ұғынады.

Денсаулық.

«Сау дене, азат ақыл, адал көңіл–үшеуімен болады бақытты өмір».
(Әйтеке би).

Денсаулық құндылығы тәрбиенің еңбек тәрбиесі мен дене тәрбиесі, салауатты өмір салты тәрбиесі бағыттарына жатады.

Сабақтың ұйымдастыру бөлімінде сергіту сәтін жүргізуді ұсынамыз.

«Айна» күнделікті дене жаттығуы.

Оқушылар жұптасып, бір-біріне қарама-қарсы тұрады (немесе партада отырып та болады). Олардың біреуі қолдарымен, аяқтарымен, денесімен, бет-әлпетімен әртүрлі қимылдар жасайды, ал екінші оқушы оларды айна секілді қайталайды: оңды сол қылады, солды оң жасайды. Бір минуттан кейін оқушылар рөлдерімен алмасады.

«Атом-Молекула» ойыны.

Оқушылар спорт зал ішінде атомдар мен молекулалар сияқты еркін қозғалыста болады. Мұғалімнің басқаруымен әртүрлі сандар айтылады. Сол санға сәйкес әр ойыншы бір-біріне жұп таба білу қажет. Мысалы: 3 деген сан айтылғанда 3 ойыншыдан жиналып тұрып қалу қажет. Өзіне жұп таба алмай қалған ойыншы ойыннан шығады. Ойын жалғаса береді.

Қазақстанның әрбір аймағында өзінің өмір тарихымен белсенді болуға ынталандыратын және өз күшіне сенімділігін арттыратын табысты адамдар бар. Осындай адамдармен кездесу сабағын өткізуге болады.

Кездесу сабақтың қонағы: Кузин Денис Валерьевич.

Мұғалімнің кіріспе сөзі: «100 жаңа есім» жобасына еліміздің түкпір-түкпірінен білімі мен қоғамға сіңірген еңбегі және ерекше қасиеттерімен дараланған азаматтар таңдалған. Соның бірі Кузин Денис Валерьевич – конькимен жүгіруден әлем және Азия чемпионы, қазақстандық конькимен жүгіруші, спринттік көпсайысшы, Қазақстан Республикасының халықаралық дәрежедегі спорт шебері. Коньки спорт түрінен әлем чемпионы атағына ие жалғыз қазақстандық.

1998 жылы оны әжесі бапкер Пастушенко Николай Петрович жұмыс істейтін коньки тебу секциясына алып келеді. 2008 жылға дейін облыстың коньки тебуден құрама командасыныңда болды. Осы жылы Қазақстан Республикасының ұлттық құрама командасына мүше болды.

2012 жылы жарақат алуына байланысты спортта үзіліс алуға тура келді. Емделіп келген соң, жаттықтырушының өтінішімен спортпен айналысуды қайта жалғастырады.

Алты айдан кейін Әлем чемпионатында жеңіске жетеді. Қазақстанның коньки тебу сорты тарихындағы бірінші Әлем чемпионы.

2010 жыл - Ванкувердегі (Канада) қысқы Олимпиадаға қатысушысы;

2011 ж. - 1500 м қашықтықта VII қысқы Азия ойындарының жеңімпазы.

2012 ж. - 1500 м қашықтықта Азия чемпионатының жеңімпазы.

2013 ж. - 1000 метр қашықтықта әлем чемпионатының жеңімпазы.

2014 ж. - Сочидегі (Ресей) қысқы Олимпиада ойындарына қатысушысы; Әлем кубогының жеңімпазы; Әлем чемпионатында кіші алтын және кіші қола медаль иегері;

2017 ж. - 1000 метр қашықтықта өтетін VIII қысқы Азия ойындарының күміс жүлдегері, Саппородағы (Жапония) командалық жарыстың қола жүлдегері [16].

Кездесу сабағында чемпион шеберлік сағатын көрсетеді. Денсаулықтың пайдасы туралы оқушылардың сұрағына жауап береді.

Сыныптан тыс. «Денсаулық күні», «Марафон», «Күн тәртібі», «Жер тәртібі» іс-шараларын өткізуге болады.

Денсаулық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Денсаулықты сақтау жолдарын үйренеді;
2. Салауатты өмір салтын ұстануға бейімделеді;
3. Дұрыс тамақтанудың маңыздылығын ұғынады.

Батылдық.

«Әр адамда сенген ісін орындауға жетерлік күш-қайрат болады».

(И.Гете).

Бұл құндылық тәрбиенің қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие және еңбек тәрбиесі бағыттары жатады.

Тәрбиенің бұл бағытын білім алушыларға үйрету үшін берілген сабақ жоспарларын қолдануды ұсынамыз.

Тренинг «Қорқыныштан арылу»

Мақсаты: қорқыныштан, абыржудан арылу, күтілетін стрестік жағдайға дайын болу.

Орындалуы: «Жайбарақат күйге түсіңдер, ашық күн астында, жасыл құрақта отырмын деп есептеңдер. Аспан кемпірқосақпен көмкерілген, оның бір бөлігінің сәулесі сендерге тиесілі. Ол мыңдаған күн сәулелерінен де жарық...оның сәулелері сендердің бастарына шуағын шашып, бүкіл денелеріне тарайды, денелеріңді тазартады, айықтырады. Сендердің барлық реніштерің мен өкпелерің, барлық жағымсыз ойларың, болжамдарың сол сәуленің ішінде жанып кетеді. Денелеріңнің барлық ауру бөлшектері қара түтінге айналып, желмен ұшып кетеді. Сендер қорқыныштан арылдындар, сендердің көңілдеріңе қуаныш пен жарық ұялады!»

«Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасының қаһармандарының жетістіктерін зерделеу мектеп бағдарламасы шеңберінде білім алушыларға рухани-адамгершілік тәрбие беру мүмкіндігін арттыруға мүмкіндік береді.

Олардың ерен еңбегі білім алушылардың ар-намыс, қадір-қасиет, өзгелердің мүддесі үшін жанқиярлық туралы ойлауға, патриоттық сезімін қалыптастыруға, тарихымыздың қаһармандық беттерін толтыруға ықпал етеді.

Бұл жоба:

- білім алушыларды жоба қаһармандарының ерлік өнегесімен мемлекеттік мүдделерді қорғай алатын өз Отанының патриоты етіп тәрбиелеу;
- белсенді азаматтар пен патриоттардың образында қазіргі заманғы білім алушыларды ынталы және тартымды етіп қалыптастыру;
- білім алушылардың бойындағы өз еліне деген мақтаныш сезімін, оның тарих мен заманауи жетістіктерін, біздің замандастарымыздың даңқты ерліктерін құрметтеуді сақтау мен дамыту.

Кездесу сабағының қонағы Ғалымжан Алиуханов – әскери қызметкер.

Мұғалімнің кіріспе сөзі: - ефрейтор Ғалымжан Әлеуханов – 61993 әскери бөлімі десанттық-шабуылдау батальонының әскери қызметкері. Ғалымжан өртке оранған пәтерден екі баланы алып шыққан қайсар жан. Бірде жауынгерлік кезекшіліктен шығып, үйіне бет алған ефрейтор Ғалымжан Әлеуханов бес қабатты үйдегі пәтерлердің бірінің терезесінен шыққан будақтаған түтін мен отты көріп қалады. Дереву оқиға орнына жетіп, өрт сөндіру сатысымен үйдің шатырына шығып, шатыр қаптамасын жұлып алып, подъезге кіреді. Үйдің есігі ашық болғандықтан ол еш кедергісіз пәтерге енеді. Алдымен айқайлап үйде адам бар ма соны білуге тырысады. Ешкім жауап қатпағаннан кейін, әр бөлмені тінтіп, мұқият қарай бастайды. Түпкі бөлмеден 4-5 жас шамасындағы екі баланың ес-түссіз жатқан жерінен тауып алады. Дереву балаларды сыртқа алып шығады.

«Мен ешқандай ерлік жасаған жоқпын, - дейді Ғалымжан қысылып. –

Бұл әр азаматтың парызы. Мейлі әскери, мейлі қарапайым азамат болса да кез-кел адам осылай жасайды деп ойлаймын. Командирлеріме зор алғыс айтамын. Олар бізді шынықтырып, физикалық күйде болуымызды қадағалайды. Бабымда болуым осы жолы да маған көмектесті» [16].

Ерлік жасау, өз өмірін тәуекелге тігіп өзге жандардың өмірін арашалау олардың күнделікті жұмысы сияқты. «Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасының қаһармандарының өнегелі өмірі арқылы білім алушыларға батырлық құндылығын түсіндіре аламыз.

Батылдық құндылығы бойынша білім алушы:

1. Батылдық ұғымы туралы түсінік қалыптасады;
2. Кез келген жағдайда батылдық танытуды үйренеді;
3. Өз қорқыныштарын жеңе білуге үйренеді.

Бұл бөлімде «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеуге арналған әдістемелік ұсынымдар берілді. Оның ішінде негізгі міндеттері, әдіс-тәсілдері, мақсатқа жетудің түрі мен жолдары, халықаралық тәжірибелер көрсетіледі. Әсіресе, «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерін құрайтын сегіз бағытты он сегіз рухани-құндылық арқылы мән-мағынасын ашуға тырыстық.

Жалпы білім беру ұйымдарының пән мұғалімдері мен қосымша білім беру ұйымдарының педагогтары білім беру процесінде берілген сабақ үлгілерін қолдана отырып білім алушыларға құндылықтарды қалыптастыра алады.

Қорытынды

Қазақстандық қоғамның дамуы заманауи жастардың тәрбие алуына тікелей байланысты. Бұл процесстегі басты рөл олардың рухани жағын қалыптастыру болып табылады.

Дамудың даңғыл жолына түскен егеменді еліміз үздік 30 елдің қатарына ену үшін кертартпа мінез-құлықтан, ескілік көзқарастан арылуымыз керек. Яғни, Отан алдындағы жауапкершілік сезімін қалыптастыру, туған өлкенің табиғи байлықтарын сақтап құрметтеуге үйрету, еліміздің өткені мен бүгінгіне құрметпен қарау, адамгершілік-эстетикалық мәдениеті жоғары, ой-өрісі биік азамат ретінде қалыптасуымыз тиісті.

Әр түрлі ағымдардың әсерінен қоғамды дамуды тежеп, дағдарысқа әкелетін жағдайлардың алдын алу үшін бірегей заманауи мінез прагматизмі қалыптасуы тиіс. Заманауи мінез-құлық рухани адамгершілік құндылықтарынан нәр алады. Бірегей қоғамдық сана көзқарастар алуандығы, ұлтаралық алауыздық сияқты қауіп-қатердің алдын алады. Қазақстандықтар үшін жан тазалығы – басты байлық.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында қоғамдық сананы жаңғыртудың басты шарттарының бірі патриотизмнің негізі болып табылатын өзіндік ұлттық мәдени-генетикалық кодты сақтау болып табылатындығын атап өтті.

Осыған байланысты жастар тәрбиесінде рухани – адамгершілік пен патриотизмге басымдық беріп отырмыз.

Өскелең ұрпақ рухани – адамгершілік құндылықтарын орта мектептерде меңгереді. Әдістемеде білім алушыға құндылықтарды меңгерту үшін білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде қолдануға көмектеседі. Дүниені өзгерту үшін ең алдымен өзін өзгерту керектігін түсіндіреді. Бәсекеге қабілетті ұлт болу үшін мәдени-генетикалық кодты сақтай отырып, рухани - адамгершілік қарым-қатынасты меңгертеміз.

Әдістеме қазақ халқының салт-дәстүрін білім беруде өркениетпен сабақтастығын тиімді ұйымдастыру жолын көрсетеді. Балалар мен жастардың патриоттық және жалпы рухани-адамгершілік тәрбиесі ғана азаматтардың бірлігінің негізін қалайды және мемлекетте біртұтас әлеуметтік-мәдени кеңістіктің сақталуын қамтамасыз етеді.

Қазақ тарихы кезең-кезеңмен, эволюциялық жолмен дамып келе жатыр. Яғни, мыңжылдықтар ширегінде қазақ халқының бойындағы рухани құндылықтары да сатылап дамып келді. Біз ұлтқа, патриотизмге, руханиятқа, ынтымаққа және дәстүрді құрметтеуге негізделген мәдениетті қалыптастырдық.

Өркениетке ұмтылған қазақстандықтар бойында жаһандану заманына лайықты құндылықтар болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. 12 сәуір, 2017. <http://www.akorda.kz/ru>.
  2. «Рухани Жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2019 жылы 15 сәуірдегі №145 бұйрығымен бекітілді.
  3. Құндылықтар жүйесінің компоненті ретінде рухани құндылықтың қазақстан қоғамындағы орны <http://melimde.com/ndilitar-jjesini-komponenti-retinde-ruhani-ndiliti-azastan-ofa.html>
  4. Жалпыадамзаттық құндылықтар – тұлғаны қалыптастырудың негізі <https://referattar.kazaksha.info/>
  5. Личность. Ценности. Изменяющийся мир / Под ред. Ю. Н. Кулюткина. СПб.: ИОВ РАО, 1998.
  6. Шәкәрім «Үш анығы» <https://abai.kz/post/55408>
  7. strategy2050.kz.
  8. Назарбаев Н. Тарих толқынында - Алматы: Атамұра, 1999.
  9. Нысанбаев Ә. Қазақстан. Демократия. Рухани жаңару.- Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1999.
  10. Нұрмұратов С. Рухани құндылықтар жүйесі әлеуметтік-философиялық талдау. – Алматы, 2000.
  11. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласын ақпараттық–түсіндіру жұмысы бойынша әдістемелік құрал. - Астана -2017.
  12. Қазақ баласын үш ауыз сөзбен тәрбиелеген. <http://tattialma.kz/post/view?>
  13. «100 жаңа есім» жобасының қаһармандары - ұлттың «алтын» қоры». Әдістемелік ұсынымдар. - Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 69 б.
  14. Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы (Астана қаласы 21 қараша 2018 ж.);
  15. Хасанов М.Ш., Петрова В.Ф., Хасанова А.М. Вестник. Серия философии, культурологии и политологии. №2 (68). 2019 ISSN 1563-0307 Journal of Philosophy, Culture and Political Science.
  16. http://testent.ru/publ/studenty/kazak_tili_sabagi/adamny_zhan_d_niesi
  17. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
  18. Джек Ма. <https://www.zharar.com/kz/kenes/business/16362-alibaba.html>
  19. Источник: <https://e-history.kz/kz/publications/view/1635>
- © e-history.kz
20. <https://massaget.kz/kyizdarga/psihologiya/10992>
  21. <http://www.ozin-ozit-anu.kz/>

Мен бе? Сен бе?

Бір-біріне өкпелі екі достың бірі біраз уақыттан соң, досының есігін қағады:

– Кім ол? – деп досы іштен үн қатады.

– Менмін, – дейді есікті қаққан.

– Бұл жерде екеуімізге орын жоқ, – дейді ол.

Үміті өшпеген досы, араға уақыт салып, есікті қайта қағады...

– Кім ол? – деп сұрайды іштегісі.

– Сенмін, – дейді есікті қаққан досы.

Артынша есік те ашылады.

Біреудің жүрегін жаулап, сүйіспеншілігіне бөленгіңіз келсе, өзіңізді ұмытып, мемендігіңізді тастап сүйеге, ол тәрізді болуға тиістісіз.

Торғай мен тышқан

Торғай мен тышқан дос болыпты. Екеуі бірігіп егін егеді. Тышқан жерді аяғымен қазып, торғай тұмсығымен шоқиды.

Егін жақсы шығады. Олар бітік өскен бидайды жинап алып, бөле бастайды. Бір бидай артық қалады. Енді соны қайсысы аларын білмей, екеуі ұрсысып қалады.

Маңайында ешкім болмаған соң, олардың әрқайсысы өздерінің билеріне барып, жүгінбек болады.

Алдымен олар тышқандар биіне келеді. Ол:

– Бұл бидайды тышқан алуға тиісті. Өйткені тышқанның күші көп. Ол тырнағымен көп жер жыртып, ұртымен бидай септі, – дейді.

Енді олар торғайлар биіне келеді. Ол:

– Бұл бидай торғайдікі. Себебі торғай егінді барлық арам шөптен тазалаған. Күнде үстінде ұшып, егінді күзетіп жүрген, – дейді.

Бұған да келісе алмаған соң, торғай мен тышқан далада қой бағып жүрген бір шалға келеді. Шал дәнді алып, екеуіне бірдей қылып бөліп береді. Торғай да, тышқан да риза болып, өз жөндеріне кетеді.

Үш ұл

В.Осеева

Екі әйел құдықтан су тартып тұр екен, бұлардың қасына тағы бір әйел келіпті. Құдықтың тұсынан өтіп бара жатқан бір қарт кісі де дем алмақ болып, таяп келіп, құдықтың маңындағы тасқа отырыпты.

Әйелдердің біреуі:

– Менің ұлым батыл да күшті. Төбелесе қалса, ешбір бала оған шақ келмейді, – депті.

Екінші әйел:

– Менің ұлым ән салғанда бұлбұлдай сайрайды. Ешбір баланың даусы даусына жетпейді, – депті.

Ең соңынан келген әйел үндемей тұра беріпті.

– Сен неге өз ұлың туралы бірдеңе айтпайсың? – деп сұрапты екі әйел.

– Не айтайын, баламның ешқандай ерекшелігі жоқ, – деп жауап беріпті ол.

Әйелдер шелектерін суға толтырып, үйлеріне қарай беттейді. Әлгі қарт та бұлардың соңынан жүріп отырады.

Жолда әйелдер шаршаған соң, шелектерін жерге қойып, әңгімеге кірісіпті. Қарт бұларды сынап қарап, бақылап тұрыпты. Осы кезде бұлардың алдынан жарыса жүгірген үш бала шыға келеді.

Балалардың біреуі жолдағы тастарды аяғымен зулата ұшырып келе жатады. Мұны көрген шешесі қатты қуанып, көңілі көтеріліпті.

Екіншісі бұлбұлдай сайрап, өлең айтып, өзінен-өзі құтырынып келе жатады. Оның шешесі де баласының мұнысына шаттанып, көңілі өсіпті.

Үшінші бала болса, жүгіріп келіп шешесінің қасына барыпты да:

– Апа, әкел, маған бер, – деп, шешесінің қолындағы су толы шелекті алып, үйіне қарай жүре беріпті.

Әйелдер қартқа бұрылып:

– Қалай, біздің балаларымыз сізге ұнай ма, қария? – деп сұрапты.

– Қайдағы балалар? Мен тек бір-ақ баланы көріп тұрмын, – деп, қарт шешесінің қолынан шелекті алып, өзі көтеріп бара жатқан баланы нұсқапты.

Жақсылық пен жамандық туралы

Ертеде Адам ата өз ұрпағын сынау үшін адамның оң иығына жақсылықты, сол иығына жамандықты отырғызып қойыпты. Адам бір іс жасарда жақсылық «істе» десе, жамандық «істеме» деп сыбырлайды екен. Сөйтіп, адамның бойында қай қасиет басым екенін байқамаққа оны сапарға аттандырыпты. Адам біраз жол жүріп, өзен жағасымен шаршап келе жатса, судың жағасына шығып қалған балықты көреді. Балық секіріп суға жете алмай жатыр екен. Жақсылық жаны ашып:

-Адам, ана балықты көтеріп салып жібер, - десе.

Жамандық:

-Қой, жөніңе жүре бер, уақытыңды алма, - дейді.

Адам балықтан әрірек асып барып, мойнын бұрып қарайды. Балық шарасыздан көзі жәутеңдеп, көмек сұрағандай болады. Адам шыдай алмай кері бұрылып барып, балықты суға салып жібереді. Балық ризашылығын білдіріп, суда ойнақшып, секіріп, құйрығын бұлғақтатып суға сүңгіп кетеді.

Адам одан әрі жүре береді. Бір теректің қасынан өтіп бара жатып, шыр-шыр еткен дауысты естіп тұра қалады. Қараса, кішкене ғана торғайдың балапаны ұясынан құлап қалған екен. Еңкейіп енді көтерейін деп жатса, Жамандық:

-Осы торғайдың балапанына бола жолдан қалмақпысың? Оны көтеріп ұясына салу үшін, теректің басына шығу керек. Мерт болсаң қайтесің? Өзің далада ит-құсқа жем боласың ғой, - дейді.

Адам ойланып тұрып қалады. Осы сәтте Жақсылық:

-Ей, адамзаттың баласы, сен әлсіздерге қорған болып, қол ұшыңды беру үшін жаратылғанысың. Мына бейшара балапанды ұясына сала кет. Шарапаты тиеді, - дейді.

Адам тағы да шыдай алмай балапанды алып, теректің басына өрмелеп шығып, ұясына салып кетеді. Балапан шик-шиқ етіп, қанатын қағып, разы болады.

Адам демалып алмақшы болып отыра бергенде, аяғының астында бидайдың дәнін әрең сүйреп бара жатқан құмырсқаны көзі шалады. Құмырсқа дәннің о жақ, бұ жағына шығып, қозғауға ыңғайлы ретін таба алмай, ісі өнбей келеді екен. Адам әуелі жамандықтың айтуымен құмырсқаны дәнінен айырып тастағысы келіп оқталды да, шыр-пыр болған Жақсылықтың сөзіне құлақ түрді. Ол:

- Әй, адам-ау қалай ғана адамдығыңнан айнып кетуге әзір тұрасың. Бұл құмырсқа өзінен үлкен дәнді сүйреп, машақаттанып келе жатқанда, қол ұшыңды көрсетіп жолына салып жіберудің орнына, оны қызықтап, ермек қылғың келгені қалай? Одан еңбек етуді осы кіп-кішкене тіршілік иесінен үйренбейсің бе? -деп налыған екен.

Адам өз ойынан ұялып, райынан қайтады. Сөйтіп, Адам ата ұрпағын алдына шақырып алып:

-Міне, балам, жамандыққа ерсең жаман боласың, жақсылыққа ерсең жақсы боласың. Мен саған үш сын бердім, үшеуінен де өттің, разымын. Енді осылай адамдығыңнан айнымай, айналаңа қамқор болып, жамандыққа жоламай, жақсылыққа жолдас бол,- деп батасын береді.

Содан бері адам баласы жақсылықпен мұратына жетіп келеді екен.

Тапсырмалар:

- мәтінді бірнеше бөліктерге бөлу;
- әр бөлікке атау беру;
- әр бөліктің негізгі ойын білдіретін сөйлемдерді анықтау;
- кейіпкерді сипаттайтын сөз, сөз тіркесі, сөйлемдерді табу;
- мәтіндегі барлық кейіпкерлерді кезегімен атап беру;
- мәтіндегі оқиға орын алған жерлерді атау;
- мәтінді аяқтаудың нұсқасын ұсыну.

Өтірік пе әлде шындық па?

Үш бала орманға барады. Ол жерде саңырауқұлақтар, жидектер, құстар бар. Балалар серуендеп жүріп, күннің қалай өтіп кеткенін байқамай қалады. Үйлеріне қайтып келе жатып, қорқады: «Үйде ұрсатын болды ғой!»- дейді. Олар тоқтайды да, қайсысы дұрыс болар еді: өтірік айту ма, әлде шындықты айту ма? – деп ойланады.

Бірінші бала:

—Маған қасқыр шабуыл жасады, -деп айтамын. Әкем қорқып, маған ұрыспайды, - дейді.

Екінші бала:

—Мен атамды кездестірдім, - деп айтамын. Анам қуанғаннан маған ұрыспайды, - дейді.

—Ал мен шындықты айтамын. Шындықты айту оңай, себебі ешнәрсе ойлап табудың керегі жоқ,- дейді үшінші бала.

Сөйтеді де, әрқайсысы өз үйіне кетеді. Бірінші бала әкесіне қасқыр туралы айтқаны да сол екен, орман күзетшісі келіп қалады да:

—Бұл жерде қасқырлар жоқ, -дейді.

Әкесі бірінші кінәсі үшін ашуланады, ал өтірік айтқаны үшін екі есе қатты ашуланады.

Екінші бала атасы туралы айтқаны сол екен, атасы оларға қонаққа келіп қалады. Анасы шындықты біліп, ашуланады, ал өтірік айтқаны үшін екі есе қатты ашуланады.

Ал үшінші бала кіре салысымен, бар шындықты жайып салады. Анасы оған біраз ұрсып алады да, кешіреді.

Құстар неге адасты

Ділдар Мамырбаева.

Екі шіркей түнгі орманды аралап көрмекші болды. Бұл сәтте аң-құс біткеннің бәрі қалың ұйқыда еді. Қос шіркей тоқылдақтың ұясын, өрмекшінің өрмегін тамашалап келе жатты. Кенет:

– Екеуің бұл жерде не тындырып жүрсіндер? - деген дауыстан селк ете түсті. Алғашында зыта жөнелмекші болған шіркейлер алдарында тұрған үлпілдек қауырсынды жапалақты көргенде жүректері орнына түскендей болды. Жапалақтың көзі оттай жанып тұр екен.

– Біз серуендеп жүр едік!, – шіркейлер нәзік қанаттарын дамылсыз қағып әлсіз ғана жауап берді. Олардың қорқыныштары әлі де басыла қоймаған еді. Жыртқыш құсқа тап келсең, жүрек орнында тас болса да дірілдейді ғой.

– Бара беріндер! Жапалақ осыларға тиісіп не абырой табамын дегендей бейқам отыра берді. Шіркейлер жапалақтан мұндай мейірімді күтпеген еді.

Ұяларына оралған олар жапалақты мақтап біразға дейін даурығысты.

– Сондай мейірімді, - деді біріншісі.

– Өте керемет, сөзіңді ықыласпен тыңдайды екен, - деді екіншісі.

– Көрегендігін айтсаңшы, кіп-кішкентай бізді қалың жапырақтардың арасынан байқап қойды ғой, - деді біріншісі.

Осылайша олар бар білгендерін, көргендерін таласа-тармаса өзге құстарға айтып берді. Шіркейлердің сөзіне тоқылдақ сеніңкіремей, ертесіне түнде өзі орманды аралауға шықты.

Тоқылдақ та көп қиналмай Жапалаққа тез кезікті.

– Тырнақтарың қандай сояудай, - деді жапалақ тоқылдаққа қарап, - тұмсығың да өткір секілді. Жапалақтың мақтауы тоқылдақтың жанына жағып кетті.

– Қандай байқампаз! Осындай құстар патша болуы керек қой. Ал біз қаһарлы қыранды несіне әспеттейміз.

Құстар патшалығы әп-сәтте абыр-сабыр болып кетті. Көбі шіркейлер мен тоқылдақтың айтқандарын оң көрді. – Шындығында, өзі мейірімді болса, өзі көреген болса бізге одан артық патшаның керегі не десті олар. Сөйтіп олар құс патшасын сайлауға қызу кірісіп кетті.

Жапалақты құс патшасы етіп сайлайтын құрылтай тал түске белгіленді. Қырық түрлі ағаштан қырық түрлі құс сенімді өкіл ретінде құрылтайға келді.

Орман іші гүлдеп тұр. Айнала қызылды-жасылды қанаттардың күнге шағылысуынан нұрға бөленген. Өне, көп күттірген жапалақ та асықпай, екі жағына теңселіп, маң-маң басып келеді. Көргендер: «тегінде тектілік бар емес пе, нағыз патшаға лайық қасиет» деп даурықты.

Жапалақ кенеттен орманның ең қалың тұсына қарай бұрылды. Құс атаулы соңынан шұбыра ілесті. Қара қарға оның жүрер жолын ағаш бұталарынан тазартып әлек болуда. Кенет үкі: «Ойбай, трактор келеді!» деп жанұшыра айқай салды. Шындығында бұларға қарсы алып трактор келе жатқан. Оның қуатты гүрілін жапалақ естімеді. Мұны сыртынан бақылап тұрған құстар:

– Біздің патша тас жұтқан!

– Батыр десе, батыр! Тракторға қарай қаймықпай жүргенін қарасаңшы! - десіп даурықты.

Жапалақ маң-маң басып барып тракторға соғылды. Оны қолпаштап, дем беріп келе жатқан өзге де құстар соның кебін киді. Тірі қалған құстар жан-жаққа бейберекет ұшып, орман үстін азан-қазан қылды. Сөйтсе олардың бірде біреуі жапалықтың күндіз естімейтінін де, көрмейтінін де білмейтін болып шықты. Оқиғаны шың басында отырып естіген қыран қалған құстарды жиып: «Өзіңді танымай жатып өзгені таныдым деу – асығыстық, алда осындай жағдайлардан абай болыңдар!» деп ескерту жасады.

Қуаныш атты қыз туралы

М. Малышева

Ертеде бір қыз өмір сүріпті. Оны Қуаныш деп атапты. Әкесі мен анасы оны өте жақсы көреді екен. Өмірде қуанып жүрсін және өзінің қуанышымен қоршаған ортаға қуаныш әкелсін деп, атын сондықтан Қуаныш деп қойыпты.

Қуаныш өсе келе әр түрлі гүлдер мен шөптер өсетін орман, далаға қыдырып барып жүріп, жел соққанда олардың бір-бірімен сыбырласа сөйлескеніне көңіл аударып, оларды, түсініп, сөйлесіп, өзінің құпиясымен бөлісіпті. Жақсылықтарын айтыпты. Қуаныш өмірге әрқашан қуаныш әкелуді аңсапты.

Бір күні Қуаныш достарымен бірге қыдырып жүргенде, ғажайып, әдемі гүлге кездесіп қалыпты. Қуаныш гүлге еңкейіп, оны тыңдаған кезде, гүл оған: «Әрқашан анаңның айтқанын тыңдау керек. Ешкімге ренжімей, кім көмек сұраса, әрдайым көмектесу керек. Осының бәрін өзің сезіп, білуің қажет. Ең бастысы – гүл, өсімдіктерді, ағаштарды, аспандағы бұлтты, кішкене жәндіктерді, бауырларыңды, ата-ананды, қоршаған ортадағылардың барлығын жақсы көру керек. Сонда сен өмірге қуаныш әкелесің, одан өзің қуаныш аласың», – депті. Қуаныш демін ішіне алып гүлді әрі қарай тыңдапты. «Сен жүрегіңмен, деміңмен өзің сүріп жүрген әлемді қабылдасаң, әрқашан өзіңе қанат бітіріп, ұшқандай қуанасың». Қуаныш гүлдің айтқан бір сөзін қалдырмай тыңдап, қуаныш сыйлауды үйренуге үйіне қарай жүгіріпті.

Жақсы ертегі. Сендер де әлемге қуаныш сыйлауды үйренулерің керек.

Мейірім

Н. Қадырбаев

Айнұр көпшіл. Үнемі өзі қатарлы қыздар мен ұл балалар арасында ойнап жүреді. Олар да Айнұрдың соңынан бір елі қалмайды.

Енді, мінеки, атасы мен әжесінің ауылымен қош айтысатын мезгіл де жетті. Папасы – әскери адам. Кезекті демалысы бітті. Жауынгерлік жаттығуларына қайта оралмақ.

Атасы мен әжесі:

– Балам, қайда жүрсең де аман бол. Еліңді, жеріңді сүй, қорға, – деді.

Айнұр қоштасар сәтте ерекше мінез көрсетті.

– Ата, әже, папа, мама – бәріміз бірге тұрайық, – деді.

– Кәнеки, ондай болса. Бірақ, папаңның жұмысы бар. Атаң мен әжең ауылда. Мүмкін емес қой, жаным, – деді әжесі бауырмал Айнұрды кеудесіне қысып.

– Онда мен атам мен әжемнің қасында қаламын. Кетпеймін. Кім қарайды оларға? – деді төрт жасар Айнұр көзі жасаурап.

– Ендігі демалыста және келеміз, – деді мамасы.

– Жоқ. Мен осы жерде қаламын.

Айнұр папасы және мамасымен қоштасты. Қолын бұлғап қалды.

Папасы мен мамасы Айнұрдың бүгінгі мінезіне қайран қалды. Әйтсе де қимай қоштасқандары жүздерінен байқалады.

Ал атасы мен әжесінің қуаныштарында шек жоқ. Айнұрдың атасы мен әжесіне кішкентай бүйрегінің бұрып тұрғанына әбден риза болды.

Қайыңның көз жасы

Т. Әбдірайым

Тамыз айы. Тал түс. Күн күйіп тұр. Бес жасар Қапан есік алдына шығып, аз-кем ойланып тұрды. Сонау ауыл шетіндегі көл маңы үпір - шүпір балаларға толы. Асыр салып, салқын суға шомылып жүр. Қапан шолақ шалбарының ышқырын бір көтеріп, үй айналды. Көлге жаяу барғысы келмей, көкке өрлеп, жасыл жапырақтары жайқала өсіп тұрған бала қайыңның жалқы бұтағын сындырып алды. Дереву «атына» мінді де, ауыл шетіне қарай «шаба» жөнелді.

Бұл оқиғаны көрші қарт көріп отырған.

Қапан кешке бұтағы сындырылған бала қайыңнан су тамшылап тұрғанын байқады. Қайта-қайта қарап таң-тамаша. Осы сәтте Күркебай қарт таяп келді.

Қапан оған:

– Ата, айтыңызшы. Бұдан неге су ағып тұр, – деді қайыңның дінін нұсқап.

– Су емес... Қайыңның көз жасы ол. Біреу бұтағын сындырған. Жаны жараланып жылап тұр соған. Тілі жоқ айтатын. Қайтсін, байғұс! Табиғат перзенті – тал, терек ағаштың да жаны, жүрегі бар! Адамдардан аялы алақан, күтім тілейді! Ал олардың жасайтыны осы...

Қапан ұялды. Қарттың уәжді сөздері зердесіне жеткендей, басы салбырап, қозғалмастан тұрып қалды. «Енді сындырмаймын, ата!» деген сөзді іштей қайталай берді.

Шал мен бала

Бердібек Соқпақбаев

Трамвай қоңырауын шылдыр-шылдыр еткізіп қала шетіндегі ең соңғы аялдамаға тақап қалды. Жұрт орындарынан түрегеп есікке қарай бейімделді.

Орта тұста отырған бүкірлеу қаба сақал кішкентай шал да трамвайдың әбден тоқтауын күтпей, имек бас таяғына сүйеніп, ілгері қарай жүрді. Бір қолында тағамдар салған сумкасы. Кенет трамвайдың жүрісі күрт баяулағанда, шал ілгері лықсып, құлай жаздап қалды. Оның арт жағына таман тақыр бас кішкене бала тұр еді. Шалдың қолтығынан шап беріп, сол ұстап үлгерді. Әйтпегенде қауқарсыз қарттың не құлап, не алдағы біреулерге сүзе барып соғылатыны айқын еді.

– Рахмет, балам!

Тақыр бас бала шалды трамвайдың басқышынан да демеп, сүйеп түсірді.

Бұл көз байланып қалған кеш мезгілі еді. Әлгіндегі долы нөсерден кейін жер беті шалшық суға толып, лайсаң батпақ болып қалған. Бұлтты аспан әлі де сыз бүркіп, түнере салбырап тұр.

Трамвайдың қоңырауын тағы да шылдыратып, келген ізіне қарап бұрыла жөнөп берді. Терезеден түсіп, жерді жарық етіп тұрған шаршы көзді сәулелер онымен бірге қозғалды. Енді маңайды қараңғы түнек басып кетті.

Шал шалшық судан қорынып, қалай аяқ басарын бағдарлай алмай тұр.

– Ата, бері қарай жүріңіз, – деп тақыр бас бала шалды қайдадан келіп қолтықтады. – Сумқаңызды маған беріңіз. Мен алып жүрейін.

Бейтаныс баланың көргенділік қылығы шалды сүйсіндірді.

– Балам, сен қай баласың?

– Мен сіздің жоғарғы жағындағы көшеде тұрамын. Сіздің Сашаңыз екеуіміз бірге, бір класта оқимыз, – деді бала.

– Жарайсың, балам. Азық-түлік алайын деп, бағана базарға барып едім. Содан соң күн жауып, кешігіп қалғаным. Ал менің Сашам қалай оқиды, соны айтшы?

– Жақсы оқиды.

– Класта тыныш отыра? Тәртіпсіздік қылықтары жоқ па?

– Жоқ.

– Міне, солай болу керек. Тәртіпті болып, жақсы оқу керек, – деп баланың қолтығында әңгіме соғып келеді. – Осында, біздің көшеде тәртіпсіз балалар да жоқ емес. Бөтен біреудің бауынан шие ұрлайды. Шиенің өзін ғана үзіп алса, ештеме емес қой. Ағаштың бұтағымен қоса сындырып әкетеді. Әнеукүні біреуін аңдып тұрып, ағашқа енді өрмелей бергенде ұстап алайын деп едім. Секіріп түсіп ұстатпай кетті. Мына сен секілді бастар оларға айтуларың керек. "Бұл істеп жүргенің тәртіптілікке жатпайды. Ұят қылық! Ұрлық істеу - ол жақсы адамның кәсібі емес", – деп ұялтып, қызартуларың керек. Солай емес пе?

– Иә, – деп бала мінгір еткен болды.

Осы кезде бұлардың алдарынан бір бала қараңдап шыға келді. Ол шалдың немересі Саша еді. Атасын күтіп алмақ болып, трамвай аялдмасына қарай кетіп бара жатқан.

Үшеуі шалдың үйіне дейін бірге жүріп келді.

–Ал, ата, қош болыңыз, – деп тақыр бас бала шалға қош айтысты.

–Рақмет, балам. Саған көп рақмет. Сен болмағанда, мен көшедегі мына шалшық сулардың талайының басын мыжитын едім. Жасың ұзақ болсын, шырағым.

Осы кезде шалдың немересі күліп:

–Ата, сіз әнеугүні бұны құйрыққа ондырмай ұрып жіберіпсіз ғой? –деді.

–Қашан?

– Әнеугүні, шие үзейін деп жатқанда.

Шалдың үні бітіп қалғандай болды. Тақыр бас балаға тесіле қарап тұр.

–Әй, сол сен бе едің?

– Иә, мен едім, атай. Сіз сонда ондырмадыңыз мені.

Баланы шал құшақтып, бауырына қысты:

–Кешір, айналайын. Мен сені ұрайын деп ұрған жоқпын ғой. Өзіңнен болды. Тұра қашпай-ақ, нетсең де... Кешірім сұрасаң да, тимеймін ғой.

–Ата, сіз де кешіріңіз.

Үйге келгеннен кейін шал немересінен сұрап отыр:

–Аты кім жаңағы баланың?

–Аты Мәулен.

–Сабақты қалай оқиды?

– Класымыздағы ең бірінші отличнигіміз, –деді Саша.

– Қап, бекер ұрған екем. Бәсе, сондай үлгілі бала екені білініп тұр. Сотанақ бала болса, сол таяқ жеген бетінде менімен өштесіп кетер еді ғой. Ал мынаны қарашы. Қайта маған жақсылық істеп, балшыққа түсірмей, үйіме ертіп әкеле жатыр. Дегенмен, көргендінің аты көргенді-ау, шіркін. "Жақсылыққа жақсылық - әр кісінің ісі ғой. Жамандыққа жақсылық - ер кісінің ісі ғой" деп халық тегін айтты дейсің бе!

Балалар үшін өмір сүру

Бір данағөй қарт жолда келе жатып, айналасының әдемілігіне сүйсініп, өз өміріне риза болып, қуанып келе жатты. Кенет ол арқасындағы ауыр жүктен иіліп келе жатқан бейшара жанды көреді.

- Сен неліктен өзіңді-өзің сонша қинайсың?- деп таң қалды дана қарт.

-Мен өз балаларым мен немерелерімнің бақыты үшін қиналып жүрмін, - деп тіл қатты ол адам. Менің ата-бабаларым менің атамның бақыты үшін қиналды, ал атам менің әкемнің бақыты үшін қиналды, ал мен балаларым мен немерелерім бақытты болуы үшін өмір бойы қиындықта өмір сүремін.

-Ал сенің отбасыңда бақытты адам бар ма?- деп сұрады дана.

-Жоқ, бірақ менің балаларым мен немерелерім міндетті түрде бақытты болады! -деп жауап берді мүсәпір адам.

-Сауатсыз адам оқуды үйрете алмайтыны сияқты, көртышқан да бүркітті ұшуға үйрете алмайды! -деді дана қарт. -Ең алдымен өзің бақытты болуды үйрен, сонда ғана өз балаларың мен немерелеріңді қалай бақытты ете алуға болатынын түсінесің.

Отбасындағы өзара түсіністік туралы

Кішкентай бір қаладакөршілесекі отбасы тұрыпты. Бір отбасында күнде ұрыс-керіс болып жатса, екінші отбасында ерлі-зайыптылар өте тату, бақытты өмір сүріпті. Бірінші отбасындағы тентек әйел көршісінің бақытты болғанын көре алмай, қызғанады екен. Бір күні ол өзінің күйеуіне былай дейді:

-Ана үйге барып, олардың қалайша осылай тып-тыныш, тату-тәтті өмір сүретінін көріп, біліп келші.

Сонымен, тентек әйелдің күйеуі көршісінің үйіне еппен кіріп, көрінбейтін жер тауып, сонда тығылып отырады. Көршісінің үйін, қимыл-қозғалыстарын бақылайды. Ал үй иесінің әйелі үйін реттеп, көңілді ән айтып жүреді. Гүл салатын әдемі вазаны қолына алып, сүрте бастағаны сол екен, телефон шырылдап кеп береді. Әйел телефонға қарап, вазаны үстелдің шетіне қоя салады.

Осы кезде оның күйеуіне бір нәрсе қажет болып, бөлмеге кіреді. Байқамай қалып, үстелдің шетіндегі вазаны қағып кетеді де, ваза сынып қалады. «Енді не болар екен?» - деп ойлайды көршісі.

Үйін жинап жүрген әйел күйеуінің қасына келіп, өкінішпен былай дейді:

-Кешірші, қымбаттым. Мен кінәлімін. Вазаны үстелге қалай болса солай қоя салған едім.

-Не дейсің, аяулым? Кінәлі сен емес, менмін. Асығып, вазаны байқамай қалдым. Жарайды, ештеңе етпейді. Енді үйімізде мұндай бақытсыздық болмасын.

..Мұның бәрін байқап отырған көршісінің жүрегі шымырлап кетті. Ол үйіне көңіл-күйі түсіп қайтып келді. Әйелі одан:

-Сен неге сонша ұзақ болдың? Көрдің бе? -деп сұрайды.

-Иә!

-Сонымен, оларда қалай екен?

-Олардың үйінде бәрі кінәлі екен. Ал бізде болса, бәрінікі дұрыс.

Данышпан мен сарышаян

Бірде, өзенде шомылып жатып, данышпан өзеннің қатты ағысына төтеп бере алмай, батып бара жатқан сарышаянды көріп қалады. Бірақ, бақытына орай, судың ағысы оны жағаға апарып тастайды. Алайда, бұл жерде де оны қиындықтар күтіп тұр еді: ол суға қарай салбырап тұрған тамырларда шатасып қалды. Бейшара жәндік барынша жаңа тосқауылдан құтылу амалын жасаған сай- ын, одан әрі тамырларда шатасып қала берді.

Данышпанның оны құтқарғысы келіп кетті. Ол сарышаянды алақанына салып еді, бірақ ол шағып алды, сөйтіп, ол тағы да суға түсіп кетті. Өз қылығына қатты ұялып, данышпан оны тағы да судан шығарып алды. Осылаша, ол оны бес-алты рет түсіріп алды, бірақ өз ісін аяғына жеткізгісі келді. Ақыры, ол сарышаянды құмға тастап, оның өз жолымен тірі әрі бақытты күйде кеткеніне қарап қала берді. Осының бәрін көріп тұрған адамдар оған күліп: «Сенің есің дұрыс па? Сен осы жексұрын жәндік үшін өзіңді өлімге қиғың келе

ме?» – деді. Данышпан оларға сарышаян оған сабақ болатынын және сол үшін оған риза екендігін айтты. Данышпан былай деп жауап берді:

– Сарышаян мені қандай жағдай болса да, өз табиғатыңнан таймауды үйретті. – Сарышаянның табиғаты – кімді, қашан болмасын шағу. Ал адамның табиғатында – сүю және құтқару, неге мен оның табиғатына бола, өз болмысымды өзгертуім керек? Махаббат – адамның болмысы; махаббат – адамды ұстап тұратын қанның қуаты. Адам әрқашан өз табиғатына еруі керек.

«Жақсылық етсең өзіңе ...»

(Ел аузынан)

Бір диуана ел аралап, шаһардан-шаһар кезіп, ұзақты күн қоржын артқан қашырының үстінде жүреді. Айтар сөзі, берер батасы: «Жақсылық етсең өзіңе, жамандық етсең өзіңе» деген мақал болса керек.

Күндердің күнінде есік алдына шығып тұрған еріккен кербез әйел келе жатқан диуананы көріп: «О, сұм неме, міне саған жақсылық та, жамандық та. Ал да же, арам қат!» деп, у қосып пісірген бір таба нанды ұстата салады. Нанды қоржынына салып алған диуана ел аралап, жұрттың қол қайырын алып жүре береді. Диуана шаһардан шаһарға бет алады. Жапан далада шұбап келе жатқан керуенді көреді. Керуен соңында жаяулар да келеді.

Керуен жақындай келе диуана қасына келіп тоқтайды.

–Е, диуана, жүрген жерің мейірімді, қайырымды болсын, – деп сәлем береді керуен басы.

–Жүрер жол, басар тауың жеңіл болсын, – деп диуана жауап қатады. Керуен соңында азып-тозған аталы-балалы екеу тұр екен.

–Ей, диуана, біздің күн қараң болды. Азық таусылды. Мына тағдырдың тәлкегіне ұшырап, қарақшыларға тоналған аталы-балалы екеуіне жүрек жалғар бірдеңе болса бер, – дейді керуен басы. Қайырымды диуана қоржынынан бір таба нан алып екеуіне бөліп береді. Неше күн ашыққан олар нанды қомағайлана асай бастайды. Нанды жеп бола бере әуелі бала, одан кейін әкесі құлайды. Сол құлағаннан тіл бермейді. Неше күн, неше түн жол азабын бірге көріп жалғасып келе жатқан ер азаматтардың өлгендеріне көздері жеткен керуеншілер диуананы бас салып тепкілей бастайды.

Диуананы ауыз аштырмай сабай береді. Бір мезет диуана үн қатады:

–Уа, қайырымды адамзат, жазықсыз мені таяқтадыңдар, ел берген қайыр-садақаны алып жүре бердім. Кімнің не бергенін қайдан білейін. Бірақ, мен осы таба нанды берген үйді білемін ...

Ар жағын айтқызбай керуеншілер бастырмалатып кетеді:

–Жүр, баста бізді сол үйге.

Өліктерді артып алады. Диуана керуеншілерді ертіп шаһардағы нан берген әйелдікіне келеді. Керуеншілер түйелерін шөгеріп, өліктерді түсіреді. Жүгіріп далаға шыққан сылқым әйел өліп жатқан өз күйеуі мен жалғыз баласын көріп, өз ісіне өзінің жаны күйзеледі. Ақыры ішкүса болып өледі.

Әйелдің зұлымдықпен жазықсыз жанға жауыздық жасамақ әрекеті өз алдына көр болып қазылды.

Міне, «Жақсылық етсең өзіңе, жамандық етсең өзіңе» деген мақал осыдан қалған екен.

Кері есеп бастауы

Ежелгі бір шебер өзінің өмірбаянында былай деп жазыпты: «Менің жас кезімдегі құлшылықтарымның негізі – әлемді өзгерту болатын». Мен Құдайдан: «Әлемді өзгертуге күш бере гөр!» – деп сұрайтынмын.

Маған барлығы дұрыс емес сияқты болатын. Менің жердің жүзін өзгерткім келді. Ересек болып өскенімде мен былай деп жалбарындым: «Бұл көп сияқты: өмір өтіп бара жатыр. Өмірімнің жартысы өтті, ал мен болсам бір адамды да өзгерткен жоқпын. Сондықтан, отбасымды өзгертуге рұқсат бер!».

Ал қартайған шағымда отбасын өзгертудің өзі де мен үшін өте көп нәрсе екенін ұқтым. Маған мынадай даналық ой келді: егер менің өзімді өзгерту қолымнан келсе, соның өзі де маған жеткілікті болады екен. Сондықтан мен былай жалбарына бастадым: «Жаратқан ием, мен бәрін түсіндім, енді менің өзімді өзгерткім келеді. Осыны жасауға маған мүмкіндік бер!».

Сол кезде Жаратқан ием маған былай деп жауап қатты:

«Сенің енді еш уақытың қалмады. Осыдан бастауың тиіс еді. Бұл туралы сен ең басында ойлануың керек еді».

Шөл аралда

Екі теңізші кеме апатына ұшырап, шөл аралға жолығады. Олар өздерін әлемнен мәңгілікке қол үздік деп санап, екеуі аштық пен үрейден қаза табудың аз алдында қалды. Оларды кеме тауып алады. Сөйтіп, аралда мықты маяк тұрғызады. Сол екі теңізші өлім алдындағыларды құтқару үшін, аралда қалады.

Енді олардың көңіл-күйлері өзгерді. Құтқарушы жарығын беріп, өздерінің әлемнен бөлек емес екендіктерін сезініп, екеуі де бақытты күй кешеді.

Демек, әлеммен байланыста болып, басқаларға пайдалы болуды сезіну адамдарды мүлдем өзгертіп жібереді. Ортақ іс – табыс кепілі.

Өткеніміз басымызда

Бірде екі монах жаңбырдан езіліп кеткен жолмен келе жатады да, ауылдың жанынан жас әйелді көреді. Ол жолдан өтпек болып еді, балшық соншалықты көп болғандықтан, өзінің ұзын жібек көйлегін құртып алуы әбден мүмкін еді. Екі монахтың біреуі бірден оны көтеріп алып, жолдан өткізіп жіберді. Екінші монах досының іс-әрекетіне наразы болып, жол бойы сол туралы ойланумен болды.

Кейін монахтар үнсіз жүрді. Бес сағаттан кейін, олар түнейтін жер іздеп, шіркеуге жақындағанда, екінші монах шыдамай:

–Неге сен жаңағы қызды жолдан көтеріп өткіздің? – деп сұрады. Бізге, монахтарға әйелге қол тигізуге рұқсат жоқ.

–Мен қызды бірнеше сағат бұрын қойып, сол жерде тастап кеттім, – деді бірінші монах. – Ал сен оны әлі ұмытпай, ойыңнан шығармай келе жатырсың ба?

Тілектің күші

Жас жігіт бір күні дана қарияға келіп қалай данышпан болсам екен дейді. Қария жауап бермейді. Сұрақтарын бірнеше рет қайталаса да жауап ала алмаған жігіт үйіне кетеді. Екінші күні де жауап алмайды. Үшінші күні келгенде қария

жігітке бұрылып қарайды да, жақын жерде ағып жатқан өзенге беттейді және өзімен бірге жүруге ишара жасайды. Өзен суының ең терең жеріне жеткенде ол жігітті иығынан қатты басып, су астында ұстайды. Жіберген кезде әрең дегенде есін жиған жігіттен сұрайды:

-Балам, су астында болғанда сен нені қатты тіледің?

-Ауаны! Ауаны! Мен тек ауаны қажет етіп тіледім!

-Мүмкін байлық, билік, махаббат шығар?

-Жоқ мырза, мен тек қана ауаны тіледім.

-Онда данышпан болу үшін дәл осылай даналықты тіле. Өмірдегі басқа мақсаттарыңды тек осы мақсатқа бағындыр. Сонда ғана сенің тілегің орындалады.

Нағыз жомарттылық

Өте бай және жомарт болған хазіреті Абдуллаһ бин Жафар-и Таиар бір құрма бағының жанынан өтіп бара жатқан еді. Бір қара нәсілді құл, бақшада жұмыс істеп жатқанда, оған үш мезгілдік тамақ әкеледі. Сол сәтте бір күшік құлдың қасына жүгіріп барады. Тамағының бір бөлігін оған бергенінде, күшік бірден жеп қояды. Екіншісін де, кейінірек үшінші бөлігін де береді. Бұны байқап тұрған хазіреті Абдуллаһ бұл құлдың қасына жақындап сұрайды:

-Досым, не үшін өзің аш бола тұрып, үш мезгіл тамағыңның бәрін күшікке бердің?

-Мырзам, бұл күшік алыс жерден келген. Өте аш және несібесін іздеп жүр.

-Жарайды, ал өзің не жейсің?

-Аш жүріп, сабыр сақтаймын.

Хазіреті Абдуллаһ көрген естігендеріне әсерленіп: «Халық мені жомарт деп біледі. Ал мына қара нәсілді құлдың жомарттылығы менікінен де артық.» — дейді. Құрма бағын және осы құлды қожайынынан сатып алады. Құлды азат етеді де, еркіндік береді. Құрма бағын да ішіндегілерімен бірге өзіне сыйға тартады.

Сол кезде хазіреті Абдуллаһқа біреу айтқан екен:

-Сен қазір одан да жомарт болдың.

-Өкінішке орай олай емес. Өйткені, ол қолындағы иеленген мүлкінің бәрін берді. Ал мен, иеленгенімнің аз ғана бөлігін бердім. — деген екен.

Бақыт сыры

Бір саудагердің «мен бақытсызбын» дей беретін ұлы бар екен. Саудагер бақыттың сыры неде екенін үйреніп келсін деп баласын бір данышпан кісіге жіберіпті. Жас жігіт данышпанның үйіне жеткенше шөл даламен 40 күн жүріп, соңында бір төбеге шыққан кезде алыстан зәулім сарай көріпті, данышпанның үйі сол үлкен сарай екен. Сарайға жеткеннен кейін данышпанмен кездескісі келетінін айтыпты. Қараса адам көп екен, жігіт кезекке тұрып, өз кезегін күтіпті. Кезегі келіп, данышпанға жеткеннен кейін данышпаннан бақыттың сырын білгісі келетінін айтыпты. Данышпан оған қазір бақыттың сырын түсіндіретін уақыты жоқ екенін айтып, оған «сен қазір 2 сағаттай мына сарайды аралап шық, сосын келесің» депті. Кетерде қолына екі қасық беріп, ішіне май құйып беріпті. «Аралап жүрген кезде мына майды төгіп алма» депті. Жас жігіт қолына қасықтарды ұстап, баспалдақпен түсіп, сарайдың ішін, сыртын аралап кетіпті. 2 сағаттан кейін данышпанға келіпті.

Данышпан: - Қалай, сарайды аларап шықтың ба?

Жігіт: - Иә, жақсылап аралап шықтым, үлкен екен.

Данышпан: - Үлкен бөлмедегі кілемдер әдемі екен бе? Суреттер қалай екен?

-Бағбанымның он жыл еңбектенген бақшасын, гүлдерді көрдің бе?

- Кітапханадағы кітаптарды қарадың ба?

Жігіт данышпанға оларды көрмегенін мойындапты, өйткені жүрген кезде қолында ұстаған қасықтағы майды төгіп алмау үшін үнемі соларды қарағанын айтыпты. Данышпан оған «Айналасын жақсы танымаған, білмеген адам, айналасындағы кереметтерді көре алмаған адам ешқашан бақыттың сырын түсіне алмайды» деп қолындағы қасықтарға қайтадан май құйып, «Бар, қайтадан аралап кел» депті. Жігіт бұл жолы асықпай, әр нәрсені мұқият қарап, аралап келіпті. Көргендерін данышпанға келіп баяндапты. Данышпан «жақсы, ал қасықтағы май қайда?» деп сұрапты. Жігіт қолына қараса, қасықтардағы май төгіліп қалған екен.

Сол кезде данышпан былай депті: «Дүниенің барлық кереметтерін тамашалап, оларды шын мағынасында көріп қана бақыттың сырын ұға аласың, бірақ қолыңдағы майды ұмытып қана...»

Мәңгі сұрақ

П. Коэльо

Өзін мазалаған сұрақтарға жауап іздеген неміс философы Шопенгауэр Дрезден қаласының көшесінде келе жатады. Гүлзарлардың жанынан өтіп бара жатып, гүлдерді тамашалау үшін тоқтай қалып отырады. Осы ауданның бір тұрғыны философтың отырысын көріп полиция шақырады. Бір минуттан соң полиция қызметкері Шопенгауэрге жақындап:

—Сен кімсің? — деп дөрекі дауыспен сұрақ қояды.

Шопенгауэр полиция қызметкерінің басынан аяғына дейін қарап шығады.

—Егер осы сұраққа маған жауап табуға көмек берсеңіз, — деді ол, — мен сізге мәңгі алғысымды айтар едім.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 «Рухани Жаңғыру» Бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары	5
2 «Рухани Жаңғыру» Бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру	31
3 Оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудағы оқу үдерісінің тәрбие беру әлеуетін жүзеге асыру	56
Қорытынды	90
Пайдаланған әдебиеттер тізімі	91
Қосымша	92

Введение

Статья Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» дала мощный посыл модернизации общественного сознания, контуры и стратегии которой устремлены в будущее. В ней поднимается весомый пласт вопросов, касающихся дальнейшего формирования и укрепления казахстанских ценностей, национальной идентичности, трансформации общественного сознания и духовной модернизации нации. В статье особо выделяются принципиальные направления модернизации общественного сознания — культивирование в новых поколениях таких качеств и ценностей, как конкурентоспособность, прагматизм и реализм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания. Становится очевидным, что успех политической и экономической модернизаций зависит в первую очередь от уровня общественного сознания, где приоритетом становится духовность.

Перед общеобразовательной системой Республики Казахстан стоит задача воспитания всесторонне и гармонично развитой личности, сочетающей в себе духовное богатство. Духовные ценности не образуются революционным путем, они возникают на всех этапах развития общества в соответствии с его потребностями, отражают жизнь того или иного периода и не исчезают с изменением общества, а остаются наследием для последующих поколений. Каждое поколение не создает духовность заново, оно опирается на существующее наследие, однако не слепо перенимает его, а принимает и развивает с точки зрения созидания, гуманности, справедливости.

Процесс формирования духовно-нравственных ориентиров обучающихся происходит как через содержание учебного предмета, так и через различные формы организации внеурочной деятельности, как факультативные занятия, кружковая работа, краеведческое и туристско-краеведческое направление, детско-юношеские объединения и др. Необходимым условием эффективности такой работы является ее системность, непрерывность и последовательность. Она должна осуществляться всеми участниками образовательного процесса (обучающиеся, администрация школы, учителя, родители) в тесном сотрудничестве с государственными, общественными и неправительственными организациями.

Таким образом, реализация программы «Рухани Жаңғыру» способствует приумножению ценностей казахстанской культуры, сохранению ее самобытности, приобретению развитого самосознания каждого ребенка с детства через знание и погружение в культуру своего народа, гордость за его духовный потенциал

1 Духовно-ценностные ориентиры Программы «Рухани Жаңғыру»

В статье Елбасы Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания – Рухани Жаңғыру» предложена программа духовно-нравственного обновления Казахстана, которая поможет нам «стать единой нацией сильных и ответственных людей» [1].

Своевременность этой программы определена глобальной нестабильностью, ментальными вызовами и изменениями в ставшем привычным миропорядке. На передний план выходит развитие человеческого капитала, неоспоримыми конкурентными преимуществами которого становятся компетенции, позволяющие идти в ногу со временем: умение работать в условиях многозадачности, компьютерная грамотность, владение государственным и иностранными языками, готовность учиться у других культур.

Истоки ментальной модернизации общества известны в истории с античных времен и вплоть до XX века. Результатом таких изменений становится мощный рывок в экономическом и социальном развитии, как было, например, в Сингапуре, Японии, Южной Корее и др. В случае Казахстана духовное возрождение нации – инструмент для достижения главной цели Третьей модернизации: обеспечить глобальную конкурентоспособность нашей республики. При этом важно не механически пытаться повторить рецепт успеха других стран. Будучи открытыми для лучшего из мирового наследия, опыта и знаний, Елбасы предлагает собственную программу - свой уникальный путь, сохраняя национальный код и генерируя новое на его основе.

В настоящее время в Казахстане полным ходом идет реализация программы «Рухани жаңғыру», которая направлена на модернизацию общественного сознания, духовное обновление нации и стала судьбоносным событием для нашего народа.

«Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», дающая четкие мировоззренческие ориентиры по изучению истории и восстановлению национального кода, имеет широкий контекст. В условиях всеобщей глобализации и ужесточения международной политики модернизация общественного сознания становится не просто желательной, но предельно необходимой – без этого Казахстан не сможет осуществить консолидацию общества, без которой страна не сможет войти в число передовых государств [1].

Это своевременное, новаторское и системное обращение к обществу по ключевому вопросу формирования нового сознания как важного приоритета развития страны. Это не просто статья, она – отражение нашего времени, программа на будущее.

Каким должен быть человек будущего, что необходимо сделать, чтобы человечество в эти смутные времена не лишилось, не потеряло свой облик, сохраняло незамутненным свое сознание?

Елбасы Н.Назарбаев дал ответы на эти сложные вопросы.

Казахстан за четверть века своей независимости провел успешную модернизацию в социально-экономической сфере. В начале 2017 года было объявлено о начале Третьей модернизации, дав старт политической реформе. Теперь мы должны усовершенствоваться и духовно [1].

Модернизация сознания не только дополняет политическую и экономическую модернизацию, но и стала их сердцевинной, исходя из рассуждения, что наш народ должен стать крепкой, глубоко ответственной единой нацией.

Можно сказать, что Елбасы, глубоко проанализировав основные составляющие национального сознания в XXI веке, пришел к глобальным умозаключениям и выводам. И, конечно, размышления в этой сфере заставят задуматься не только нас, то есть, казахстанцев, но и в целом все народы мира, все человечество. Потому что здесь ставятся проблемы всего человечества.

Лидер нации также отмечает, что духовное возрождение Казахстана началось не сегодня. За годы независимости была проделана большая работа. По программе «Культурное наследие» обновлены историко-культурные памятники, а по другой – «Народ в потоке истории» – собраны самые важные документы, касающиеся истории нашей страны. Теперь предстоит еще более масштабная работа. И здесь Лидер нации на первый план выдвигает конкурентоспособность, причем в масштабном понимании. Он подчеркивает, что сегодня добиться успеха можно лишь повышая конкурентоспособность всего народа, а не отдельных людей. И это – главное. Для этого казахстанцы должны стать прагматиками, расширить границы национального самосознания, при этом сохранив главное в национальном менталитете.

Этот документ является новой идеологической концепцией или сборником принципов, определяющих стратегическое направление интересов нации, которые мобилизуют народ на позитивные действия. Процесс обновления можно назвать велением времени, так как прежняя модель сознания уже не соответствует современным реалиям дня.

Сегодня необходима не просто идеологическая платформа. Это модернизационная платформа для всей общественно- гуманитарной отрасли, исследователей, ученых, чтобы реализовать практические проекты. А это и поэтапный переход на латиницу, и «100 новых учебников на казахском языке, и программа «Туған жер», и духовные святыни Казахстана и современная казахская культура в глобальном мире, и «100 новых лиц Казахстана».

Ведь культурная открытость не должна предполагать исключительно «поглощение» зарубежного опыта. Скорее, это «перемалывание» входящих извне ценностных приоритетов, адаптированных под наш менталитет, под нашу культуру, традиции и язык.

В своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Нурсултан Назарбаев подчеркнул, что «к сожалению, история дает нам немало примеров, когда целые нации, вedomые несбыточными идеологиями, терпели поражение» [1]. Поэтому, обращая внимание на негативные последствия, несущие идеи радикализма, Елбасы призывает нас работать над развитием в себе прагматических качеств.

Что станет этому способствовать? Культивирование каких ценностей выйдет на первый план? Таких, как благоразумие, осмотрительность, воздержание, умеренность, бережливость, спокойствие? Сюда же надо отнести дисциплину, ответственность и стремление к порядку. Один из создателей сингапурского «экономического чуда» Ли Куан Ю тоже подчеркивал значение таких качеств и условий, как честность, порядочность, многонациональность, равенство возможностей, оценка по заслугам. А еще этот выдающийся политик-прагматик выносил на первую строчку принципов справедливость в вознаграждениях в соответствии с вкладом в общество и недопущение «синдрома шведского стола», при котором по фиксированной цене вы можете брать и есть столько, сколько хотите. Он считал, что чрезмерная ориентация на социальное обеспечение и субсидии разрушает мотивацию к работе и успеху. Пример Сингапура подтверждает значение ценностей прагматизма для модернизации государства в отличие от стран, проводивших несбыточную идеологию [2].

Люди, воспитанные на ценностях прагматизма, понимают, что для жизненных проблем не существует простых и абсолютных решений. Смена общественных отношений не может быть результатом прямолинейных и поспешных действий. Прямые и короткие пути в решении жизненных проблем, тем более таких масштабных, как модернизация общества, скорее могут отдалять и затруднять их достижение, чем способствовать успеху. При решении тех или иных задач прагматики руководствуются здравым смыслом, конкретными, ясно обоснованными суждениями и проверенным опытом действиями, а не модными абстрактными концепциями. Они не абсолютизируют ни прошлое, ни модные веяния текущего дня. Для них главное – следовать здравому смыслу, критически анализировать факты и поэтапно достигать поставленные цели.

История современного развития свидетельствует, что в тех обществах, где возобладали эти ценности и стали органической частью мышления и поведения людей, процессы модернизации протекали более успешно. Изменения общественных норм и отношений в них происходили постепенно, подготовлено. Новое не противопоставлялось традициям, а рассматривалось как способ современного выражения накопленного народом опыта.

Нельзя сказать, что в странах с высоким уровнем развития прагматизма для решения проблем модернизации были идеальные условия. В мире нет ничего идеального. Но понимание этой истины как раз есть базовая максима прагматизма. Противоречия и конфликты между общественными группами в государствах с высоким уровнем прагматизма протекали в меньших масштабах, чем там, где преобладали ценности радикализма. Успешными примерами служат *Великобритания, Голландия, Дания* и другие страны северо-западной Европы.

Впоследствии прагматизм нашел продолжение в *Соединенных Штатах Америки*, где стал одной из основ социального характера американского народа. Значение идей и ценностей, связанных с практичностью и стремлением американцев к конкретным результатам, способствовало развитию прагматизма

как особого направления в философии. Идеи и ценности практицизма пронизывают культуру модернизированных вне западного мира *Сингапура, Южной Кореи, Тайваня*.

В процессе модернизации *Японии* и других дальневосточных стран, названных «юго-восточными тиграми», необходимые западные заимствования осуществлялись осмотрительно, с учетом их пригодности для достижения конкретных результатов, с позиции конкретной пользы институтов и технологий. Дальневосточные народы не преклонялись перед достижениями ведущих стран и не допускали непродуманного отрицания их опыта развития. Успешные страны *Юго-Восточной Азии* также рационально сочетают уважительное отношение к своим традициям с открытостью к инновациям и стремлением приобщиться к позитивным достижениям других стран.

«Мы – прагматики. Пробуем и, если получается, продолжаем. Не получается – отбрасываем этот подход и пробуем другой. Мы не привязаны ни к одной идеологии», – такова одна жизненная формула Ли Куан Ю. Как следствие, «юго-восточные тигры» не только успешно решили задачу модернизации, но и заняли лидирующие позиции в технологическом развитии современного мира.

Исследования на анализе широкого спектра теорий развития, включая цивилизационную, евразийскую, социокультурную теории, теорию модернизации и другие не в достаточной мере раскрывают всю важность влияния опережающего развития общественного сознания на модернизационные процессы. Для нашей страны успешное преодоление культурных, экономических, социальных, политических вызовов возможно именно на основе *консолидирующих ценностей*, таких как новый казахстанский патриотизм, единство народа, уважение к корням, истории, традициям, инновационная культура и последовательная адаптация к реалиям глобального характера. Успешным примером планирования развития «с отчетливо артикулируемой конечной целью» является общенациональная программа возрождения общественного сознания «*Рухани жаңғыру*». Изменения нравственного характера подготавливают и легитимизируют изменения в политических и экономических институтах казахстанского общества, а также сам процесс формирования новых социальных институтов [2].

Исследование духовно-нравственных ценностей как одного из базисных компонентов возрождения общественного сознания является актуальной проблемой современной казахстанской социальной философии. В наше время запрос на духовное возрождение национальной идентичности обусловлен новыми общественными реалиями, становлением независимости Республики Казахстан. Принятая программа возрождения общественного сознания «*Рухани Жаңғыру*» поднимает данную проблему на новый уровень осмысления. Самоидентификация народа предполагает воссоздание политической, культурной, экономической истории. Компоненты общенациональной программы «*Рухани Жаңғыру*» актуализируют многовековое наследие предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации. У народа, который помнит, ценит, гордится своей историей, великое будущее.

«Гордость за прошлое, прагматичная оценка настоящего и позитивный взгляд в будущее – вот залог успеха нашей страны» [3].

Здесь важно отметить, что логическим продолжением программы «Рухани Жаңғыру» является статья Елбасы «Семь граней Великой степи», которая актуализирует многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации. Основные направления статьи это воспитание патриотизма и гордости за свою историю, формирование чувства единства своих истоков у всех казахстанцев. Прославленные батыры, мыслители и правители Великой степи достойны стать примером для подражания не только в Казахстане, но и во всем мире

Чтобы наша Республика стала процветающей, конкурентоспособной страной, мы должны привить подрастающему поколению – уважение к историческим традициям, культуре родной земли, духовной культуре. «Знание истории Отечества, культуры, обычаев и традиции народа - есть патриотизм и основа возрождения национального самосознания».

В начале статьи Елбасы, рассуждая о соотношении территории и великих достижений народа в ходе тысячелетней своей истории, приводит удачный пример, что «Древний Рим и современная Италия - это не одно и то же, но итальянцы заслуженно гордятся своими корнями», тем самым подчеркивая, что наш казахстанский народ имеет не менее богатую многовековую цивилизационную основу, которую необходимо исследовать и донести до подрастающего поколения, которое гордилось бы [3].

Главным условием роста и накопления богатства страны на сегодняшний день становится опережающий уровень интеллектуального и духовного развития населения страны, в том числе в форме человеческого капитала. Модернизация общества происходит на основе внедрения инновационной культуры как «содержания» сознания общества, качественного развития и накопления человеческого капитала во всех основных сферах человеческой жизнедеятельности.

Осмысление и поиск путей преодоления проблем современности, стоящих перед Казахстаном, возможны на основе комбинированного, комплексного подхода, учитывающего как страновые и региональные особенности, так и международный, глобальный контекст. Перемежая акценты между глобальным и казахстанским дискурсами, социокультурный процесс как функция трансформации общественного сознания и определяют бытийные основы духовного возрождения общественного сознания. Для нашей страны в текущем транзитном периоде преодоление вызовов современности возможно на основе консолидирующих ценностей, таких как новый казахстанский патриотизм, единство народа, мультикультурализм, уважение к корням, истории, традициям и последовательная адаптация к реалиям глобального характера. Программа духовной модернизации общественного сознания – это одна из неотъемлемых теоретических основ для успешного воплощения культурной, экономической, социальной, политической трансформации казахстанского общества.

При смене экономической модели страны с сырьевой на инновационную основу приоритетом возрождения и развития казахстанского общества становится человек и его творческий потенциал. Укрепление единства казахстанской нации на новом витке истории предполагает решение ряда таких неотложных задач как формирование общей гражданской идентичности; современного автономного государственного аппарата; обеспечение верховенства закона; индустриализация и экономический рост, основанные на диверсификации; созидание нации единого будущего. Не менее важной задачей, стоящей перед Казахстаном, является последовательное внедрение культуры инноваций или инновационной культуры. Более того, как отмечает Карабаева А.Г., инновационная культура – это «необходимое и важнейшее условие социального и культурного прогресса и модернизации всех секторов жизни общества», «основа инновационного развития общества в целом и всех его субъектов без исключения» [4].

Особенности казахстанской цивилизации, которые вытекают из своеобразия социокультурных традиций, включают в себя нормы социальной жизни, культурные ценности и мировоззренческие принципы.

Изучение новых социально-культурных изменений возрождающегося казахстанского общества показали, что они имеют следующие особенности:

- общее мировоззрение (с сохранением особых и единичных модификаций);
- особый менталитет, обеспечивающий самоидентификацию на уровне большой социальной группы (нации, суперэтноса, цивилизации);
- геоприродную специфику территории деятельности, влияющей на формирование способов взаимодействия людей;
- единый доступный язык как необходимое средство социальной коммуникации и управления, хранения и обмена информацией, передачи социальных знаний.

Традиции казахской культуры напрямую определяют природу и сущность феномена идентичности, если под ней в самом общем виде понимать некую устойчивость индивидуальных, социокультурных, национальных или цивилизационных параметров, их самоидентификацию, позволяющую ответить на вопросы: кто я и кто мы. Самоидентификация народа предполагает воссоздание политической, культурной, экономической истории. Но в первую очередь самоидентификация есть особого рода культурный артефакт, так как в нем задействованы исторические силы, внутренние и внешние факторы.

На формирование казахской идентичности и ее возрождения оказывает влияние общенациональная (интегративная) и национальная идеи. Для нашей страны единственно верный путь – это путь мультикультурализма, постоянного диалога, «позволяющего создать и развивать структуру общенациональной идентичности, где учитываются и сохраняются культурные идентичности всех граждан страны. Мультикультурализм снимает барьеры и беззакония для представителей различных национальностей, обеспечивает им равный доступ к ресурсам и возможностям общества и государства;... политика

мультикультурализма есть единственный вариант создания и развития новых межнациональных отношений в современном обществе» [5].

Опыт формирования демократии в России и других странах СНГ, в западных и восточных обществах показывает, что для успешного завершения демократических преобразований необходимо соблюдение ряда общепринятых и дополнительных условий, среди которых определяющим является соблюдение принципа универсальности процедур. Это не только позволит с наименьшими потерями завершить микро- и макроэкономическую стабилизацию, но и будет способствовать формированию личной инициативы, экономической и политической активности граждан. Реализация этого принципа – мощный стабилизирующий фактор общественного производства и гарант соблюдения основных принципов демократии, главенства закона.

С учетом сложности и неоднозначности общественно-политических и социально-культурных изменений постсоветских переходных обществ, для Казахстана духовное возрождение, модернизация общественного сознания, мультикультурализм являются той необходимой основой, которая позволит уделить особое внимание выработке интегративной идеологии, сплотить социум, осознать себя единым целым, направить общественную энергию в конструктивное русло. Общенациональная идеология должна содействовать не только объединению нового демократического казахстанского общества, но и стать шагом на пути превращения народа в политически и исторически дееспособную целостность, включенную в мировой политический процесс.

Мир культуры представляет собой мир ценностей. Ценности – это то, что значимо для человека и социальных общностей, то, что помогает людям выстоять перед жизненными трудностями, позволяет упорядочивать социальную действительность и придает смысл человеческой жизни. В конечном счете, ценности направлены на благо человека и духовное возрождение социума, культура предстает в качестве содержания и цели исторического процесса, как совокупность форм общественного сознания, способов человеческой деятельности, средство становления и развития человека [5].

В современном обществе идет модернизация образования, сопровождающаяся переосмыслением, переоценкой и утверждением новых ценностей. Интерес к проблеме ценностей, ценностных ориентаций и их осмысление приобретает особую остроту в переломные моменты истории. Современная ситуация требует принятия каждым членом общества ответственности за свою судьбу, за выбор той или иной системы ценностей и ценностных ориентаций. *Обращение к ценностям* — главная отличительная черта нашего времени, важнейший принцип государственной политики в области образования.

Проблема духовно-нравственных ценностей личности издавна была объектом исследований философов, психологов и педагогов. На протяжении тысячелетий понятие «ценность» менялось, уточнялось, наполнялось все более новым содержанием.

Так, в диалогах *Сократа* рассматриваются такие основные жизненные ценности, как благо, красота, добродетель. По его мнению, именно эти

ценности лежат в основе нравственных поступков человека, дают возможность человеку выходить за рамки своих актуальных возможностей. Впервые термин ценность встречается в трактатах *Аристотеля*. Ценность определялась как добродетель, одна из разновидностей блага. Наиболее универсальной моделью философской системы ценностей можно считать концепцию *Платона* о взаимосвязи Истины, Добра и Красоты как высшей добродетели человечества. Характерной особенностью концепций мыслителей античности является то, что они пытались раскрыть содержание определенной ценности самой по себе, независимо от конкретных действий, поступков человека [6].

Мировой опыт исследования духовно-нравственных ценностей предлагает различные концепции их природы, особенностей формирования и развития. По мнению Э. Дюркгейма, ценности принимаются человеком посредством внешнего принуждения — воспитания, и выступают регулятором поведения человека в обществе. В работах М. Вебера ценности рассматриваются как определенные установки эпохи или общества, М. Шелера — как идеально простые независимые и невзаимосвязанные качества, которые познаются через чувства. Характеризуя силу и направленность реакций человека, Э. Толмен определяет ценность как привлекательность объекта, на которого направлены действия человека. Сделав попытку обобщения результатов исследований духовно-нравственных ценностей, М. Рокич предложил понимать ценности как позитивные или негативные абстрактные идеи, которые ни коем образом не связаны с определенным объектом или ситуацией, а выражают убеждения человека о типах и целях его поведения, предпочитаемых стратегиях осуществления деятельности. В трудах М.С. Кагана и других ученых ценности рассматриваются как явления природы (материальные ценности) и общества (духовно-нравственные ценности), которые выражают не только то, что реально существует, но и то, к чему необходимо стремиться. В самом широком понимании духовно-нравственные ценности выступают в качестве явлений, чувств, идеалов, которые имеют определенную значимость для человека, способность удовлетворять различные потребности [7].

Согласно представлениям ученых-философов, ценности являются важнейшим компонентом человеческой культуры. Если попытаться дать определение понятию «ценность», то можно сказать, что ценность — священный личностно-универсальный принцип культуры, пронизывающий, связующий и направляющий все многообразие ее проявлений, придающий положительный смысл человеческому существованию, определяемый соотношением знания, чувства, воли в конкретно-исторические эпохи.

Обзорный анализ различных теорий развития и казахстанской программы модернизации свидетельствует о том, что духовное возрождение в Казахстане продолжает оставаться важной платформой для выработки теоретических рекомендаций по вопросам формирования новых ценностей и целей культурно-экономической и социополитической деятельности. Изменения нравственного характера подготавливают и легитимизируют изменения в политических и экономических институтах казахстанского общества, а также сам реальный

процесс формирования новых социальных институтов. При этом, взаимодействие социальных сфер в процессе духовного возрождения показывает, что каждая сфера развивается по своим собственным закономерностям, которые на определенном этапе развития общества могут играть роль ведущего звена, чтобы затем уступить эту роль изменениям другой сферы [2].

Таким образом, модель решения проблемы модернизации, осуществленной в Казахстане, оказалась более эффективной. И не только за счет природных ресурсов. Она оказалась успешной, так как основана на философии прагматизма, на понимании необходимости сбалансированного и поэтапного решения. Ключевую роль здесь сыграл Лидер нации Нурсултан Назарбаев. Уже в середине 1990-х годов ему удалось осмыслить проблему модернизации как технологического обновления страны и социокультурной трансформации. При этом ориентация на обновление не должна была приводить к противопоставлению традициям. Модернизация рассматривалась как условие придания современного импульса развитию казахстанского общества при сохранении его исконных ценностей.

Несомненно, в процессе модернизации традиции изменяются: происходит отказ от некоторых архаических элементов. Но благодаря прагматичному курсу перемен Елбасы, казахстанскому обществу удалось преодолеть столкновение традиций и новаций, ставшее камнем преткновения на пути к современности для многих стран.

Программной стратегической статьей «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Н.Назарбаев обозначил концепцию духовного обновления общества в XXI веке. Она направлена на сохранение исторического сознания, культурных ценностей, национально-культурной идентичности и патриотизма, с одной стороны, и развитие человеческого капитала, интеллектуального и творческого потенциала личности, с другой.

Казахстан, занимая обширное евразийское пространство, как в прошлом, так и в настоящем является, по мнению многих исследователей, средоточием мощных цивилизационных процессов. На протяжении длительной истории жители степных просторов накопили богатый опыт в области обучения и воспитания подрастающего поколения, выработали своеобразные обычаи и традиции, правила, нормы и принципы поведения, где несущим каркасом в духовной культуре народа является Человек. Основой его духовно-нравственных ценностей стали *гуманность, милосердие, доброжелательность, гостеприимность, открытость, миролюбие и, безусловно, толерантность* - органически присущий казахстанскому обществу этнический принцип, его важнейшая и характерная особенность.

Категории «дух» и «духовность» имеют богатые традиции в истории, науке и культуре. Но категорию «духовность» сложно описать с помощью научных методов. Она выражается в соблюдении моральных ценностей и традиций. Это сила характера, следование нравственным принципам, внутренний волевой стержень, без которого человек не может полностью реализоваться в жизни. *Духовность* – это нравственное начало в человеке,

являющееся воплощением всей совокупности ценностей личности для общества, для людей, для самого себя. Это готовность человека направить свои лучшие качества, как интеллект, талант, мастерство, внутренний мир, на благо окружающей среды и всех людей [2].

Духовное обновление сознания человека – это:

во-первых, формирование нравственной позиции во взаимодействии с людьми, определение своего отношения к религии, проба сил в гуманистических поступках, определение своих возможностей в эстетической деятельности. Основными регуляторами этих отношений, безусловно, являются нравственность каждого из нас, те моральные нормы, которые и определяют наше поведение в различных ситуациях в частности и в жизни в целом;

во-вторых, духовное обновление сознания человека – это успех развития образовательной системы общества, который является фундаментальным фактором успешности нации в будущем, и потому одна из главных задач образовательной системы страны – культивировать ценность образования и инновационного мышления.

Духовность – важная составляющая человека, обуславливающая положительную интеграцию народа в изменяющееся общество, которое на опыте убеждается, что без духовно-нравственной составляющей всей общественной жизни разрушается государство, останавливается экономика, гибнет культура, становятся бесполезными самые глубокие научные знания, новейшие технологии. Духовные ценности – это категория, указывающая на человеческое, социальное и культурное значение различных духовных образований (идей, теорий, образов), рассматриваемых в контексте «добра и зла», «истины или лжи», «прекрасного или безобразного», «справедливого или несправедливого» [2].

Сегодня, когда нашему обществу необходимо, как подчеркивает Елбасы, «сделать шаг навстречу будущему, изменить общественное сознание, чтобы стать единой нацией сильных и ответственных людей», важно сохранить «свою культуру, *собственный национальный код*», свое духовное начало.

Национальный код, как противовес «универсализму», помогает народу выстоять в любых испытаниях. Говоря об идентичности и национальном самосознании народа, о так называемом этнокультурном коде, нужно понимать, что самое сложное в истории любой нации заключается в правильном самовосприятии, в понимании собственного «я». Те нации, которые в разные периоды своего развития теряли это восприятие, теряли собственную идентичность, впоследствии часто оказывались на обочине истории. С этой точки зрения трудно переоценить значение того идейно-нравственного кода, с которым наш народ живёт на протяжении многих веков и с которым он вошёл в стремительный XXI век.

Сегодня это самосознание, это уникальное национальное «я» делает нас, казахстанцев, сильнее в противостоянии сложным вызовам XXI века. Н.А. Назарбаев в своей программной статье подчеркивает, что «...история и национальные традиции должны быть обязательно учтены. Это платформа,

соединяющая горизонты прошлого, настоящего и будущего народа». Современность показала, что национальная идентичность имеет уникальные характеристики, основанные на исторических ценностях народа [1].

Современный мир в своём нынешнем качестве полон новых вызовов и испытаний. XXI век показал, что жестокость и вероломство никуда не делись. Выстоять в этих условиях сможет только нравственно сильный народ, опирающийся на свои духовные корни. Огромную роль здесь играют гуманитарные знания, позволяющие людям не только использовать достижения технологий, но и критически мыслить, говорить на разных языках, обогащать свою культуру, быть открытыми и прагматичными. В Казахстане должны появиться новые яркие имена писателей и поэтов, режиссёров, художников и артистов, учёных-искусствоведов и культурологов. Они будут развивать культуру современного Казахстана, обогащать и усиливать её новыми яркими образами. На этих ценностях они будут растить новых носителей национального кода, говоря на языке будущего и создавая современные образы, побуждающие человека становиться лучше.

Можно вспомнить, что древнегреческая культура на многие века вперёд продвинула ценности истины, красоты и добра. «Мусульманский Ренессанс» на средневековом Ближнем Востоке стал триумфом универсализма познания, временем расцвета мысли и искусств, торжеством яркой восточной поэзии и сказки. Эпоха Просвещения в Европе стала символом рационализма и свободомыслия, противостояния ортодоксальным консервативным взглядам. И сегодня мы являемся свидетелями глобального триумфа новой культуры, которую некоторые историки называют «постиндустриализм». Её отличает безусловная ценность знаний и образования, новых технологий и информации. Мы вступили в век новых идей, технологий и открытий. И от того, как наше общество воспримет этот век, от того, насколько успешно оно использует исторический национальный код для продвижения и развития в современных условиях, во многом будет зависеть будущее всех казахстанцев.

Казахскому народу как государствообразующему этносу традиционно были присущи такие духовные ценности, как «жеті-ата» (почитание предков, своей истории), «тіл» (язык и культура), «жер» (родная земля), «ел» (государство). Эти кодовые понятия формировали национальный характер казаха, нравственные устои и традиционную культуру, мировоззрение, ответственность перед прошлыми и будущими поколениями, любовь к родной земле. И сохранить этот национальный код, чувствовать себя в мире людьми, казахами, которые создали и внесли культуру - это социально важно.

Раскрывая природу духовного обновления нации, обозначенную в программе «Рухани жаңғыру», мы исходим из философской сущности сознания, которое является уникальным свойством, отражающим отношения духовной и материальной жизни человека. Проще говоря, это свойство духовно-практического освоения действительности.

Различные аспекты общественного сознания в духовной жизни людей исследовались в работах многих известных философов, социологов и психологов. Однако проблема характера и тенденций трансформации

общественного сознания в век глобализации и цифровизации остается малоизученной. В советском прошлом преобладала марксистская парадигма классового сознания, в которой общественное сознание рассматривалось как «совокупность общественных идей, теорий, взглядов, отражающих условия материальной жизни общества». Сейчас доминирует политическое, правовое и научное сознание [5].

Взгляды исследователей на общественное сознание расходятся. Одни считают, что общественное сознание является отражением действительности в общественной памяти и функционирует как процесс межличностной передачи информации внутри общества на основе языка. Другие определяют общественное сознание как диалектическое единство процессов отражения и конструирования социальной жизни.

Более точным является, на наш взгляд, определение, в котором общественное сознание рассматривается как целостный, идеальный феномен, сопряженный с индивидуальным сознанием, социальной памятью, социальным бессознательным, менталитетом, динамично выражающий и регулирующий наиболее значимые тенденции материальной и духовной жизни, содержащий индивидуальный, групповой, массовый и элитарный уровни. То есть общественное сознание — это продукт духовной эволюции, многослойная субстанция идей, взглядов, теорий и чувств, имеющихся в сознании людей конкретного общества.

Если же мы говорим о духовном обновлении, крайне важным является вопрос наполнения внутреннего мира людей, ибо это один из определяющих аспектов в дальнейшем развитии страны. Успех любой модернизации определяется тем, что постулируется общественным сознанием на данный момент времени. Статья Елбасы «Рухани Жаңғыру» раскрывает духовный, моральный аспект политики модернизации, которую сегодня Казахстан претворяет в жизнь. Она обращена к личности, к духовности, то есть к основе основ.

Необходимость развития человеческого капитала – вот главный меседж увидевшей свет статьи. Речь о модернизации и глобальной конкурентоспособности как в личном, так и в национальном масштабе идет здесь в социально-культурном аспекте. Елбасы, подчеркивая необходимость сохранения национально-культурного кода, обращается к истории, говоря о том, что необходимо сохранить идентичность, но в то же время не забывать о прогрессивных концепциях развития, позволяющих двигаться вперед. Для возрождения нации необходимо пересмотреть все то, что тянет нас назад. Народу Казахстана исторически были присущи такие качества, как экологическое сознание, открытость и толерантность. Эти качества национального мировоззрения помогут нам преодолеть вызовы будущего [2].

Мы должны понимать, что экономическая модернизация неизбежно затронет гуманитарную сферу жизни общества. И казахстанцы должны адаптироваться к этим изменениям, быть готовыми к масштабным внутренним реформам. Это требует изменений в сознании, являющихся неотъемлемой частью технического прогресса. Духовно-нравственные ориентиры должны

лечь в основу взаимоотношений граждан друг с другом, в том числе деловой этики, отношений граждан и государства. Поэтому статья «Рухани жаңғыру» очень своевременно настраивает нас на эти преобразования, задает вектор внутреннего развития, гармонично дополняя стратегии экономического развития.

Программа духовного обновления казахстанского общества задает вектор движения казахстанской нации на годы вперед, так как обозначенная модернизация затрагивает, прежде всего, вопросы, связанные с формированием новой модели сознания и мышления, которые составляют основу нашей казахстанской нации. Опираясь на предложенный приоритет, у Казахстана есть возможность соединить горизонты прошлого, настоящего и будущего на десятилетия вперед. Выделенные основные элементы модернизации сознания, как общества, так и каждого казахстанца опираются на национальную идентичность, культуру, образование, которые по праву позволяют стать факторами успеха нации и сблизить вхождение Казахстана в тридцатку конкурентоспособных стран мира [2].

Духовное обновление нации предполагает реализацию *шести направлений модернизации* по программе «Рухани жаңғыру»: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие и открытость сознания.

1. *Конкурентоспособность.* Особенность завтрашнего дня в том, что именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации. Это способность нации предложить на региональных и мировых рынках не только материальный, но и высококачественный интеллектуальный продукт.

В основе конкурентоспособности новая модель экономического роста Казахстана, изложенная в Послании Первого Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». Ключевым фактором успеха нации становится качество человеческого капитала.

2. *Прагматизм.* На протяжении столетий наши предки сохранили уникальный экологически правильный уклад жизни, сохраняя среду обитания, ресурсы земли, очень прагматично и экономно расходуя ее ресурсы. На пути модернизации нам стоит вспомнить навыки предков. Прагматизм означает точное знание своих национальных и личных ресурсов, их экономное расходование, умение планировать свое будущее.

Это известно и понятно каждому гражданину, особенно в условиях жесткой конкуренции, когда каждый человек стремится занять свою нишу в жизни, быть успешным и продвинутым, чтобы принести пользу себе и обществу. У прагматичного человека нет времени на склоки, сплетни, болтовню, пустословие. Ему некогда заниматься бахвальством перед другими. Это человек дела и действий. Чтобы эти показатели прагматизма были укоренены в менталитете казахстанцев и были философией для всех, надо менять их ценностные установки. «Реализм и прагматизм – вот лозунг ближайших десятилетий» (Н.А. Назарбаев).

3. *Сохранение национальной идентичности.* Само понятие духовной модернизации предполагает изменения в национальном сознании. Наши национальные традиции и обычаи, язык и музыка, литература и свадебные обряды, одним словом, национальный дух, должны вечно оставаться с нами. Мудрость Абая, перо Ауэзова, проникновенные строки Джамбула, волшебные звуки Курмангазы, вечный зов аруаха – это только часть нашей духовной культуры. Знать и гордиться историей своего края – дело нужное и полезное. Сохранение национальной идентичности – это изменение в рамках национального сознания и сохранение внутреннего ядра национального «Я» при изменении некоторых его черт (Н.А. Назарбаев).

4. *Культ знания.* Стремление к образованию всегда было характерно для нашего народа. Многие были сделаны за годы Независимости, подготовлены десятки тысяч молодых специалистов в лучших университетах мира. Начало, как известно, было положено программой «Болашак» еще в начале 90-х годов прошлого века. Созданы ряд университетов очень высокого уровня, система интеллектуальных школ и многое другое. Каждый казахстанец должен понимать, что образование самый фундаментальный фактор успеха в будущем. И в системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером.

Культ знания – возвеличивание, почитание идеи, что «образование – самый фундаментальный фактор успеха в будущем» (Н.А. Назарбаев).

Любому казахстанцу, как и нации в целом, необходимо обладать набором качеств, достойных XXI века. И среди безусловных предпосылок этого выступают такие факторы, как компьютерная грамотность, знание иностранных языков, культурная открытость.

5. *Эволюционное, а не революционное развитие Казахстана.* Каждый народ извлекает свои уроки из истории. Серьезное переосмысление того, что происходит в мире, – это часть огромной мировоззренческой, идеологической работы, которую должны провести и общество в целом, и политические партии и движения, и система образования.

Эволюционное развитие – мирное ненасильственное преобразование общества (спокойно, без рывков помогать прогрессу, улавливать его основные направления, перенимать передовой опыт других государств).

Революционное развитие – происходящее в течение определенного периода времени тотальное изменение всех сторон жизнедеятельности государства, коренной перелом в характере социальных отношений.

XX век прошел под знаком революционных потрясений. Радикальные перемены 1917 года, произошедшие на большей части Евразии, были неоднозначными для всех народов континента. Коренная трансформация имела трагические и позитивные последствия для Казахстана.

Революционный путь – это разрушение и хаос, а эволюционный путь – это строительство и порядок. Сегодня характер революций изменился. Они приобретают национальную, религиозную или сепаратистскую окраску, но в подавляющем большинстве всё заканчивается насилием и экономическим крахом. *Только эволюционное развитие дает нации шанс на процветание.*

б. *Открытость сознания.* Открытость сознания - это понимание того, что творится в большом мире, готовность к переменам, который несёт новый технологический уклад, способность перенимать чужой опыт, учиться у других. Открытость и восприимчивость к лучшим достижениям, а не заведомое отталкивание всего «не своего» вот залог успеха и один из показателей открытого сознания [1].

Сегодня Казахстан находится в процессе зарождения нового этапа в истории своего развития. Его уникальность состоит в том, что процесс модернизации, объявленный Нурсултаном Назарбаевым реализуется одновременно в 3-х направлениях: *модернизация экономики, конституционная реформа, заложившая основы масштабной политической модернизации, и модернизация общественного сознания.*

Вместе с тем, именно *третье направление* является самым сложным и комплексным. Еще никогда перед казахстанцами не стояло такой задачи как модернизация сознания. Этот процесс носит глубинный и общенациональный характер.

Программа духовного обновления народа Казахстана «*Рухани Жаңғыру*» включает в себя шесть специальных проектов: «Туған жер», «Сакральная география Казахстана», «Казахстанская культура в современном мире», «100 новых учебников», «Перевод казахского языка на латинскую графику», «100 новых лиц», которые реализуются по четырем базовым подпрограммам: «Атамекен», «Тәрбие және білім», «Рухани қазына» и «Ақпарат толқыны». Они составляют духовный проект нации по дальнейшей модернизации государственной политики и имеют четкие цели и задачи, приоритеты и методы их достижения.

Обновление сознания должно происходить в ситуации не «разъединения», а именно «соединения горизонтов» национального бытия, позволяющего одновременно соединять прошлое и будущее. Духовный «каркас национальной идентичности» — это общая история и историческая память, которые являются основой духовной традиции. В настоящее время очевидно, что не только на основе изучения мирового опыта, но и обращения к своим корням возможно овладеть всем опытом развития цивилизации, всеми ценностями общечеловеческой культуры и одновременно ощутить самобытность своей Родины. У нашего народа есть общая история, история становления и история успехов Республики Казахстан и казахстанского общества. Общая история имеет глубокие корни. Они уходят в глубину веков, ее страницы связаны с формированием казахского народа и полиэтничного Казахстана. Она несет в себе глубинные истоки народной мудрости, общественной дипломатии и степной цивилизации.

«Мы — огромная по территории страна с богатой духовной историей... —... Вместе с тем мы не создали единое поле, единую цепочку этих важных с точки зрения культуры и духовного наследия святых мест» [1]. Н.А. Назарбаевым инициированы новые культурно-идеологические проекты, в том числе по укреплению в сознании народа общенационального патриотизма — «*Туған жер*» и общенациональной святыни — «*Духовные святыни Казахстана*»

- «Сакральная география Казахстана», которые призваны укрепить в сознании народа общенациональные святыни.

Составной элемент программы модернизации общественного сознания «Рухани Жаңғыру» Программа «Туған жер» призвана соединить рациональное и эмоциональное отношение к Родине. В основу программы заложено воспитание у казахстанцев любви, гордости и преданности своему краю и его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной.

Фундаментом национальной идентичности всегда являлась родная земля, формировавшая традиции и культуру этносов, проживающих на ней. Поэтому проект «Туған жер» следует рассматривать как часть национальной стратегии государства, а его реализацию – как наш нравственный долг перед малой родиной [8].

Цель данной программы: воспитание у казахстанцев чувства истинного патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему аулу, городу, краю, его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной. Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов.

Программа «Туған жер»: организация краеведческой работы в сфере образования, экологии и благоустройства; восстановление культурно-исторических памятников и культурных объектов местного масштаба; поддержка малой родины бизнесменами, интеллигенцией, молодёжью; развитие спонсорской помощи. Программа «Туған жер» должны перерасти в более широкую – «Туған ел».

В свете ее реализации ожидаются следующие результаты.

- Во-первых, укрепление связи человека с краем, с землей, где он родился и вырос через познание и конкретную помощь малой родине.
- Во-вторых, развитие в стране культуры благотворительности и ее поддержки государством через ответные социальные действия.
- В-третьих, научно-образовательная и инфраструктурная поддержка – исследование истории, географии, объектов родного края, его благоустройство. В целом, это означает, что в Казахстане начался процесс серьезной краеведческой работы.

Сохранить и приумножить духовные и культурные ценности — вот основная цель работы по программной статье Елбасы «Рухани жанғыру» - взгляд в будущее.

У каждого народа, каждой цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа. Необходимо укрепить общенациональные святыни через проект «Духовные святыни Казахстана» («Сакральная география Казахстана»). В национальном сознании необходимо увязать воедино комплекс памятников вокруг Улытау и мавзолея Кожа Ахмета Яссауи, древние памятники Тараза и захоронения Бекет-Ата, древние комплексы Восточного Казахстана и сакральные места Семиречья и многие другие места. Все они образуют каркас

нашей национальной идентичности. Культурно-географический пояс святынь Казахстана – это и есть символическая защита и источник гордости, который незримо несет нас через века [9].

Под «общенациональными сакральными объектами и комплексами Казахстана» понимаются особо почитаемые памятники природного ландшафта и культурного наследия, светской и культовой архитектуры, мавзолеев, а также места, связанные с историческими и политическими событиями, имеющими непреходящую ценность в памяти народа Казахстана. К ним относятся также объекты, имеющие важность в историко-культурном наследии и в социально-политической жизни Казахстана, выступающие в качестве символа национального единства и возрождения.

Своеобразным мериллом культурного наследия какого-либо государства является включение этих исторических памятников в список культурного наследия ЮНЕСКО, и в Казахстане делают все для развития историко-культурного наследия и интеграции нашей Республики в мировое культурное пространство.

Историко-культурному наследию Казахстана и его интеграции в мировое культурное пространство уделяют сегодня важную роль. Каждый казахстанец должен знать свою историю, своих предков, ту историческую обстановку, которая и сделала нынешний Казахстан. Сейчас идёт буквально паломничество по древним памятникам, по сакральным местам. И всё это вызвала Программа «*Рухани Жаңғыру*». Она давно была нужна. Изучаются исторические памятники. Большое внимание уделяют археологии Казахстана, она развивается сейчас очень активно, благодаря постоянной заботе нашего правительства, конкретно нашего Елбасы, о том, чтобы наша глубинная культурная история была известна во всём мире. Ведутся большие работы в этом направлении и были выделены значительные средства на это. Сделано чрезвычайно много, изучались памятники на всей территории Казахстана, и был получен колоссальный материал, который дал нам представление о многих доселе не известных страницах нашей древней истории Казахстана.

Проект «Сакральная география Казахстана» раскрывает духовное развитие человека, основанное на его связях с родной землей, культурой и историей, что является ориентиром для человека в его жизни. В число таких ориентиров можно будет включить подвиги великих предков, чьи личности увековечены в виде мест для паломничества и культурного обогащения нации. Знание таких мест позволяет нам многому учиться, и черпать из них необходимую жизненную силу. В этой связи, создание Сакральной географии решает не только вопрос духовного обогащения человека, но и также отмечает богатство нашей истории, культуры и традиций. Раздел включает в себя информацию о сакральных местах, их историю и особенности. В своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Н.А. Назарбаев пишет: «Культурно-географический пояс святынь Казахстана – это и есть такая символическая защита и источник гордости, который незримо несет нас через века» [9].

Программа «Духовные святыни Казахстана» или «Сакральная география Казахстана» предполагает просветительскую подготовку каждого казахстанца по осознанию роли и места каркаса национальной идентичности – культурно-географического пояса святынь Казахстана; системную работу СМИ в продвижении национальных информационных проектов; опору внутреннего и внешнего туризма на символическое наследие народа.

Лидером нации предложен *проект «Современная казахстанская культура в глобальном мире»*. Речь идет о том, чтобы мир узнал Казахстан не только по ресурсам нефти и крупным внешнеполитическим инициативам, но и по нашим культурным достижениям. Впервые за тысячелетнюю историю наша культура зазвучит на всех континентах и на всех главных языках мира.

Проект *«Современная казахстанская культура в глобальном мире»* нацелен на пропаганду ни на кого не похожего своеобразного облика нации, который можно достичь с помощью развития современной культуры нашей страны: отечественная культура должна звучать на шести языках ООН: английском, русском, китайском, испанском, арабском, французском; развитие современной культуры, создаваемой современниками; разработка новых методов ознакомления с современной культурой Казахстана; серьезная государственная поддержка; активное участие творческой интеллигенции [1].

Главным показателем прогресса общества всегда являлись его культурные достижения. Поэтому, крайне важно популяризация этих достижений на мировом уровне. Благодаря спецпроекту *«Современная казахстанская культура в глобальном мире»* у всех имеется шанс ознакомиться со всеми современными достижениями отечественной культуры. Также, как и любой вид конкурентоспособной деятельности, культура должна быть хорошо продуманной и жизнеспособной.

Раздел включает в себя всю информацию о произведениях отечественных артистов, художников, творческих коллективов, писателей и других деятелях культуры, литературы, живописи. В мультимедийной части раздела можно ознакомиться с фото и видео материалами, кадрами из выступлений отечественных артистов, а также узнать информацию о предстоящих культурных мероприятиях с их участием за рубежом и в Казахстане. В эпоху глобализации крайне важным является формирование нового поколения, принимающего все текущие вызовы и угрозы времени. Главным инструментом для этого является – образование.

Сейчас создаются условия для представления лучших произведений казахской культуры для ознакомления с ней мировой общественности. Это открывает большие возможности перед отечественной творческой интеллигенцией. Ведь конкурентоспособность культуры – есть неотъемлемая составляющая конкурентоспособности нации в целом.

Современный Казахстан – это страна, имеющая развитую экономику, качественную систему образования, высококвалифицированные профессиональные кадры, значимые достижения в области медицины, серьезный спортивный потенциал и т. д. Однако, как отметил Елбасы в своей статье *«Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»*, «часто за

рядом цифр и фактов не видно живых человеческих судеб. Разных, ярких, драматичных и счастливых» [1].

История каждого успеха Казахстана – это, прежде всего, история успеха каждого отдельного человека. Историю делают люди. История – это не учебник с буквами, а жизни людей.

Люди во все времена нуждались и будут нуждаться в героях. Так уж устроена психология масс: их притягивает идеальный образ человека, на которого можно равняться и который вобрал в себя лучшие морально-этические качества. Особенно ценятся так называемые социальные герои, живущие среди простого народа и ради него совершающие свои подвиги. Но далеко не всегда их дела и поступки становятся достоянием гласности. В том числе потому, что они в большинстве своем люди скромные, не любящие «светиться». Именно на поиск таких, неизвестных публике героев и рассчитан проект «100 новых лиц Казахстана», озвученный в статье Елбасы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

Проект «100 новых лиц Казахстана» направлен на то, чтобы показать обществу реальных людей, кто своим умом, руками и талантом творит современный Казахстан; создать новую мультимедийную площадку для популяризации выдающихся современников; создать не только общенациональный, но и региональные проекты «100 новых лиц», чтобы знать, кто составляет золотой фонд нации.

Перед проектом стоит большая задача— модернизация общественного сознания путем популяризации и информационного продвижения в обществе идеи успешности, принципов меритократии, конкурентоспособности, культура прагматизма и знания на примерах конкретных историй людей, внесших за годы Независимости определенный вклад в развитие современного Казахстана. Истории этих людей помогут сформировать новые конкурентоспособные направления, а также создадут мультимедийную площадку, которая может послужить настоящей мотивацией и стимулом для подрастающего поколения [10].

Проект поэтапного перехода казахского языка на латинскую графику призван придать новый импульс развитию казахского языка и интегрировать его в мировое пространство, заинтересовать и мотивировать граждан овладеть языком. Это своего рода ребрендинг казахского языка. Удачный ребрендинг, как мы знаем, на примере различных компаний, позволяет выйти на новый уровень развития, привлечь внимание новых людей и укрепить лояльность существующих. Вкупе это даст мощный импульс распространению казахского языка среди населения, особенно молодежи.

Переход на латиницу - это поистине историческая веха в духовно-культурном развитии страны, это не просто смена алфавита, это цивилизационный выбор для нас, это подтверждает наше стремление быть частью открытого мира, нацеленность на прогресс, и это увязывается с ранее озвученными идеями по модернизации системы образования в Казахстане.

Модернизация казахского языка необходима, чтобы раскрыть весь его потенциал – не только как средства коммуникации, но и мощного фактора

духовного возрождения, укрепления национальной идентичности. *Переход на латиницу направлен, прежде всего, на реформирование казахского алфавита и правил орфографии, что позволит установить соответствие между фонетикой языка и его графикой. Введение латиницы призвано лишь решить внутренние вопросы развития государственного языка. Твердая, последовательная позиция Елбасы в данном вопросе должна способствовать осознанию всеми, что русский язык как мировой язык, имеющий мощные культурно-исторические корни в нашей стране, будет по-прежнему продолжать играть важную роль в жизни казахстанского общества [10].*

Проект - «100 новых учебников на казахском языке». Его цель - обеспечить молодежь возможностью заниматься по лучшим мировым учебникам на казахском языке. Кроме того, казахский язык получит мощный импульс к развитию, ведь перевод лучшей литературы мира обогатит язык, привнесет в него новые понятия и смыслы. Это значит, что язык получит дополнительное насыщение.

С момента публикации программной статьи Елбасы Н. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» произошел мощный всплеск в сознании нации и народа в целом. В знаковой статье определены векторы и ориентиры развития, дающие толчок к переосмыслению, расставлены акценты и выстроены приоритеты. Все это нашло отклик в сердце каждого казахстанца. В особенности беспрецедентная по своей значимости инициатива вызвала мощный резонанс и поддержку среди молодежи, представителей научных кругов и интеллигенции. Тем самым сплотив и консолидировав на пути к ее реализации. И это неудивительно, каждое из шести отдельно взятых специальных проектов-направлений «Рухани Жаңғыруу» заслуживает и достойно стать государственной программой.

Только обладая знаниями, общество может стать по-настоящему сильным. Недаром знаменитый английский философ Фрэнсис Бэкон, живший на рубеже XVI-XVII вв., провозгласил: «Знание есть сила». Более того, каждый язык есть «путь, которым сообщество осуществляет свое специфическое духовное предназначение». Язык любого народа - это его историческая память, воплощенная в слове. Тысячелетняя духовная культура народа своеобразно и неповторимо отражаются в языке, в его устной и письменной формах, в памятниках различных жанров. И, значит, культура языка, культура слова предстает как неразрывная связь многих и многих поколений. Родной язык - душа нации, первостепенный и наиболее очевидный ее признак. В языке и через язык выявляются такие важнейшие особенности и черты, как национальная психология, характер народа, склад его мышления, нравственное состояние и духовность. Таким образом, это означает, что проект по переводу на казахский язык есть не что иное, как инструмент, который позволит развить как мощь языка, так и потенциал общества. 100 новых учебников на казахском языке будут служить всему, к чему призывает наш Елбасы, - прагматизму, открытости сознания, стремлению сосуществовать в мире со всеми, критически относиться к потоку информации, сохранить свой культурный код, увековечить великие имена, язык, традиции [10].

В социально-гуманитарной сфере *перевод 100 ведущих учебников* является верным шагом в формировании нового поколения казахстанцев, воспитанных в духе конкурентоспособности и прагматизма.

Казахстан сегодня в числе самых передовых стран мира по доле бюджетных расходов на образование. И проект по переводу 100 лучших учебников мира на казахский язык - очередное подтверждение данного статуса.

Таким образом, *шесть общенациональных проектов Программы «Рухани Жаңғыру»* стали, по сути, *локомотивами, драйверами духовного обновления, укрепления национального сознания*, а сама программа – консолидирующим обществом ядром, наполненным казахстанским патриотизмом и стремлением к обновлению.

Об этом наглядно свидетельствуют данные социологических опросов, проведенных Институтом Евразийской интеграции. 81,8% опрошенных казахстанцев имеют реформистские настроения различной степени, те есть демонстрируют свое стремление к обновлению нашей жизни, открытость к изменениям, решимость брать на себя ответственность за свою судьбу и судьбу своей семьи без постоянной оглядки на государство. В авангарде этой группы: горожане, молодежь, люди с высшим образованием. Для них ключевые направления социокультурной модернизации - культ знания, прагматизм, открытость ко всему новому - часть их мировоззрения и жизненной стратегии.

Елбасы Нурсултан Назарбаев как последовательный сторонник интеграции Казахстана в глобальное политико-экономическое и культурно-образовательное пространство в своей программе акцентирует наше внимание на духовном обновлении нации. Ведь человек с его духовно-нравственным бэкграундом, знаниями, навыками, адаптивным потенциалом, социально-экономической активностью составляет центральное звено любой модернизации. В таком контексте говорится о наращивании потенциала нации, который требует дальнейшего развития историко-культурного национального кода, тем самым резюмируется, что «смысл «Рухани Жаңғыру» именно в этом» [4].

Как показали результаты проведенных исследований, в обществе не менее популярными становятся и другие ключевые проекты программы «Рухани жаңғыру» - «Сакральная география Казахстана», «Туған жер», «Современная казахстанская культура в глобальном мире», которые уже широко привлекли внимание мирового сообщества, соотечественников, проживающих за рубежом, сформировали свой казахстанский брендинг.

В целом, программа модернизации «Рухани жаңғыру», безусловно, ориентирована на то, чтобы консолидировать казахстанцев и показать, чем каждый из нас может гордиться, как в пределах своей малой родины, так и в глобальном масштабе, она также «призвана нести в сознание культуру мира и устойчивого развития».

В условиях модернизации общественного сознания значительную роль играют те качества населения, которые способствуют или препятствуют модернизации. На взгляд казахстанцев, образованность, культура, честность, ответственность, духовные ценности, справедливость, мудрость, стремление к

эффективному труду, забота о ближнем, терпение и смелость в суждениях – эти десять качеств населения могут способствовать развитию Казахстана.

С целью изучения ценностных взглядов и ориентаций казахстанцев, в том числе на выявление степени готовности населения к модернизационным изменениям, в октябре 2017 года Школой политического менеджмента партии «Нұр Отан» (ныне – Академия политического менеджмента партии «Нұр Отан») в рамках реализации государственного гранта НАО «Центр поддержки гражданских инициатив» было проведено социологическое исследование «Ценностные установки современного казахстанского общества в свете модернизации общественного сознания» [10].

Социологическое исследование проведено в формате республиканского массового опроса населения. Объем выборочной совокупности – 1 000 человек. Репрезентативная выборка по половозрастным характеристикам, национальному составу, а также в разрезе города и села была построена на основе статистических данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК. В социологическом исследовании приняло участие население Казахстана старше 18 лет.

Одним из центральных вопросов модернизации общественного сознания является определение ценностного ядра общества, социальных качеств населения и выявление модернизационного потенциала. В рамках исследования респондентам был задан ряд вопросов, направленных на выявление их ценностей, взглядов и установок.

Прежде всего респондентам был предложен перечень ценностей, из которых следовало выбрать пять наиболее важных лично для них.

Какие ценности стоят в первом ряду? В пятерку ценностей вошли:

- Здоровье
- Безопасность
- Благополучие, достаток
- Семья, дети
- Служение отечеству

А к вопросу, чего больше всего хотели бы добиться в жизни, отметим следующее: обрести семейное счастье, стать квалифицированным кадром, стать богатым, получить качественное образование, служить обществу и быть полезным.

Набор целеустановок опрошенных казахстанцев, с одной стороны, показывает, что месседжи программной статьи нашли отражение в общественном сознании и были поддержаны населением, с другой стороны, указывает на имеющийся потенциал общества и готовность людей поддержать модернизационные проекты.

Таким образом, данные социологического исследования позволяют говорить о наличии потенциала для развития сознания народа. Респонденты понимают и разделяют идею дальнейшего развития Казахстана и проявляют готовность к переменам. На сегодня в обществе имеется благоприятная почва для реализации всех направлений и проектов модернизации общественного сознания [10].

Статья Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» дала мощный посыл модернизации общественного сознания, контуры и стратегии которой устремлены в будущее. В ней поднимается весомый пласт вопросов, касающихся дальнейшего формирования и укрепления казахстанских ценностей, национальной идентичности, трансформации общественного сознания и духовной модернизации нации. Становится очевидным, что успех политической и экономической модернизаций зависит в первую очередь от уровня общественного сознания, где приоритетом становится духовность [10].

«Рухани Жаңғыру» - это не только программа, которая поможет доподлинно изучить наше прошлое, историю, культуру, обычаи и традиции, но и проект, ориентированный на возрождение духовных ценностей казахстанцев, с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации.

«Рухани Жаңғыру» - это глубокая поэтапная трансформация национального сознания. В эпоху глобализации одним из важных факторов образования нынешнего поколения является формирование ценности истории и исторического сознания.

«Рухани Жаңғыру» - это не одномоментный акт действий, а длительная и фундаментальная работа по модернизации общественного сознания всех нас, и в особенности молодого поколения казахстанцев.

2. Организация воспитательной работы на основе духовно-ценностных ориентиров Программы «Рухани Жаңғыру»

В соответствии с Законом об образовании Республики Казахстан светский, гуманистический и развивающий характер образования, приоритет гражданских и национальных ценностей, жизни и здоровья человека, свободного развития личности, уважение прав и свобод человека, стимулирование образованности личности и развитие одаренности, единство обучения, воспитания и развития являются основными принципами государственной политики в области образования.

Усиление воспитательной работы неразрывно связано с выходом программной статьи Елбасы: «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Особенностью воспитательной работы школ является организация глубокого изучения и продвижение среди обучающихся масштабных идей и концептуальных подходов к духовному обновлению общества, содержащихся в статье «Рухани Жаңғыру». В ней задается новый вектор движения казахстанской нации на годы вперед, так как обозначенная модернизация затрагивает, прежде всего, вопросы, связанные с формированием новой модели сознания и мышления. Духовное возрождение, духовное обновление — это актуальный вопрос современности. Данная сфера деятельности нуждается в коренной модернизации с акцентом на углубление консолидирующих казахстанское общество ценностей.

Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани Жаңғыру» (далее – Концептуальные основы воспитания) разработаны в контексте кардинальных социально-экономических и политических

изменений в жизни страны, определяющий приоритеты нового содержания воспитания на всех уровнях системы образования [11].

Контент Концептуальных основ воспитания учитывает шесть направлений модернизации общественного сознания, определенных программной статьей Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Эти направления в Концептуальных основах воспитания классифицированы и, соответственно, детерминируют приоритетные направления обновления базового содержания воспитания. Назначение этих направлений состоит в модернизации всего многообразия педагогических систем и организаций педагогического процесса, всего современного воспитательного пространства, расширении круга нравственно-духовных и общекультурных ценностей, обеспечении целостного подхода школы, семьи, государства и общества к практике воспитания юных казахстанцев.

Сохранение и приумножение нравственно-духовных и культурных ценностей подрастающего поколения осуществляется через проекты: «Туған жер», «Сакральная география Казахстана», «Современная казахстанская культура в глобальном мире», «100 новых лиц Казахстана», «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке», «Переход государственного языка на латиницу». Проекты поэтапного перехода казахского языка на латинскую графику, «100 новых учебников на казахском языке» мотивируют обучающихся на эффективное и качественное овладение государственным языком.

Модернизация воспитательного пространства учитывает систему общечеловеческих ценностей Программы нравственно-духовного образования «Самопознание». В воспитательный процесс современной школы активно внедряются инновационные модели поисково-краеведческого компонента, формы и методы духовно-нравственного и патриотического воспитания учащихся, детских социально значимых инициатив, осуществляется поиск современных методов консолидации усилий школы, родительской общественности, социальных партнеров, особенно всевозможных детских сообществ, общественных неформальных объединений в контексте задач программы «Рухани Жаңғыру». Осуществляется активная работа по внедрению сетевых технологий в учебно-воспитательный процесс.

Каждое направление осуществляется с учетом всех основных направлений модернизации общественного сознания программы «Рухани Жаңғыру». Целью духовно-нравственного воспитания является формирование глубокого понимания ценностных основ программы «Рухани Жаңғыру» о возрождении духовно-нравственных и этических принципов личности, ее моральных качеств и установок, согласующихся с общечеловеческими ценностями, нормами и традициями жизни казахстанского общества.

В рамках программы «Рухани Жаңғыру» в соответствии с данным направлением следует рассматривать Подпрограмму «*Рухани қазына*», проект «*Жақсы кітап – жан азығы*», цель которого: возрождение интереса и уважения к традициям, истории и культуре родного края. Обеспечивается через:

пропаганду духовных ценностей; популяризацию казахстанской культуры; приобщение обучающихся к чтению как инструменту духовного и интеллектуального развития; приобщение молодежи к изучению современных популярных идей, трендов в мировой экономической и социальной мысли [11].

Ориентация личности на общечеловеческие и национальные ценности, уважение к родному и государственному языкам, культуре казахского народа, этносов и этнических групп Республики Казахстан обеспечивается через: развитие детско-юношеского туризма, исследовательской и краеведческой деятельности; формирование активной гражданской позиции через знание истории и традиций казахского народа; формирование конкурентоспособной личности через развитие технического творчества с применением передовых высокотехнологичных методик и цифровых технологий; передачу социально-исторического опыта эмоциональных и рациональных отношений между людьми с приоритетом воспитания нравственных, духовных и гуманистических ценностей; воспитание всесторонне и гармонично развитой личности в духе казахстанского патриотизма.

В формировании духовно-нравственных ориентиров у учащихся важную роль играет совместная деятельность школы, семьи и общественности.

В рамках программы «Рухани Жаңғыру» семейное воспитание следует рассматривать проект «*Отбасы әлемі*». Семья была и остается важнейшим институтом социализации и воспитания ребенка, формирующим личность ребенка в целом, а школа воздействует на ребенка в определенных моментах через семью. Именно поэтому синергизм семьи и школы в равной степени влияет на развитие у ребенка тех или иных аспектов воспитания. Творческий союз семьи и школы должен быть направлен на активное включение родителей в учебно-воспитательный процесс, во внеурочную деятельность, сотрудничество с детьми и педагогической общественностью.

В рамках программы нравственно-духовного образования «Самопознание» необходимо проводить обучение родителей, внедрение элективных курсов «Этика семейной жизни»; участие родителей в жизни организаций образования; клубы родителей; советы старейшин; психолого-педагогический всеобуч родителей; сотрудничество с неправительственными организациями; элективные курсы, фестивали, конкурсы, соревнования «Моя семья», «Семья года»; книжные выставки и публичный обзор книжной продукции; конкурсы «Читающая школа».

Сотрудничество семьи и школы приведет к ожидаемому результату: привитие учащимся национальных, общечеловеческих ценностей [12].

Процесс формирования духовно-нравственных ориентиров обучающихся происходит как через содержание учебного предмета, так и через различные формы организации внеурочной деятельности, как факультативные занятия, кружковая работа, краеведческое и туристско-краеведческое направление, детско-юношеские объединения и др. Необходимым условием эффективности такой работы является ее системность, непрерывность и последовательность. Она должна осуществляться всеми участниками образовательного процесса (обучающиеся, администрация школы, учителя, родители) в тесном

сотрудничестве с государственными, общественными и неправительственными организациями. Взаимодействие участников педагогического процесса должно быть четко и комплексно спланировано и организовано как в школе, так и в каждом первичном объединении – классе, клубе, кружке.

В рамках программы «*Туған жер*» сохранение и приумножение нравственно-духовных и культурных ценностей подрастающего поколения рекомендуется проводить следующие проекты: «Менің Отаным – Қазақстан» (развитие детско-юношеского туризма и краеведения, организация экспедиций, походов, экскурсий), «Тарих мұрасы», «Познай свою землю» (повышение краеведческого образования и школьного туризма, историко-археологическое движение, углубленное изучение истории, культуры и традиций родного края), «Табигат бесігі» (ответственное и бережное отношение к родной земле) [11].

На уровне государства с целью духовно-ценностной и практической ориентации обучающихся в школы активно внедряется Программа «*Туған жер*». Одна из ее подпрограмм «*Тәрбие және білім*» направлена на воспитание всесторонне и гармонично развитой личности в духе казахстанского патриотизма. В базовом проекте этой программы «*Өлкетану*» реализуется краеведческое образование через ключевые события, включая «*Алтын адам*», «*Туған өлке тарихы*», занятия в музеях, введение в организациях образования факультативов, спецкурсов, кружков с экскурсиями по музеям, культурно-историческим местам края [1].

В формировании личности современного юного казахстанца значительную роль играет вовлечение детей в творческие виды деятельности, что неразрывно связано как с образовательным процессом в школе, так и с внеклассной деятельностью обучающихся. Здесь необходимо рационально использовать возможности дополнительного образования: факультативных занятий, кружков, секций, культурно-массовых, спортивных мероприятий в шестой школьный день. Педагогический потенциал экскурсий, туристско-краеведческих экспедиций в рамках реализации воспитательного процесса в соответствии с концептуальными подходами к духовному обновлению общества содействует самореализации личности, выступает средством формирования гражданина патриота, расширяет культурное и познавательное пространство ребенка.

В контексте программы «*Туған жер*» остановимся подробнее на методах формирования духовно-нравственных ориентиров личности.

Любая деятельность протекает более эффективно и дает качественные результаты, если при этом у личности имеются сильные, яркие, глубокие мотивы, вызывающие желание действовать активно, с полной отдачей сил, преодолевать неизбежные затруднения, неблагоприятные условия и другие обстоятельства, настойчиво продвигаясь к намеченной цели. С мотивацией деятельности теснейшим образом связано ее стимулирование. Например, *метод стимулирования можно использовать при воспитании на примерах великих, известных личностей*. Великие личности — это те, чья политическая либо духовная деятельность наиболее полно отражала потребности общества и оказала значительное влияние на его развитие, чья

деятельность вышла за пределы государства и приобрела всемирную значимость и известность. Поэтому не случайно история любого государства наиболее ярко и впечатляюще представляется сквозь призму деяний великих людей, носителями и проводниками культурных ценностей, нравственных принципов и традиций данного общества. Приобщение к славной истории своих великих предков формирует у человека чувство гордости за свою страну, ее великую историю, великих людей, которые ее творили.

Исследования учеников и *метод проектов* актуализировались в условиях современного Казахстана, что еще раз доказывает их универсальность и наличие большого воспитательного и образовательного потенциала.

Поисково-исследовательская деятельность по изучению прошлого своего края, района, села, своей семьи позволяет ребенку осознать свою сопричастность к истории страны. У них складывается целостная картина восприятия исторического прошлого: от истории малой родины к истории края, от истории края к истории страны. В основу метода исследовательской деятельности школьников положена идея о направленности учебно-познавательной деятельности школьников на результат, который получается при решении той или иной практически или теоретически значимой проблемы.

В духовно-нравственном воспитании обучающихся действенными могут быть практически все методы воспитания [13].

Методы воспитания представлены группами:

- традиционно принятые — убеждение, упражнение, поощрение, принуждение и пример;
- инновационно - деятельностные (обусловлены внедрением новых воспитательных технологий) — моделирование, алгоритмизация, творческая инвариантность и др.;
- неформально-межличностные (осуществляются через лично значимых, авторитетных людей из числа родственников, друзей и близких);
- тренингово-игровые (обеспечивают овладение индивидуальным и групповым опытом, а также коррекцию поведения и действий в специально заданных условиях) — социально-психологические тренинги, деловые игры;
- рефлексивные (основаны на индивидуальном переживании, самоанализе и осознании собственной ценности в реальной действительности).

При рассмотрении современных подходов в реализации подпрограммы «Тәрбие және білім» в организациях образования можно выделить следующие важные моменты, опираясь на которые, педагог может в полной мере способствовать развитию обучающегося и воспитанию у него основ нравственности и патриотизма:

1. В процессе реализации воспитательно-развивающего процесса отдавать предпочтение деятельностному подходу.
2. Обеспечивать интеграцию образовательных областей и видов деятельности для более полного погружения в изучаемую тему.
3. Активное внедрение ИКТ технологий в педагогический процесс.

Одним из современных эффективных подходов, является *деятельностный подход*, позволяющий обучающемуся стать

полноправным, активным участником педагогического процесса. Через практическую и умственную деятельность обучающийся получает знания и учится самостоятельно достигать определенных, поставленных перед ним целей.

Проектная деятельность в дополнительном образовании, создание разнообразных мини-музеев, национальных уголков – элементы педагогического процесса, обеспечивающие более глубокое погружение в культуру и историю своей страны. Дети, используя разнообразные анализаторы, могут обследовать предметы старины, представленные на выставках и временных экспозициях. Разнообразные презентации и электронные пособия, игры, задания способствуют расширению представлений детей о Родине, разных городах Казахстана, их особенностях, роли в экономическом развитии страны. Задача педагога – используя инновационные педагогические технологии, спланировать свою работу в рамках подпрограммы «Тәрбие және білім» через разнообразные виды и формы деятельности обучающегося. Современные ИКТ технологии позволяют задействовать огромный мультимедийный потенциал для гармоничного развития обучающегося [14].

В процессе оценки достижения планируемых результатов должны использоваться разнообразные методы и формы, взаимно дополняющие друг друга (стандартизированные письменные и устные работы, проекты, практические работы, творческие работы, самоанализ и самооценка, наблюдения и др.).

В результате реализации мероприятий должно обеспечиваться достижение обучающимися:

1) воспитательных результатов (духовно-нравственных приобретений – знаний, представлений; опыта эмоциональных отношений, переживаний; опыта действия; опыта ценностного постижения, присвоения ценности);

2) воспитательных эффектов (последствий воспитательных результатов – формирование нравственной компетентности и гражданской идентичности, личностное развитие, формирование толерантности, развитие трудолюбия и пр.).

При проведении мониторинга качества педагогического процесса духовно-нравственной направленности в контексте целей Проекта необходим системный подход.

Основные результаты духовно-нравственного развития обучающихся оцениваются в рамках мониторинговых процедур, в которых ведущими методами будут следующие:

- экспертные суждения (родителей, учителей);
- анкеты, позволяющие анализировать (не оценивать) ценностную сферу личности;
- различные тестовые инструменты, созданные с учетом возраста;
- самооценочные суждения детей.

Также:

Тестирование (*метод тестов*) - исследовательский метод, позволяющий выявить степень соответствия планируемых и реально достигаемых результатов

воспитания и социализации обучающихся путём анализа результатов и способов выполнения обучающимися ряда специально разработанных заданий.

Опрос - получение информации, заключённой в словесных сообщениях обучающихся.

Виды опроса:

- анкетирование - эмпирический социально-психологический метод получения информации, на основании ответов обучающихся на специально подготовленные вопросы анкеты;

- интервью - вербально-коммуникативный метод, предполагающий проведение разговора между исследователем и обучающимися по заранее разработанному плану, составленному в соответствии с задачами исследования процесса воспитания и социализации обучающихся;

- беседа - специфический метод исследования, заключающийся в проведении тематически направленного диалога между исследователем и обучающимися с целью получения сведений об особенностях процесса воспитания и социализации обучающихся [15].

Данные мониторингов помогут отследить такие результаты, как ценностные ориентации, нравственные идеалы, составляющие основу национальных традиций, понимание их значения в жизни современного общества, а также своей сопричастности к ним.

Создавая воспитательное пространство с актуализацией на задачи проекта, педагог должен творчески подходить к отбору материалов, проявлять инициативу, использовать *передовые педагогические технологии*:

- информационно – коммуникативные (создание сайтов, банка идей, видеосюжеты, Интернет, медиатека)

- организационно-деятельностные игры (ОДИ)

- технология исследовательской деятельности

- технология проектов

- технология дидактической игры

- групповая проблемная работа (разработка проектов)

- диалоговые технологии (диспуты, дискуссии, дебаты)

- технология коллективно-творческой деятельности (КТД)

- кейс-технология (метод конкретных ситуаций), основанная на использовании в образовательном процессе специально смоделированной или реальной производственной ситуации в целях анализа, выявления проблем, поиска альтернативных решений, принятия оптимального решения проблемы.

Цели, достигаемые при использовании кейс-технологии:

- интеллектуальное развитие обучаемых,

- осознание многозначности профессиональных проблем и жизненных ситуаций,

- приобретение опыта поиска и выработки альтернативных решений,

- формирование готовности к оценке и принятию решений,

- обеспечение повышения качества усвоения знаний за счет их углубления и обнаружения пробелов.

- развитие коммуникативных навыков.

- социальное проектирование - особый вид деятельности, результатом которой является создание реального социального «продукта», имеющего для участников проекта практическое значение.

Целью социального проектирования является привлечение внимания воспитанников к актуальным социальным проблемам местного сообщества, включение старшеклассников в реальную практическую деятельность по разрешению одной из этих проблем силами самих учащихся.

Основные задачи социального проектирования - формирование социально-личностных компетенций, среди которых важнейшими являются навыки «разумного социального» поведения в сообществе, совершенствование полезных социальных навыков и умений (планирование предстоящей деятельности, расчет необходимых ресурсов, анализ результатов и окончательных итогов и т.п.), социальная мобильность, навыки командной работы.

Глобальная модернизация в Казахстане открывает новые перспективы для развития краеведения, применения краеведческого подхода в общеобразовательных организациях. Главная цель организации краеведческой работы в школах республики - реализация Программы «Рухани Жаңғыру». Краеведческое познание здесь выступает как своеобразное зеркало, в котором каждый человек должен увидеть, узнать и принять свою национально - культурную природу [16].

Краеведение - это живая школа, которая является наиболее результативной формой в плане положительно ориентированной социальной адаптации детей и способна «вписать» деятельность ребенка в контекст общечеловеческой и народной культуры.

Роль краеведения в школе заключается в сохранении культурного и духовного наследия родного края, где главным является уважение к родной истории, культуре, к судьбам родителей и дедов, что обеспечивает прочную связь поколений, в формировании знаний, воспитании любви к своим родным местам и развитию интереса к истории, искусству, литературе, культуре, повышении культурного уровня учащихся.

Формирование духовно-нравственных качеств обучающихся в процессе краеведческой деятельности видится в становлении личности с активной созидательной позицией в обществе, обладающей осмысленно позитивными ценностями и качествами, способной проявить их на благо Родины.

На основе названных критериев осуществляется процесс духовно-нравственного воспитания учащихся. Консолидирующая роль отводится изучению малой родины, так как это то общее, что объединяет людей разных национальностей в единую территориальную общность на общечеловеческой и гуманистической основе с помощью собранных краеведческих ресурсов и средств» [17].

Краеведческая работа в системе задач по программе «Рухани Жаңғыру» в школах может осуществляться по ряду направлений:

- Историческое краеведение (военно-историческое, историко-культурное, историко-архивное, археологическое и др.);

- Естественно-научное краеведение (географическое, экологическое, биологическое, геологическое и др.);
- Этнокультурное и социолого-демографическое краеведение (фольклорное, художественное, литературное и др.);
- Туристско-краеведческая деятельность (краеведческие исследования во время туристических походов);
- Спортивный туризм (совершение спортивных туристических походов в сочетании с проведением краеведческих наблюдений и разносторонним изучением района похода);
- Оздоровительный туризм (совершение некатегорийных походов по родному краю в сочетании с проведением краеведческих наблюдений, исследований и изучением отдельных особенностей района похода);
- Музейное краеведение (изучение родного края на базе школьного краеведческого музея);
- Экскурсионное краеведение (изучение родного края во время подготовки и проведения самостоятельных, или участия в плановых экскурсиях);
- Семейное краеведение.

Модель школьной краеведческой деятельности по своей структуре является сложной по совокупности компонентов системой, состоящей из интегрированных краеведческих курсов, внеурочной работы по предмету, туристско - краеведческих и экспедиционных объединений, обществ, факультативов, кружков, музеев. Образовательные ресурсы этой системы должны мотивировать каждого ребенка на деятельностное участие в овладении содержания краеведения, практикоориентированными навыками.

Необходимо направить все усилия на приоритетную воспитательную задачу формирования одной из ключевых компетенций: ценностно-ориентационной компетенции – умение находить свою роль в созидательной жизни общества на основе высших этических ценностей, гражданственности и патриотизма, умение быть патриотом Казахстана, проявлять гражданскую активность.

Краеведческая работа - это средство разрешения многих воспитательных проблем, единое целое со всем образовательным процессом школы, дает возможность подарить детям и себе радость общения и здоровье. Главная особенность ее состоит в том, что она включает в себя элементы исследования. Поэтому ее обязательной частью является непосредственное участие обучающихся в исследовательской работе.

Изучение родного края дает возможность привлечь обучающихся к поисково-исследовательской и экспедиционной работе [18].

Поисково – краеведческая работа способствует обращению обучающихся к традициям своего народа. Через участие в экспедициях по сбору информации идет приобщение к нравственным идеалам и принципам, героически-трудовому опыту поколений.

Воспитание обучающихся на культурных традициях народа реализуется через:

- уроки гуманитарного цикла;
- изучение обычаев, традиций, праздников своего народа;
- организация и проведение диспутов, дискуссий на нравственные и этические темы.

Все эти мероприятия повышают интерес обучающихся к истории родного края, дают понимание значимости роли простого человека в исторических событиях, способствуют воспитанию уважительного отношения к старшему поколению, любви к Родине, чувству долга и патриотизма.

Для достижения поставленной цели учителям и организаторам данных направлений необходимо акцентировать внимание на решении ряда методических задач:

- совершенствовать уровень планирования;
- переориентировать содержание школьного краеведческого образования с учетом современных требований;
- отбирать наиболее приемлемые формы краеведческой работы, различные методы, вычлняя рациональный опыт и традиции;
- выражать и обосновывать свою позицию по вопросам, касающимся ценностного отношения к природным и культурно-историческим богатствам края, родины.

Поставленные задачи и многообразие направлений деятельности нацеливают педагогов на организацию системной разноплановой деятельности учащихся, формирующей у них отношение к своей малой родине, опирающееся на систему разнообразных краеведческих знаний; организацию разнообразной развивающей коллективной и индивидуальной творческой деятельности, как в урочное, так и во внеурочное время [16].

При отборе содержания краеведческой деятельности важно учитывать такие *критерии* как: научность; адекватность целям образования и потребностям учащихся; полипредметность (рассмотрение территории с позиций разных учебных дисциплин); комплексность (отбор фактов, явлений, позволяющих рассматривать их в системе); познавательную значимость (ориентир на ценностную мотивацию к учению); познавательную доступность (возможность освоения содержания с учетом индивидуальных и возрастных психолого-физиологических особенностей детей); практикоориентированность и общественно-полезную направленность; генерализацию (выделение главного, отсутствие малозначимых фактов, событий и т.п.); субрегиональный подход (учет территориальной доступности используемых ресурсов краеведческой деятельности); предметную логику; дидактическую значимость (возможность использования конкретного содержания для организации целенаправленной, запланированной, разнообразной образовательной деятельности, обеспечивающей воспитание, обучение и развитие в единстве); диагностичность (возможность организации мониторинга и образовательных результатов краеведческой деятельности).

Краеведческая работа школьников должна проходить в несколько этапов:

- изучение местного материала на уроках, которое исходит из

требований краеведческой тематики программ;

- изучение краеведческой литературы, в которой рассматривается история края, география и т.д.;
- изучение архивных документов, памятников истории культуры или природы;
- проведение школьных экскурсий, экспедиций, походов и др.;
- обработка, систематизация и оформление материалов, устройство выставок, пополнение фондов или организация школьного краеведческого музея (уголка);
- использование краеведческих материалов в учебно-воспитательном процессе.

Педагог должен помнить эту последовательность и систематичность в краеведческой работе, знать основы краеведения, владеть методикой исследовательской работы.

В процессе внеклассной краеведческой работы необходим методически правильный выбор форм с учетом интересов и возрастных особенностей учащихся, возможности использования социокультурного пространства региона, особенностей и традиции конкретной организации образования.

Формы организации краеведческой деятельности подразделяются на *массовые, групповые, индивидуальные.*

Формы, в которых принимают участие все учащиеся: уроки самостоятельного курса «краеведение», интегрированные краеведческие курсы и курсы, содержащие краеведческий компонент образования; ролевые игры, диспуты, конференции. Формы, в которых учащиеся принимают участие в зависимости от своего выбора: занятия факультативных, элективных краеведческих курсов; туристско-краеведческие, экспедиционные, музейные, экскурсионные объединения, формы семейного краеведения. Большой импульс для научно-исследовательской работы дают обучающимся практические навыки, которые приобретаются в ходе занятий в процессе практики - археологических экспедиций, сплавов по рекам, походов и экскурсий [19].

Рассмотрим формы, в которых принимают участие в основном все учащиеся:

- *Конкурсы.* Тематика конкурсов может касаться любых вопросов жизни края. Предлагаем технологию подготовки и проведения конкурсов и подобных им мероприятий:

1. Подготовительный этап:

- определение учителем целей, группы учащихся (класс, параллель, другая группа), тематики;
- определение совместно с учащимися целей, состава участников, темы, основных вопросов содержания, критериев оценки выступлений, формы, срока, места проведения конкурса; мотивация участников;
- формирование рабочих групп по подготовке конкурса (команда, оформители, жюри, ведущие и др.);
- сбор материалов учащимися;
- консультации учителем рабочих групп, оказание необходимой помощи;

- подготовка помещения;
- подготовка оценочных листов, призов;
- консультация участников по порядку и регламенту проведения конкурса.

2. Этап проведения конкурса:

Конкурс может проводиться по любому сценарию (выступления команд, капитанов, групп), желательно предусмотреть конкурс болельщиков;

- вступительное слово учителя о целях конкурса, порядке его проведения, составе участников;
- выступления;
- подведение итогов, награждение;
- заключительное слово учителя (качественная оценка подготовки и проведения конкурса, возможности использования его результатов).

3. Этап использования результатов:

Рефлексия в рабочих группах. Учитель должен опираться на знания, полученные участниками конкурса, использовать наглядные материалы, созданные как конкурсные работы, на последующих уроках.

- *Ученические краеведческие конференции.* Главной целью проведения конференции является расширение краеведческого кругозора учащихся, формирование навыков исследовательской работы. Тематика конференций определяется проблемами региона и субрегиона, или направлениями исследовательской деятельности учащихся. Методика подготовки и проведения ученической конференции аналогична вышеизложенной.

- *Краеведческие олимпиады* проводятся ежегодно во всех параллелях. Цели краеведческой олимпиады – выявить одаренных учеников для организации их последующего развития, способствовать развитию интереса к предмету. В олимпиаде должны принять участие все желающие школьники.

Формы проведения предметной олимпиады могут быть разнообразны и различны для каждой возрастной группы участников. Такими формами могут быть: викторина, тестовые задания, мини - сочинения, ответы на задания вопросника и др. После проведения олимпиады учитель должен познакомить всех участников с правильными ответами на вопросы. Результаты олимпиады должны быть доведены до участников максимально быстро. По итогам олимпиады учитель оформляет грамоты и вручает их призерам в торжественной обстановке.

- *Краеведческие вечера.* Содержание краеведческих вечеров может быть самым разным:

- встречи с интересными людьми (ветеранами войны и производства, долгожителями региона, выпускниками школы, работниками музеев, корреспондентами СМИ, сотрудниками органов власти и правопорядка и др.);

- рассказ о работе школьного краеведческого объединения учащихся, музея образовательной организации;

- проблемные вечера (обсуждение конкретных проблем региона, местности);

- семейные вечера (встреча с семьями старожилов региона);
- музыкальные вечера и др.

Во время подготовки вечера учителю необходимо определить интересную конкретной возрастной группе учащихся тему, провести мотивацию участников, пригласить гостей; подготовить объявление о проведении вечера.

Таким образом, краеведческая работа, реализуемая во всех формах учебно-воспитательного процесса в рамках программы «Рухани Жаңғыру», может стать объединяющим системообразующим элементом общеобразовательной организации в создании инновационной модели образовательной деятельности, ориентированной на формирование нового сознания личности, ее нравственно-духовное развитие на казахстанских ценностях, укрепление патриотических чувств, любви к родным местам, истории, памятникам, людям [17].

Как уникальная модель воспитания личности и многофункциональный стратегический ресурс инновационного образования *туристско-краеведческое направление* дополнительного образования для обучающихся является одной из наиболее эффективных образовательных технологий, обеспечивающих гармоничное развитие личности, формирование духовно-нравственных ориентиров, гражданской идентичности и культуры толерантности подрастающего поколения.

Развитие детско-юношеского туризма и краеведения в условиях реализации Программы «Рухани Жаңғыру» является одной из эффективных образовательных моделей, способствующей воплощению в жизнь поставленных правительством задач. В Концептуальных подходах к развитию детско-юношеского туризма в Республике Казахстан определены стратегия, цель и задачи государственной политики, принципиально важные для развития детей и молодежи, вовлечение обучающихся школ в туристско-краеведческую деятельность через походы, путешествия, экспедиции, экскурсии и клубную работу и составлены с учетом приоритетов развития внутреннего туризма. Сегодня республиканская туристско–краеведческая экспедиция школьников «Атамекен» стала массовой формой приобщения детей к патриотическому наследию Казахстана. Ежегодно она охватывает свыше ста тысяч детей. История и культура, ратные подвиги и судьбы соотечественников, семейные родословные и народное творчество – все это становится предметом познания детей, источником их социального, личностного и духовного развития.

Под школьным туризмом и краеведением понимают туристско-краеведческую деятельность обучающихся, выходящую за рамки учебных программ и организуемую школой и организациями дополнительного образования в целях обеспечения педагогически целесообразного использования их внеурочного времени. Туристско-краеведческая деятельность сегодня – это массовая внеклассная форма работы школьников по всестороннему изучению родного края, решающая воспитательные, познавательные, оздоровительные задачи и обусловленная программно-нормативными документами [18].

Специфичность туристско-краеведческой деятельности заключается в непосредственном «столкновении» детей с окружающей его природной и социальной средой, с действительностью, с жизнью и имеет большие воспитательные возможности, так как способствует воспитанию гражданственности, уважения развивает познавательный интерес к познанию родного края. Педагог в процессе туристско-краеведческой деятельности решает различные социо-педагогические проблемы: более прочное усвоение знаний, раскрытие интересов и склонностей своих воспитанников, формирование классного коллектива, развитие лидерских способностей, всестороннее развитие личности, навыки совместного пребывания в определенном социуме, на природе и многие другие.

Туризм выявляет и развивает творческо-исследовательский потенциал обучающихся посредством углубленного изучения региона и решает следующие задачи:

- гражданско-патриотическое, духовно-нравственное воспитание обучающихся через вовлечение их в общественно-полезную практику;
- социально-ориентированная деятельность через использование возможностей акций гражданско-патриотической и краеведческой направленности;
- расширение и систематизация знаний и представлений школьников о родном крае, как важнейшего источника нравственного развития личности (топонимика, природа, геральдика, национальный состав, обычаи и традиции жителей и др.);
- формирование бережного отношения к культурно - историческому и природному наследию родного края, пробуждение желания посвящать свой труд, способности, таланты укреплению и процветанию родного края, Казахстана.

В процессе туристско-краеведческой деятельности (далее ТКД) при правильном педагогическом построении интегрируются на личность все основные стороны воспитания: нравственное, трудовое, эстетическое, физическое, экологическое, интеллектуальное, формируются навыки исследовательской, поисковой деятельности, реализуются творческие способности, создаются благоприятные условия для самопознания, самореализации и социализации уже с раннего возраста. Специфичность туристско-краеведческой деятельности заключается в непосредственном «столкновении» ребенка с окружающей его природной и социальной средой, в условиях которого появляется возможность приобретения жизненно-необходимых навыков, коммуникативной культуры, созидательного и творческого опыта. Также широкие педагогические возможности ТКД привлекают как самих детей, так и их родителей, содействуют сплочению коллектива и вовлечению родительского контингента в педагогический процесс. Туристско-краеведческая деятельность была и остается на современном этапе уникальной моделью становления личности одновременно в трех параметрах: воспитание, обучение и развитие [20].

Таким образом, туристско-краеведческая деятельность способствует

всестороннему развитию личности ребёнка, выявляет и развивает творческо-исследовательский потенциал обучающихся, направлена на совершенствование его интеллектуального, духовного и физического развития, формирует у них духовно-нравственные ценности и гражданственность посредством углубленного изучения региона.

В условиях обновления содержания образования в Казахстане особая роль отводится музейной педагогике. Современные музеи являются концентрированным выражением истинных ценностей жизни, и их главная миссия – это изучение и сохранение духовных устремлений, историко-культурного наследия народов нашей республики.

В программной статье Елбасы Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» особое место отводится музеям, музеям-заповедникам, Национальному музею РК в целях развития науки и культуры, патриотического, интернационального, нравственного и эстетического воспитания подрастающего поколения [1].

В этом контексте школам необходимо использовать возможности и ресурсы музеологии через инновационный проект «*Ұлттық қазына*», который нацеливает на возрождение интереса и уважения к традициям, истории и культуре родного края.

Уникальность «*Ұлттық қазына*»: школа «выведет» детей за границы учебных классов, дополнит преподавание насыщенными новыми фактами увлекательными по форме. В условиях музея складывается целостная система воспитания детей с использованием разнообразных музейных форм научно-просветительской деятельности.

Музей призван создать своеобразное, специально организованное пространство, которое уже само по себе оказывает эмоциональное воздействие на человека; дополнить и разнообразить образовательный процесс, показать обучающимся практическое применение изучаемого материала и приобщить к посещению музеев, сформировать музейную культуру. Музей, интегрируя ценности культурного пространства в образовательное пространство, способствует усвоению достояния, заложенного в социальном пространстве.

В рамках музейного контекста выделены ключевые мероприятия: республиканский музейный фестиваль «История страны Великой степи» с выставкой, фотовыставкой, мастер-классами; организация встреч учащихся с работниками музеев в рамках проекта «Один день в музее», где учащиеся сами выступают в качестве экскурсоводов по музею. Все эти мероприятия укрепляют национальное достоинство, повышают статус Казахстана в современном мире. Осознание идейных скрепов и ценностей казахстанского общества, нравственность и духовность, знание истории, культуры, языка и традиций народа по-настоящему внутренне обогащают и мотивируют человека к новым высотам, к созидательной активности и осмысленной жизни.

Источник духовности – это мудрость веков, поколений, поучительный опыт ярких примеров и образов истории. И эффективным инструментом рассматривается музей как полноценный канал образования, способный оказать влияние на модернизацию традиционного школьного обучения.

Использование музеев в целях образования и воспитания привело к возникновению музейной педагогики. Музейная педагогика, как одно из направлений деятельности музея, становится всё более востребованной в практике духовно-нравственного, гражданско-патриотического, историко-краеведческого воспитания личности в едином образовательном процессе. Она осуществляет связь прошлого с настоящим и будущим, несёт в мир то лучшее, что накопило человечество. Музейная педагогика тесно связана с изучением истории родного края и школьным краеведением.

Педагогическая цель любого музея – формирование эмоционально – личностного отношения школьников к ценностям культурного наследия, постижение мира культуры посредством знакомства с подлинниками всего того, что определяет понятие «культура» [21].

Организация школьного музея стала одной из лучших форм общественно-полезной работы юных краеведов, объединяющая не только актив и совет музея, но и широкие массы обучающихся, учителей, родителей, совета ветеранов, общественности. Музейная образовательная среда помогает выполнять воспитательные функции, формирует практические навыки поисковой, исследовательской деятельности, развивает общественную активность обучающихся, дает возможность развивать у обучающихся творческие способности, развивать коммуникативность. В практике работы школьного музея могут использоваться не только экскурсии по музейным экспозициям, но и посещение памятных мест поселка и района. Знакомятся с музеями и святыми местами района, потом создают видеопрезентации о своих поездках и рассказывают о них младшим школьникам. Такая форма работы позволяет активизировать познавательную деятельность у обучающихся.

Существует *несколько основных направлений* работы школьного музея: экскурсионная деятельность, поисковая деятельность, пропагандистско-просветительская деятельность

Занятия в музее могут быть построены на традиционно *музейных приёмах*: экскурсия, путешествие, рассказы гидов, выставки, занятия, основанные на исследовании, поисковой работе, анализе первоисточников, комментировании, ведении репортажа. Эффективны становятся те занятия, в которых много вариативности, осуществляется переход от традиционных форм к нетрадиционным для активизации деятельности детей.

Музей выполняет важную роль в познании предметных (материальных) и духовных ценностей, изучении их с научной точки зрения и пропаганде этих результатов. Музей является одним из тех механизмов, которые способствуют возрождению в памяти и сознании современной молодежи быта и традиций казахского народа, его ценного наследия, забытых страниц истории, вместе с тем и открывающим все это духовное богатство перед всем миром.

Народным богатством мы называем свое культурное наследие. К культурным ценностям относится множество реликвий, которые повествуют нам о тысячелетней истории, богатой культурным наследием.

«*Жадігер*» - в переводе с иранского – означает реликвию, память. Реликвия - это предмет, который передается из поколения в поколение. По

сведениям из разных источников, реликвии - это предметы, которые рассказывают нам о чувствах человека, семейной истории или семейной тайне. В качестве особенного предмета, как оказалось, реликвии могут быть самыми разнообразными. Реликвии бывают следующих видов:

- исторические реликвии – сведения и документы о былых событиях;
- религиозные реликвии - предметы и документы, имеющие отношение к религии;
- семейные реликвии – предметы и документы, хранящиеся в семье и передаваемые из поколения в поколение;
- технические реликвии – технические сооружения или машины, выпущенные в древние времена и сохранившиеся в рабочем состоянии.

В музеях обучающиеся, слушая историю представленных им реликвий, совершают мысленное путешествие в самые древние времена. Посредством исторических реликвий у них повышается историческое познание, они всем сердцем проникаются в идею «Рухани Жаңғыру». В них появляется стремление к исследованию национальных ценностей и духовной модернизации [21].

Духовные ценности не образуются революционным путем, они возникают на всех этапах развития общества в соответствии с его потребностями, отражают жизнь того или иного периода и не исчезают с изменением общества, а остаются наследием для последующих поколений. Каждое поколение не создает духовность заново, оно опирается на существующее наследие, однако не слепо перенимает его, а принимает и развивает с точки зрения созидания, гуманности, справедливости.

В этой связи проект «Сакральная география Казахстана», основной целью которого является сохранение и пропаганда сакральных исторических объектов, дает превосходную возможность усилить духовно-нравственную составляющую воспитательного процесса в организациях образования Казахстана.

Сакральная география – это система историко-географических знаний об особо почитаемых и священных объектах природного, культурного и исторического наследия [22].

В центре социальной составляющей сакральной географии - концепция человеческой личности и гарантии его полноценного развития (соблюдение прав человека, уважения к его сакральному миру, а также раскрытие и признание назначения, уникальной ценности и достоинства человека).

Именно сакральное в жизни человека, общества способствовало в процессе жизнедеятельности человечества формированию культуры в узком и широком смысле. «У каждого народа, у каждой цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа» – Н. Назарбаев.

Систематизация сакральных объектов на основе определённых критериев позволит выработать механизм историко-культурной экспертизы природных и других сакральных мест. «Вопрос в том, чтобы увязать в национальном сознании воедино комплекс памятников вокруг Улытау и мавзолея Кожа Ахмета Яссауи, древние памятники Тараза и захоронения Бекет-Ата, древние

комплексы восточного Казахстана и сакральные места Семиречья и многие другие места. Все они образуют каркас нашей национальной идентичности» [1].

Созданный в РКП «Национальный музей Республики Казахстан» при Министерстве культуры и спорта Республики Казахстан новое учреждение - *Научно-исследовательский центр «Сакральный Казахстан»* планирует внедрение в образовательный процесс проведение краеведческих работ, улучшение экологии и благоустройства населенных пунктов, восстановление культурных объектов и исторических памятников.

Целью деятельности Центра является научно-исследовательская работа по краеведению, просветительская работа в области краеведения, методическое обеспечение краеведческой деятельности в республике, организация научно-исследовательских мероприятий краеведческой тематики в активном сотрудничестве с государственными и общественными краеведческими организациями, местными государственными органами, образовательными организациями, архивами, музеями Казахстана.

Данный проект способствует:

- воспитанию у обучающихся на примере подвигов героев проекта качеств личности гражданина – патриота Родины, способного встать на защиту государственных интересов;
- формированию позитивного и привлекательного для современного обучающегося образа активного гражданина и патриота;
- сохранению и развитию у обучающихся чувства гордости за свою страну, за ее исторические и современные достижения, за подвиги своих выдающихся соотечественников – наших современников.

Как и любая другая самостоятельная наука, сакральная география выполняет многочисленные функции. Важнейшая из них - общеобразовательная. Сакральная география помогает понять особенности мировоззрения разных людей, общностей, наций в разных государствах и на основе этого формировать собственное мнение, создавать свою картину мира [23].

Изучение и активная пропаганда духовных святынь Казахстана является прекрасной возможностью реализации основных направлений воспитания, *как духовно-нравственное воспитание.*

Цель: формирование глубокого понимания ценностных основ программы «Рухани Жаңғыру» о возрождении духовно-нравственных и этических принципов личности, ее моральных качеств и установок, согласующихся с общечеловеческими ценностями, нормами и традициями жизни казахстанского общества.

Уникальность Казахстана определяется его кочевническим прошлым. Суверенность территорий священна для кочевников. Понятие «земля предков» отпечатывается в сознании народа как святые места: священные горы, реки и озера, долины и холмы, могилы, где обитают духи предков, и т. п. Легенды и мифы, сказания и изречения о них передаются из поколения в поколение, внося неопределимый вклад в духовно-нравственное воспитание поколений. Культура казахского народа прошла длительный путь развития, накопив огромные

духовные богатства: высокохудожественную устную и письменную литературу, фольклор, эпос, яркое музыкальное, поэтическое и философское наследие. Казахский народ, соблюдая обычаи древних, и по сей день может с гордостью сказать что чтит и уважает своих предков не забывая то, через что прошёл их народ.

И неоспорима важность познания духовности наших предков, их идеалов, традиций, обычаев, культуры, языка и пр., использования опыта традиционного воспитания казахов в качестве основы современного воспитания учащихся, призванного пробудить их национальное самосознание.

Усиление воспитательного потенциала сакральных объектов может проводиться через проведение научно-исследовательских, социальных, благотворительных проектов, конкурсов, чтений, выставок, встреч с известными людьми, фестивалей духовно-нравственной направленности, элективных курсов, систему дополнительного образования, организацию и проведение экскурсий по историческим, архитектурным и памятным местам, музеям.

Цель: ориентация личности на общечеловеческие и национальные ценности, уважение к родному и государственному языкам, культуре казахского народа, этносов и этнических групп Республики Казахстан.

Воспитание должно включать ориентацию на усвоение и сохранение национальных традиций, достижений национальной культуры, т.е. должно быть этническим воспитанием. С одной стороны, этническое воспитание позволяет уберечься от опасностей узкого национализма, с другой стороны, оно приобщает молодого человека к историческому опыту его народа, развивает здоровое чувство национальной гордости, патриотизма, долга перед Родиной.

Воспитание должно быть национальным, оно должно приобщать человека к исторической работе его страны, должно связывать его с родной страной и развивать сознание его долга перед своей Родиной.

Школьному периоду приписывается начало этнической культуризации учебной деятельности. Приобщение к народному искусству развивает у обучающегося чувство родственной причастности к этническому миру в непреходящей ценности его прошлого, настоящего и будущего. Значение предметов, найденных в сакральных местах, хранящихся в музеях, информация об обрядовых действиях состоит в смысловом связывании настоящего с мифическим прошлым, в поддержании и увековечивании родового мировоззрения, нравственных принципов, общих верований, исходящих от почитаемых предков. Эмоциональное переживание событий прошлого о любви, ненависти, мудрости, глупости, власти выступают в качестве «символического» отношения личности к самой сути жизни и ее ценностям [23].

Духовные святыни открывают молодому поколению духовную культуру, национальный облик, нравы, быт предыдущих поколений, общепризнанные приемы, средства и методы, которые использовались в воспитании детей и молодежи нашими предками. Школы, внешкольные организации должны чаще привлекать детей к подготовке и участию в показе народных обрядов,

проводить беседы о смысле и красоте старинных народных традиций, использовать всевозможные формы работы с детьми и подростками. И эффективное осуществление этих задач во многом зависит от подготовленности учителей к реализации воспитательного потенциала народной педагогики.

В этой связи воспитательная работа по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана» должна стать составным элементом системы духовно-нравственного образования и воспитания в урочной и внеурочной деятельности в свете современных требований и с учетом особенностей обновления содержания образования.

Моделирование воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана»

В организациях образования необходимо организовать работу таким образом, чтобы у каждого обучающегося на всех возрастных ступенях была возможность исследовать познавательный историко-культурный мир Казахстана под эгидой «Рухани Жаңғыру». Отсюда решение актуальных задач духовного и нравственного возрождения посредством внедрения проекта «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана» в организациях образования должно осуществляться через:

- создание механизмов единого регионального социально-воспитательного пространства, ориентированного на традиционные культурные ценности;

- осуществление процесса воспитания развитой личности, способной сберечь и преумножить лучшие национальные традиции на основе интеграции деятельности различных социальных субъектов, а также интегрированности современных механизмов воспитания и его приоритетов в обществе;

- создание социально открытого пространства в конкретной организации образования, когда педагоги, сотрудники школы, родители разделяют ключевые смыслы духовных и нравственных ценностей, положенных в основание данного проекта, стремясь к их реализации в практической жизнедеятельности: в содержании и построении уроков; в способах организации совместной деятельности взрослых и детей в учебной и внеучебной деятельности; в опыте организации индивидуальной, групповой, коллективной деятельности обучающихся; в специальных событиях, спроектированных с учётом определенной ценности и смысла; приобретение литературы о сакральных местах; разработка системы мероприятий, обеспечивающих работу по краеведению; создание тематических рекреаций различной направленности для использования в воспитательном процессе (школьных праздников, культурных событий, социальных проектов и др.) [24].

В этой связи учителям при моделировании воспитательной работы в данном направлении следует усвоить богатый арсенал методов, который использует сакральная география, в том числе направления, способы и средства познания сакрально-территориальных систем и их элементов, сакрально-географических явлений и процессов, сакрально-географических объектов.

Создавая воспитательное пространство с актуализацией на задачи Проекта, педагогу необходимо использовать передовые педагогические

технологии, как технология коллективно-творческой деятельности (далее КТД).

Технология коллективно-творческой деятельности - это система философии, условий, методов, приемов и организационных форм воспитания, обеспечивающих формирование и творческое развитие коллектива взрослых и детей на принципах гуманизма. Ее цель - раскрепощение личности учащегося, формирование гражданского самосознания, развитие его способностей к социальному творчеству, воспитание общественно-активной творческой личности, способной преумножить общественную культуру, сделать вклад в построение правового демократического общества.

Важнейшая из воспитательных возможностей КТД в изучении сакральной географии заключается в развитии позитивной активности школьников, причем не зрительской, а деятельностной, сопровождающейся в той или иной мере чувством коллективного авторства.

Структурная схема КТД:

- Совместное решение о проведении дела;
- Коллективное планирование;
- Коллективная подготовка;
- Проведение дела;
- Коллективный анализ;
- Результат.

КТД обеспечивают широкую внеурочную занятость детей. КТД, обогащая коллектив и личность социально ценным опытом, позволяют каждому проявить и совершенствовать лучшие человеческие задатки и способности, потребности и отношения, расти нравственно и духовно. Сила каждого КТД в том, что оно требует общего поиска, дает ему толчок и открывает для него широкий простор [23].

Воспитательные возможности КТД могут быть реализованы благодаря нескольким взаимосвязанным стадиям. *Структура любого КТД* определяется шестью стадиями коллективного творчества (И.П.Иванов - родоначальник этой методики).

Первая стадия - предварительная работа. На этой стадии педагог составляет модель, образ будущего КТД. Осмысливает воспитательные цели, задачи. Анализирует сложившуюся обстановку в детском коллективе. Определяет место КТД в общей системе воспитательной работы.

Таким образом, педагог отвечает на следующие вопросы:

Какова основная идея КТД?

В какой форме будет проходить КТД?

Кого привлечь к участию?

К кому обратиться за помощью?

Когда провести стартовую беседу?

В конце данной стадии учитель и проводит стартовую беседу. Ее суть заключается в том, что руководитель детского коллектива «зажигает» детей интересным и полезным делом. Здесь в черновом варианте обсуждается где? Что? Когда?

Вторая стадия - коллективное планирование КТД. Планирование

происходит в микрогруппах, а также на общем собрании детского коллектива. Составляется общий план жизни коллектива и планируется конкретное КТД. На сборе-старте выступают представители микроколлективов и отвечают на вопросы:

Что и для кого будем делать?

С кем вместе это будем делать?

Кто будет участником?

Кто и кому будет помогать?

Третья стадия - коллективная подготовка КТД. Самая сложная и ответственная стадия. Для подготовки и проведения выбранного КТД создается специальный орган-Совет дела, в который входят представители каждого микроколлектива. Это объединение действует только во время подготовки и проведения данного КТД. Для следующего дела подобный орган создается уже в новом составе. Проект КТД уточняется и конкретизируется сначала Советом дела, с участием руководителя коллектива, затем в микроколлективах, которые планируют и начинают работу по воплощению общего замысла.

Четвертая стадия - проведение КТД. Здесь предваряется в жизнь все, что было задумано. Длительность от 15 минут до целого дня. Главное для педагога на этом этапе - создание психологического комфорта.

Пятая стадия - подведение итогов КТД. Подведение итогов происходит на общем сборе, которому может предшествовать письменный опрос-анкета, содержащая первичные вопросы-задачи на размышление:

Что у нас было хорошо и почему?

Что не удалось осуществить и почему?

Что предлагаем на будущее?

Анализ проходит сразу после КТД. Педагог должен иметь в виду, что коллективный анализ включает в себя три ключевых момента: отметить все положительное. И его должно быть больше, чем негативного. Обсудить негативные моменты, имевшие место в подготовке и проведении дела. Намечить перспективы позитивного развития детского коллектива и отдельных личностей.

Шестая стадия - последствие. На этой стадии в исходных направляющих действиях воспитателей непосредственно реализуются выводы и предложения, выдвинутые при подведении итогов проделанной работы. Руководитель коллектива организует использование воспитанниками и в учебной работе, и во время внеучебной жизни опыта, накопленного при планировании, подготовке, проведении и обсуждении результатов КТД [24].

Бурный научно-технический прогресс, стремительное распространение компьютерной техники обуславливают трансформацию, развитие и совершенствование методов исследования сакрально-территориальных систем, сакральных объектов, явлений и процессов.

Педагоги, при условии глубокого всестороннего овладения цифровыми ресурсами, смогут обеспечить адекватный современным потребностям обучающихся блок сакрально-географических знаний.

Формами взаимодействия в ходе организации мероприятий по

сакральной географии могут быть следующими:

- тематические встречи, круглые столы по духовно-нравственной тематике: «Духовные святыни Казахстана», «Путешествие по святым местам Казахстана», «Сакральные места Северного Казахстана», «Сакральные места Южно-казахстанской области», «Сакральные места Восточного Казахстана», «Сакральные места на карте Казахстана», «Сакральное пространство культовых памятников Казахстана» и т.д.

- интерактивные формы (диспуты, дискуссии, уроки духовности) «Популярность сакральных мест в Казахстане: как меняется сознание», «Сакральная география – это духовное развитие человека», «Что такое сакральное место и какой ценностью оно должно обладать?», «Создание Сакральной географии решает не только вопрос духовного обогащения человека, но и также отмечает богатство нашей истории, культуры и традиций», «Сакральные места – это места сохранения памяти», «Как народные святыни укрепят национальный иммунитет», «Культурно-географический пояс святынь Казахстана – один из элементов каркаса национальной идентичности» и др.;

- молодежное волонтерское движение, ориентированное на осуществление шефства над памятниками, оказание посильной помощи в благоустройстве сакральных территорий;

- научные исследования по изучению, выявлению и воссозданию святынь родного края с выходом на научно-практические конференции, семинары, конкурсы исследовательских работ школьников на уровне организации образования и других уровнях. Результатом их работы могут стать фотовыставки, тематические фильмы и презентации, проекты, разработка туристских маршрутов, издание краеведческих словарей;

- организация посещения фольклорных мастерских, библиотек, кинотеатров, театров, музеев, как мест духовной жизни нашей страны, экскурсии и др. [23].

Воспитательные форматы образовательного пространства при изучении сакральной географии необходимо сопровождать проектно-исследовательской деятельностью по изучению святилищ, храмов, ритуальных захоронений и других сакральных мест на территории Казахстана. Это важно для формирования парадигмы принципиально нового знания и видения, отвечающего требованиям и вызовам времени и в целом модернизации общественного сознания.

К целям можно отнести и такие как:

1. Развитие интереса обучающихся к краеведению, экологии, истории родного края.

2. Формирование навыков самостоятельной познавательной деятельности.

3. Формирование навыков исследовательской работы через метод проектов.

4. Развитие интеллектуальных, творческих способностей и критического мышления учащихся.

5. Развитие сетевой активности, формирование навыков работы в социальных сервисах Web2.0.

Школьная проектно-исследовательская деятельность по духовным маршрутам краеведения должна находиться в тесной взаимосвязи с научными концептами, обогащающими проект «Сакральная география Казахстана», так как

- во-первых, как школьное, так и научное краеведение, используют одни и те же источники, а именно: документальные материалы областных, городских, районных, текущих архивов предприятий, учреждений, архивы частных лиц, материалы и документы краеведческих музеев, этнографических и исторических экспедиций, местные археологические памятники, краеведческую литературу, местную периодическую печать, воспоминания очевидцев исторических событий;

- во-вторых, научное и школьное краеведение занимаются одними и теми же объектами исследования: историй предприятий, сел, городов и т.д.;

- в-третьих, многие методы познания в научном и школьном краеведении тождественны. К ним относятся методы исторического исследования, непосредственного наблюдения, сравнительно-исторический, описательный методы;

- в-четвертых, школьное краеведение опирается на данные научного краеведения, в основе которого лежит исследовательский метод, заключающийся в самостоятельном поиске нового. Однако нельзя отождествлять исследовательскую работу ученых и учащихся. Различие ее состоит в том, что в школе центром внимания являются, прежде всего, учебные цели; в научном исследовании центром внимания является объект изучения. Обучение путем открытий - актуальная проблема нашего времени. Ею занимаются как в нашей стране, так и за ее пределами [19].

Педагогический потенциал экскурсий, туристско-краеведческих экспедиций содействует самореализации личности, расширяет культурное и познавательное пространство ребенка. Также учитель создает условия через экскурсию, как вид внеурочной работы, для обогащения личного опыта ребёнка, способствует развитию интереса к различным видам деятельности, желания активно участвовать в них; умения жить в коллективе, т.е. сотрудничать друг с другом. В содержании такой внеурочной деятельности должны быть отражены базовые ценности, которые расширяют опыт учащихся конструктивного, творческого, нравственно-ориентированного поведения в социуме. Экскурсии проходят эффективно в том случае, если ранее был составлен историко- краеведческий маршрут.

Рекомендуется использовать возможности интернет-сайтов организаций образования для размещения информации о работе по формированию моделей воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана».

Значительным компонентом в модели воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана» может стать *краеведческий компонент*.

Для достижения поставленной цели учителям и организаторам данного направления необходимо акцентировать внимание на решении ряда методических задач:

- совершенствовать уровень планирования;
- переориентировать содержание школьного краеведческого образования с учетом требований проекта;
- отбирать наиболее приемлемые формы краеведческой работы, различные методы, вычлняя рациональный опыт и традиции;
- выражать и обосновывать свою позицию по вопросам, касающимся ценностного отношения к общенациональным природным, коренным объектам и комплексам, которые представляют историко-культурную ценность.

Методическая работа должна быть сконцентрирована на обеспечении содержания образования через интегративную краеведческую деятельность обучающихся [18].

Таким образом, моделирование воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана» должно основываться на выборе современных средств, форм, методов, знании методологических основ педагогики, психологии, философии, социологии. Эффективное моделирование создаст условия для духовно-нравственного развития обучающихся, самореализации и индивидуального самосовершенствования, будет способствовать активному осмыслению роли и места духовных святынь в прошлой истории и современных реалиях Казахстана, сохранению непреходящих ценностей в памяти молодого поколения.

Эффективность модели воспитательной работы по проекту «Духовные святыни Казахстана - Сакральная география Казахстана» определяет насколько морально устойчивым и духовно богатым вырастет молодое поколение XXI века.

В общественном процессе развития суверенного Казахстана особое место занимало и занимает молодое поколение. В силу юношеского максимализма и идеальных устремлений именно юные казахстанцы становились активными носителями благородных идеалов и свершений, демократической приверженности новым интеграционным процессам. В молодежных организациях, составляющих живую ткань движения, дети и подростки добиваются защиты и реализации своих прав, базирующихся на общечеловеческих гуманистических ценностях. В связи с этим значительно возрастает актуальность и социальная значимость деятельности детских общественных организаций, направленная на создание условий для социализации детей и подростков.

Обладая мощнейшим воспитательным потенциалом, детско-юношеская организация каждую из функций должна ориентировать на привитие ценностей «Рухани Жаңғыру»:

- воспитательная функция - передачу образцов жизни, примеров поведения, пропаганду ценностей, отношение к миру, к людям, к самому себе и т.д.;

- познавательная функция – знаниевые ценности (богатейшие знания о мире) и трансляцию их в социальном опыте множества поколений; - коммуникативная функция – социальные нормы общения, ценностные эталоны культуры речи и трансляцию их через оптимальный коммуникативный процесс (эффективный обмен информацией, коммуникативное поведение);

- социальная функция – общечеловеческие ценности, национальную систему и ценностей, позволяющих организации детей и подростков включиться в широкие социальные связи и определить свое место в социальной среде;

- информационная – ценности собранной, обработанной и выявленной информации (актуальной, объективной, насыщенной), обеспечивающей образовательные, духовные и культурные потребности, а также моделирование информационного поведения и личностные ценностные интересы;

- творческая – творческий личностный потенциал ребенка, его природные задатки, ценность творческого созидательного труда [25].

Ведущими принципами деятельности таких организаций будут:

- приоритетность общечеловеческих ценностей и гражданского самосознания;

- добровольность и доступность;

- преемственность поколений, соблюдение традиций;

- единство взрослых и детей в реализации основных целей и задач организации;

- патриотичность, толерантность и духовно-нравственная направленность деятельности.

11 февраля 2011 года Елбасы Н.А.Назарбаев отметил необходимость объединения юных граждан Казахстана путем создания единого движения «Жас Ұлан», а также создания новой системы детских организаций «Жас Қыран». Приоритетными задачами единой детско-юношеской организации «Жас Ұлан» являются: интеграция общественных объединений и организаций образования в единое воспитательное пространство детского общественного движения Казахстана, создание и поддержка системы мониторинга проблем воспитания и оценки эффективности воспитательной работы, организация подготовки и переподготовки педагогических кадров для реализации уставных целей и задач детско-юношеской организации, внедрение методических инноваций в воспитательную работу.

«Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан» является единой общественной организацией детей и подростков Республики Казахстан, формирующей подрастающее поколение в духе казахстанского патриотизма на основе высоких духовно-нравственных ценностей, принципов гуманизма, толерантности и демократизма [26].

Приоритетными задачами единой детско-юношеской организации «Жас Ұлан» названы:

- формирование духовно-нравственного потенциала подрастающего поколения на основе знания истории, культуры, языка народа Казахстана;

- повышение гражданской активности и сознательности детей и

подростков;

- стимулирование познавательной деятельности;
- создание позитивных условий для интеллектуального, творческого и социального развития детей и подростков;
- развитие личностных качеств ребёнка, направленных на формирование любви к малой родине, его ответственности и трудолюбия, раскрытие лидерского потенциала и организаторских способностей.

Цель детской общественной организации — создание условий для социального становления и самореализации ребенка, что самими детьми воспринимается как перспектива интересной жизни. От того, какие ценности будут сформированы у детей, от того, насколько они будут готовы к новому типу социальных отношений, зависит путь развития любого общества.

Новая система детского движения «Жас Ұлан» расширяет зону формирования общей культуры, способствует становлению внутреннего мира детей, формированию новых ценностных ориентаций, стимулирует социальное развитие ребенка. Ценности являются смыслами воспитания и социализации детей в детско-юношеской организации. Они существуют именно для того, чтобы научить ребенка принимать их через деятельность и оценивать деятельность, инициировать и поддерживать ее с нравственных, общественно одобряемых позиций. «Жас Ұлан» осуществляет свою деятельность совместно с творческими, спортивными, общественными, неправительственными организациями и государственными учреждениями [26].

Другие детские общественные объединения и организации, как «Жулдыз», «Скауты Великой степи», «Академия юных патриотов», «Жас өркен» (ЗКО), «Тұлға» (Карагандинская область), «Жас ұрпак» (г. Кызылорда), благодаря гуманистическим взаимоотношениям участников процесса, создают условия правового и гражданского воспитания детей, адаптируя их интересы к любой сфере человеческой жизни и основана на национальных ценностях Казахстана.

Духовно-нравственные ценности являются смыслами воспитания и социализации детей в детско-юношеских организациях. Они существуют именно для того, чтобы научить ребенка принимать их через деятельность и оценивать деятельность, инициировать и поддерживать ее с нравственных, общественно одобряемых позиций. При этом воспитание как межличностная самооценная деятельность обеспечивает поддержку ценностного развития ребенка, социализация содействует приобретению им первоначального социально-нравственного опыта посредством включения его в решение общественных, культурных, экологических, производственных и иных задач.

В условиях детской организации с целью усиления воспитательного воздействия на ребёнка, педагогу необходимо использовать ведущие современных технологий духовно-нравственного и патриотического воспитания, как технологии эмоционального стимулирования [27].

Концептуальные идеи технологии эмоционального стимулирования выражаются в *следующих позициях*:

Особую роль в социализации и воспитании обучающихся в детско-

юношеской организации играет технология «личностного роста», целью которой является содействие в процессе осознания ребенком задач своего вхождения в детскую общественную организацию, своего места, роли и образа жизни в нем. Технология организации преемственности в деятельности современных детских организаций направлена на развитие вертикальных межвозрастных связей. Технология социального проектирования обеспечивает активное включение детей всех возрастов в общественную жизнь своего города, области, района. А социальный проект становится для них событием.

Программы (долгосрочные и краткосрочные, общие и местные) стали комплексным методом включения самого ребенка в целеполагание, отбор и организацию деятельности, определение ролей членов и участников, оценку реализации целей, задач коллективом и каждым подростком. Формы, методы, средства, приемы включения подростков в разработку и реализацию программы и становятся естественной системой диагностирования освоения ребенком новой позиции; выявления динамики личностного роста (развития субъектности).

Особую роль играют культурно-досуговые программы, которые направлены на удовлетворение потребностей детей, подростков и юношества в образовании, отдыхе, релаксации, общении путем организации их содержательного досуга с учетом их интересов, индивидуальных и возрастных особенностей развития через различные направления культурно-досуговой деятельности.

Выделяются различные культурно-досуговые программы: сюжетно-игровые, конкурсно-развлекательные, спортивно-развлекательные, информационно-дискуссионные, шоу-программы и др.

Весьма разнообразны праздничные программы культурно-досуговой деятельности весьма разнообразны. К ним относятся: фестивали детского творчества, слеты, театрализованные представления, гулянья, карнавальные шествия, тематические недели, дни, смотры, конкурсы, приветствия, презентации, церемонии, творческие отчеты и др.

Жизнедеятельность детских организаций осуществляется на основе программно-целевого подхода. Участие в той или иной программе реализует соответствующую модель формирования и развития определенных качеств личности [25].

Таким образом, в формировании нравственных ориентиров, гражданственности, патриотизма, национального самосознания, лидерских качеств, в продвижении собственных инициатив, возможности самореализации современной молодежи, развитие социальной адаптации молодежи к вхождению и участию в общественно-гражданских, социальных институтах государства ведущую роль играет детско-юношеское движение Казахстана.

Одним из наиболее эффективных и целесообразных средств формирования у учащихся социального опыта и воспитания гуманности, морально-нравственных ценностей является *волонтерство*, как инновационный воспитательный подход в формировании у обучающихся духовно-ценностных ориентиров.

Интеграция волонтерской деятельности в образовательный процесс повышает духовно-нравственную культуру, расширяет кругозор и воспитывает у каждого обучающегося позитивное и заинтересованное восприятие проблем современного человечества. Участие обучающихся во всех направлениях волонтерского движения, будь то спортивное, социальное, патриотическое или православное волонтерство, способствует нравственно-эстетическому развитию, оказывает воздействие на духовное становление личности. У каждого подростка должно сформироваться четкое понимание того, что *Волонтерство – это институт воспитания Духовности, Честности, Дружбы и Нравственности.*

В содержание волонтерской деятельности учащихся входит формирование лидерских и нравственно-этических качеств, чувства патриотизма; вовлечение обучающихся в проекты, связанные с оказанием социально-психологической и социально-педагогической поддержки различным группам населения; поддержка инициатив обучающихся в реализации программ профилактической и информационно-пропагандистской направленности. Волонтерство для обучающегося – это возможность быть вовлеченными в общество и влиять на это общество[28].

Волонтерство, как любая деятельность может носить *организованный и неорганизованный характер*, осуществляться в группе или индивидуально, в частных организациях или общественных. Неорганизованное (стихийное) волонтерство можно определить как единовременную, однократную, эпизодическую помощь нуждающимся. Организованное добровольчество, чаще всего, определяется как регулярная деятельность, осуществляемая при содействии некоммерческих государственных или частных организаций.

Формы волонтерской деятельности разнообразны: как однократные благотворительные мероприятия и акции, проекты и гранты, целевые программы, лагеря, так и осуществляемые на постоянной основе.

В ходе организации волонтерской деятельности в организациях образования преследуется достижение следующих педагогических задач:

- воспитание у обучающихся активной гражданской позиции, формирование лидерских и нравственно-этических качеств, чувства патриотизма и др.;
- вовлечение обучающихся в проекты, связанные с оказанием социально-психологической и социально-педагогической поддержки различным группам населения;
- поддержка инициатив обучающихся в реализации программ профилактической и информационно-пропагандистской направленности.

Волонтерская деятельность в организациях образования может реализовываться *в различных формах*: акции, аукционы, анкетирование (тесты, опросы и т.д.), встречи с интересными людьми, выставки, гостиные, деловая игра, защита проектов, игровые программы, конкурсы, конференции, круглый стол, лекции, мастер-классы (обучение, обсуждение) и т.д.

Перечисленные формы универсальны, их можно использовать при организации работы, как с детьми младшего школьного возраста, так и с

подростками.

Особой формой организации движения волонтеров может выступать детское общественное объединение, в котором в полной мере возможно проявление инициативы, активности подростков, их самореализация [29].

В современном Казахстане именно инициативное детско-молодежное общественное движение, использующее волонтерскую деятельность, может явиться одним из важнейших средств социализации всех категорий подростков и молодежи. Детские или молодежные общественные объединения привлекательны для современных школьников, обеспечивая им возможность свободного общения и интересных дел со сверстниками. Процесс социализации подростков будет более эффективным, если в детско-молодежных объединениях будут культивироваться ценности волонтерской деятельности, основанные на идеях служения гуманным идеалам человечества, и будет налажено взаимодействие социальных институтов общества в разработке и реализации вариативных моделей волонтерской деятельности в современных педагогических системах разного уровня.

Организации "Детские и молодежные социальные инициативы" с использованием волонтерской деятельности, имеющие обоснованную концепцию функционирования, оригинальные методики, программы и технологии организации педагогического процесса, открывают широкие перспективы для многоплановой воспитательной работы в организациях образования.

Каким образом оказывает влияние волонтерство на формирование духовно здоровой личности в современном обществе?

Духовно-нравственная составляющая личности обучающегося является главным аспектом ее социализации в условиях стремительного развития общества, фактом постепенного и осознанного включения в различные сферы социальной деятельности и общественной жизни. А цели воспитания, прежде всего, неразрывно связаны с адаптацией молодых людей к современному миру. И одним из важнейших направлений, помогающих это реализовать, является волонтерская деятельность, которая, несомненно, формирует культурно-нравственный облик подрастающего поколения.

Формирование нравственных ценностей в процессе волонтерской деятельности принципиально направленно на определенные ориентиры личности, которые выступают как ценности. В качестве таких ориентиров могут выступать гуманистические ценности образования, которые становятся базовыми ценностями личности в процессе их формирования. Организуя разные формы деятельности, и вовлекая обучающихся в волонтерскую деятельность, формируются такие нравственные ценности как чуткость, великодушие, честность, ответственность, дружелюбие, гуманность, порядочность [30].

Волонтерство позволяет создать условия для формирования у обучающихся нравственных качеств, которые признаются значимыми в социуме. В своей деятельности волонтеры в первую очередь выходят на такую духовно-нравственную ценность, как «милосердие». Начинать воспитание

подростающего поколения необходимо именно с этой ценности. Если подросток чувствует в себе бескорыстное желание помогать, то сформировать в нем социальную солидарность, гражданственность и другие базовые национальные ценности будет не такой уж непосильной задачей.

Организация деятельности *волонтерских отрядов* позволяет создать условия для формирования системы духовно–нравственных ценностей у ребят. Это гарантия того, что ребята станут открытыми, честными, милосердными людьми. Волонтерство формирует готовность подростков к самостоятельному принятию решений, развивает восприимчивость к проблемам другого человека и общества в целом. Все эти качества способствуют успешному нравственному становлению подростков. Но научить подростков проявлять чуткость, сердечность, внимание невозможно без пробуждения в них чувств беспокойства об окружающих людях: о родителях, бабушке, дедушке, больных сверстниках. Забота о других становится внутренним качеством молодого человека только тогда, когда он сам активно принимает участие в добрых поступках, учится присматриваться к физическому и душевному состоянию окружающих людей.

Духовно-нравственное воспитание есть сфера духовного производства, в результате которого происходит внутреннее осмысление общечеловеческих ценностей, раскрытие способностей и сущностных сил человека, самоопределение и саморазвитие личности. А для этого нужно возродить *традиции благотворительности* не только в сознании, но и в сердце-это гораздо сложнее [28].

Предлагаем несколько способов и этапов проведения *благотворительных акций*:

1 этап. Провести среди учащихся анкетирование, чтобы выяснить присутствует ли у ребят гражданская позиция: потребность быть нужным, оказывать помощь людям и желание проявить себя на поприще добродетели. любовь к отечеству, своей родной земле и т.д.

2 этап. С участием ребят разработать проект «Благотворительность и милосердие» через добрые дела, благотворительный общественный труд и т.д.

3 этап. Определить для кого: Благотворительность можно проводить для детей-сирот из детских домов, для жильцов домов ветеранов, для больных детей детских отделениях больницы и. т. д.

4 этап. Реализация проекта «Благотворительность и милосердие».

В первые дни проведения благотворительной акции можно разместить на стендах и на сайте школы подробное объявление о том, что мы собираем, почему, как, кому. Раздается раздаточный материал по классам. На классных часах показывается фильм о том, как проводится акция, для кого мы собираем подарки.

При проведении благотворительной акции важно:

1. Атмосфера общего дела, в котором принимают участие и дети, и родители, и учителя, и администрация на равных основаниях.

2. Обязательное подробное объяснение всех деталей того, что мы делаем: зачем, почему, кому, и т.д.

3. Непременный финал с показом фильма или фотостенда, в котором дети видят, кому подарены их подарки.

Также важно помнить:

- во-первых, бессмысленно принимать участие в подобных акциях разово. Благотворительностью можно заниматься, только сделав осознанный выбор и понимая, что быть щедрым и добрым один раз нельзя,

- во-вторых, у каждой акции должен быть финал - нечто, что подводит итог: видео или фотосъемка передачи подарков, ответные письма от детей из детских домов или что-то еще. Очень важно, чтобы дети знали: собранные ими подарки не пропали неизвестно где, а доведены до адресатов,

- в-третьих, дети должны знать и видеть, что и взрослые (учителя, администрация) тоже участвуют в акции.

Важно осознавать, что человек становится активным и начинает действовать в том случае, когда осознает личную значимость, смысл своей деятельности. «Научись сперва добрым нравам, а затем мудрости, ибо без первых трудно научиться последней, - сказал мудрый Сенека. Осознание этого придёт к ребятам через участие в благотворительности, бескорыстной помощи другим людям, маленьким, но личным вкладом в расстановку духовно-нравственных приоритетов. Такие проекты помогают сформировать у ребятам образ мира, в котором духовно-нравственные приоритеты бесспорны. Участие обучающихся в волонтерском движении способствует изменению мировоззрения самих учащихся. Участвуя в общественно полезной деятельности, они включаются в деятельность гражданского характера, осуществляя которую, вносят свой позитивный вклад в развитие общества, демократии [30].

Все школьные волонтерские организации объединяет важная черта – они изначально интегрированы в учебно-воспитательный процесс. С одной стороны, это облегчает решение практических задач духовно-нравственного и культурно-патриотического воспитания школьников, организации их внеучебного времени и досуга. С другой стороны, учащиеся, благодаря своему участию в волонтерской деятельности, смогут лучше ориентироваться в различных видах профессиональной деятельности, получить реальное представление о предполагаемой профессии или выбрать направление профессиональной подготовки. Это возможно, в том числе, во время учебного процесса, когда педагог на своих занятиях обращает внимание обучающихся на социально значимые проблемы и подводит их к идее принять участие в их решении через реализацию проектов, которые они могли бы совместно разработать.

Дети и подростки, прошедшие через волонтерские программы и мероприятия социально-педагогического характера, серьезно и позитивно меняются в духовно-нравственном плане, становятся творческими и деятельными. Для них потребность улучшить окружающий мир, стремление помогать и заботиться о тех, кто меньше и слабее, тем, кто остро нуждается в помощи, становится осознанной необходимостью. Волонтерство — это то место, где в совместных делах ребята могут приобрести позитивный опыт

социального взросления и социальной ответственности [28].

Таким образом, волонтерская деятельность, несомненно, влияет на нравственное становление обучающихся, обеспечивает реализацию потребности в социально активном поведении и оказании помощи другому человеку; способствует познавательному и эмоциональному развитию, совершенствует такие стороны личности как отзывчивость, сочувствие и сопереживание; формирует готовность подростков к самостоятельному принятию решений, развивает восприимчивость к проблемам другого человека и общества в целом. Все эти качества способствуют успешному духовно-нравственному становлению подростков. Волонтерство способствует сохранению и укреплению человеческих ценностей.

3 Реализация воспитательного потенциала учебного процесса в формировании духовно-нравственных ценностей школьников

Во все века люди высоко ценили духовно-нравственную воспитанность, вопросы духовно-нравственного образования человека волновали общество всегда. Об актуальности духовно-нравственного воспитания в школе свидетельствуют многие кризисные явления современной жизни. Особенно сейчас, когда все чаще можно встретить жестокость и насилие, наркоманию, низкий уровень общественной морали, утрата семейных ценностей, упадок патриотического воспитания и многое другое, проблема духовно - нравственного развития становится все более важной. И *воспитательный потенциал учебного процесса* должен быть направлен на формирование духовно - нравственных качеств и патриотических чувств, гражданской ответственности учащихся, развитие национального самосознания и толерантности, укрепление светских ценностей и формирование осознанного неприятия молодёжью идеи терроризма и экстремизма, умения общаться в условиях полиэтнического Казахстана.

Сверхзадача современного образования – пробудить в человеке Человека, придать ему внутренние силы для утверждения Истины, Добра и Красоты. Ответом на этот вызов времени стала общенациональная образовательная программа «Самопознание», ориентированная на развитие человеческой личности. Программа «Самопознания» не имеет аналогов в мире. Именно она позволяет обеспечить преемственность всех уровней образования в духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения. Таким образом, идея «Рухани жаңғыру» воплощается в процессе преподавания предмета «Самопознание».

«Самопознание» — это уникальный предмет, обладающий бесценными духовными сокровищами, приобщение к которым делают каждого человека духовным и нравственным, счастливым и радостным, добрым и мудрым. В основе программы — развитие нравственных и духовных качеств детей с учетом их индивидуальных особенностей. Он направлен на обучение детей ценностям, формирования навыков конструктивного общения, самораскрытие личностного потенциала, на поиск себя в многогранном мире человеческих взаимоотношений, на позитивное выстраивание личной судьбы. Созидать, творить на благо общества, постоянно самосовершенствоваться [31].

Эффективность духовно-нравственного образования напрямую зависит от соблюдения одного из важнейших условий – создание комфортного морально-психологического климата в классе. Когда учитель вдохновлен, то вдохновляются и ученики. Так, если в душе учителя царят мир и покой, то и ученики на уроке будут дисциплинированы и сконцентрированы. Если учитель встречает ребят доброжелательной улыбкой, то и ученики будут позитивно настроены на учебную деятельность.

Методический прием позитивного настроения направлен на преодоление состояния эмоционального возбуждения, гиперактивности ученика, очищение и успокоение ума для достижения гармонии и душевного покоя. Позитивный

настрой способствует развитию уравновешенности, самоконтроля, умению концентрироваться, улучшению памяти.

Самопознание нужно преподавать с самого детства – языком любви, рассказывая притчи, поучительные истории. Каждый рассказ способен наполнить своей нравственной глубиной любой урок. Выбирая историю для рассказа, учителю необходимо учитывать следующие факторы: предпочтения и интеллектуальное развитие учащихся, возрастные особенности, семейные обстоятельства детей. И прежде всего рассказ должен иллюстрировать изучаемую ценность и соответствовать цели урока. Этот метод помогает детям понять и оценить нравственные поступки людей. «Почитаем» - один из важных приемов и этапов речевой деятельности. Здесь ребята учатся слушать и слышать, чувствовать и переживать. «Беседа» - дидактический прием, позволяющий легче усваивать содержание темы.

Творческая работа – важная часть групповой деятельности. Включает ролевые игры, коллажи, упражнения, рисования. Педагогический смысл этого метода заключается в том, чтобы каждый ребенок чувствовал себя принятым в коллектив, где он пользуется доверием и доверяет другим [32].

Групповое пение – методически существенный компонент занятий по самопознанию, необходим для снятия психологической нагрузки, усталости и снижения утомляемости. Пение хором – наиболее сильное эмоциональное воздействие – это человеческий голос. Но кроме непосредственного голосового воздействия, процесс пения имеет еще целый ряд свойств, оказывающих положительное воздействие на физическое, психическое, эмоциональное и духовное развитие учащегося. Важным фактором является и то, что пение помогает развивать интуицию, ведь чтобы правильно петь, нужно согласовывать мелодию, слова и ритм, что создает чувство равновесия и гармонию внутри нас. Поэтому важнейшим условием духовно-нравственного образования в школе является использование таких методов и приемов преподавания «Самопознания» как позитивный настрой, позитивное высказывание (цитата урока), рассказывание историй, творческая групповая деятельность, музыка и пение хором. Эти методы и приемы, помноженные на любовь учителя, его педагогическое мастерство и глубокое духовно-нравственное чутье, позволяют испытать чудо урока и ученикам, и самому педагогу.

Таким образом, предложенные методы и приемы, применяемые на уроках самопознания, направлены на выявление духовно-нравственного потенциала учащихся и способствуют развитию разносторонней гармоничной личности ребенка [31].

Главная идея самопознания звучит так: «Откройтесь миру, и мир откроется для вас». Духовность, составляющая основы предмета «Самопознание», выражается в единстве трех основных измерений – интеллектуальном, этическом и эстетическом. Уроки опираются на лучшие образцы духовного наследия человечества. С целью нравственного и духовного воспитания учащиеся проводят анализ своего внутреннего мира и дают оценку собственной деятельности, ищут выходы за пределы собственного «я»,

осмысливают, изучают, анализируют свои мысли, слова и поступки. Вместе с тем они совершенствуют свои положительные качества и преодолевают отрицательные. Также учащиеся творчески подходят к своей личности: эти уроки ориентированы на получение достоверных знаний о самом себе в целях дальнейшего саморазвития и самореализации. В конечном итоге ученики получают такие человеческие ценности, как добро, красота, свобода, смысл жизни, истина, самооценка человека, достойный образ жизни, нравственность в целом.

Особенностью духовно-нравственного воспитания на уроках «Самопознания» является то, что на занятиях ведется откровенный диалог с учителем, в социально-ролевых играх и тренингах исследуется мир человеческих взаимоотношений, происходит обмен жизненными наблюдениями, развиваются навыки практического служения Родине, обществу [33].

Также на уроках «Самопознания» учащиеся ведут *портфолио* - помогает учащемуся провести самоанализ, разобраться в самом себе, раскрыть свое «Я». А учитель в свою очередь имеет возможность увидеть духовно-нравственный рост ребенка. Одним из методов приобщения учащихся к духовно-нравственной культуре является проведение уроков посвященных национальным праздникам, Великой отечественной войне [31].

Большую роль в воспитании нравственных качеств играют чтение и разбор статей, рассказов, стихотворений, сказок, которые помогают детям понять и оценить нравственные поступки людей. Во время любого урока большое внимание уделяется общению детей, чтобы учить их слушать друг друга, не мешать другим, участвовать в общей работе. На уроках ребята придумывают примеры, задачи, составляют предложения, тексты, задают друг другу различные вопросы. Знание уровня нравственной воспитанности учащихся помогает учителю правильно определить воспитательные задачи, которые отражают конкретные результаты нравственного формирования личности школьника. «Самопознание», безусловно, поможет каждому казахстанскому школьнику освоить четкие ценностные ориентиры и широкий диапазон поведенческих стратегий для определения и реализации успешной жизненной и образовательной траектории.

Необходимая составляющая уроков самопознания - *творческая деятельность*. На уроках используются такие формы работы, как «Муравейник»- работа в парах, «Творческая лаборатория»-работа в группе, «Презентация проектов»-творческая работа, «Дискуссия», «Наедине с собой» - индивидуальная работа. Также применяются элементы коучинга для создания комфортной среды и доверительных отношений.

Одним из основных *методов приобщения* учащихся к духовно-нравственной культуре является *посещение музеев*, памятников, работа с экспозиционным материалом музея. Школьный музей сегодня является центром духовно- нравственного воспитания учащихся. Особенно значимыми будут те музеи, которые создаются на основе самостоятельной поисковой деятельности учащихся.

Поисково-собираетельная работа способствует развитию общечеловеческих ценностей, любви к своей малой родине, гордости за подвиги своих предков и современников. Так, используются материалы музея, учащиеся школы пишут творческие работы на конкурсы разных уровней. При проведении уроков по темам «Времен связующая нить», «Служение обществу», «О достоинстве», «Дорога к Родине», «Радость созидательного труда», «Семья: прошлое, настоящее, будущее» используются экспонаты музея - это позволяет насыщать уроки духовно- нравственным содержанием и делать их незабываемыми.

Проект «*Современная казахстанская культура в глобальном мире*» также находит отражение в предмете «Самопознание». В новых учебниках расширенно представлены произведения казахских и казахстанских художников, писателей, поэтов, что позволяет реализовать принцип национальной идентичности. Работая над репродукциями известных художников, учат детей понимать настроение художника, его мысли и чувства. В работе обязательно делается акцент на то, какие изменения произошли в области культуры в Казахстане за годы независимости [34].

Рассмотрим формирование нравственно-духовных ценностей в дошкольном возрасте, когда закладывается основной фундамент нравственности.

Программа «Самопознание» для дошкольников является первым этапом в нравственно-духовном образовании ребенка и позволяет выявить и понять особенности компетентностного обучения детей, которые непосредственно связаны с периодом первичного личностного формирования. Именно в этот период дошкольного детства наиболее интенсивно разворачивается процесс становления высших психических функций и формируется детское сознание (как осознанность, как идентификация себя в мире). Поэтому целенаправленное педагогическое воздействие в процессе обучения самопознанию в этот период детства ориентировано как на развитие и совершенствование мыслительной деятельности, так и на создание положительного самоощущения, эмоционального благополучия детей. При этом важной становится атмосфера взаимодействия педагога, психолога, родителей и ребенка.

Идея интеграции заключена в самом предмете самопознания. Об этом говорится в Государственном стандарте РК по предмету «Самопознание»: «В современном мировом образовательном пространстве особое внимание уделяется формированию у молодежи целостной картины мира, пробуждению интереса к духовности, нравственности... Интегрированный предмет «Самопознание», призванный выполнять ключевую роль в образовательном пространстве казахстанской школы, закладывает основы гуманистического мировоззрения. Все другие образовательные области становятся частью целостного гуманитарного знания...» [31].

Переход от одного вида деятельности к другому позволяет вовлечь каждого ребёнка в активный процесс. Это происходит за счет интеграции программы «Самопознание» в режимные моменты детского сада.

Режимный момент «Здравствуйте, дети!»

Утро в детском саду начинается с Круга радости. Круг радости позволяет позитивно настроить детей, расширять их коммуникативные навыки, формировать дружеские взаимоотношения через речевое общение, формировать нравственные представления детей.

Режимный момент «Приятного аппетита!»

Использование слов благодарения перед приёмом пищи направлено на формирование навыка детей благодарить за проявленную заботу.

Режимный момент «Вместе на природу»

Организация прогулки через призму самопознания раскрывает большие возможности для воспитания любви к окружающей природе, умения совершать добрые дела и поступки, ответственности за свои действия по отношению к окружающей среде, умения жить в гармонии с природой, любознательности, чувства принадлежности ребенка к природе родного края, патриотизма и трудолюбия.

Организация подвижных игр на природе дает возможность формирования дружеских взаимоотношений между детьми, выносливости, смелости, взаимовыручки, умения подчиняться установленным правилам, проявление заботы о младших.

Режимный момент «Здоровый сон»

Организация сна детей с использованием колыбельных способствует формированию заботливого, бережного, доброжелательного отношения друг к другу, развитию добрых и нежных чувств, приобщению к музыкальному культурному наследию разных народов.

Игровая деятельность

В дошкольном возрасте игра является тем видом деятельности, в котором формируется личность, обогащается ее внутреннее содержание. Основное значение игры, связанной с деятельностью воображения, состоит в том, что у ребенка развиваются потребность в преобразовании окружающей действительности, способность к созиданию нового. Он соединяет в сюжете игры реальные и вымышленные явления, наделяет новыми свойствами и функциями знакомые предметы.

В процессе игры у ребенка развивается умение действовать совместно и целенаправленно, приходит понимание общности интересов, формируются основы самооценки и взаимооценки. Высокое значение игровой деятельности состоит в том, что она обладает наибольшими возможностями для становления детского общества. Однако без помощи взрослого путь формирования нравственного поведения может быть долгим. Сделать игру средством воспитания, значит повлиять на ее содержание, научить детей способам полноценного общения. При планировании игровой деятельности необходимо продумывать создание ситуаций, направленных на формирование нравственных качеств – любовь, дружба, ответственность, уважение, милосердие, доброта, заботливость, вежливость [31].

Использование интегрированного подхода в проведении занятий по самопознанию в детском саду:

- развивает потенциал воспитанников;

- побуждает к активному познанию окружающей действительности;
- объединяет детей общими впечатлениями, переживаниями;
- способствует формированию коллективных взаимоотношений;
- развивает коммуникативные способности, умение свободно высказать свою мысль, поделиться впечатлениями;
- повышает познавательный интерес, служит развитию воображения, внимания, мышления, памяти;
- способствует формированию целостной картины мира через рассмотрение явления или предмета с разных сторон: социальной, нравственно-этической, эмоционально-чувственной, рациональной и т.д.
- раскрывает значительные педагогические возможности, даёт возможность для самореализации, самовыражения, творчества педагога и раскрытия его способностей;
- способствует более тесному контакту всех специалистов дошкольного образования и сотрудничеству с родителями, в результате чего образуется детско-взрослое сообщество;
- вызывает интерес, способствует снятию перенапряжения, перегрузки и утомляемости детей за счёт переключения их на разнообразные виды деятельности.

Педагог, ориентируясь на потребности ребенка, его индивидуальность, возрастные и психологические особенности, должен овладеть системой трансформации нравственного, духовного опыта человечества в практику дошкольного образования и способами воспитания нравственности и духовности. Для этого необходима интеграция образовательных областей и программы нравственно-духовного образования «Самопознание».

Программа «Самопознание» играет метапредметную роль в образовательном процессе, она нацелена на гармоничное развитие человека, стремящегося овладеть глубокими духовно-нравственными знаниями.

Национальный компонент в содержании обновленных учебников позволяет с успехом реализовать принцип национальной идентичности, указанный в «Рухани Жанғыру».

Одним из аспектов развития общественного сознания Елбасы определяет прагматизм, который также подтверждается примерами истории казахского народа: на протяжении столетий наши предки сохранили уникальный экологически правильный уклад жизни, сохраняя среду обитания, ресурсы земли, очень прагматично и экономно расходуя ее ресурсы. Эта идея раскрывается в принципе природосообразности программы нравственно-духовного образования «Самопознание». Данный принцип учитывает возрастные и индивидуальные особенности личности, уровень внутренней потребности в духовно-нравственном развитии, состояние физиологического и психического здоровья, единство духовной природы человека [35].

Таким образом, программа нравственно-духовного образования «Самопознание» способствует воплощению идей концепции «Рухани Жаңғыру», так как обе программы ставят вопрос о необходимости совершенствования сознания и мироощущения человека.

Сегодня в условиях обновления содержания образования в Казахстане особая роль отводится *музейной педагогике*, образовательной работе посредством музейной специфики.

Распоряжением Государственного секретаря Республики Казахстан от 30 октября 2015 года №7 утвержден План мероприятий по модернизации работы музеев Республики Казахстан на 2015-2017 годы, где в п.10 указывается на активизацию внедрения музейной педагогики как основы развития творческой личности «уроки ремесленничества, этноуроки для детей и взрослых».

В рамках Программы «Рухани Жаңғыру» школам необходимо использовать возможности и ресурсы музеологии через инновационный проект «Ұлттық қазына»: «живые» уроки в музеях. При этом важно найти интегрирующие подходы, поскольку учебный процесс в школе достаточно регламентирован, уровень знаний контролируется [1].

«Живые» уроки» в музеях как никогда актуальны в плане привития навыков самостоятельного обучения, мотивирования самого процесса обучения, патриотического воспитания учащихся общеобразовательных школ, гимназий, лицеев, студенческой молодежи колледжей. «Живые» уроки решают ряд задач, направленных на формирование активной творческой личности ребенка, который станет полноценным и жизнеспособным членом общества, гражданином и патриотом Казахстана [36].

Музейный урок от других форм работы музея с учащимися, такими как экскурсия, ролевые игры, беседа у экспоната и т.п., отличается методикой проведения. Это сравнительно новая форма музейной педагогики. Урок в музее организуется с целью приобретения дополнительных знаний по определенной учебной программе, например, урок музыки, истории, литературы, а зачастую интегрированный музейный урок, например, истории и музыки, музыки и литературы. Музейные уроки должны «привязываться» к учебной программе того или иного школьного предмета. При этом музейный предмет выступает не как иллюстрация к приобретенным знаниям, а как непосредственный источник знаний.

Таким образом, неординарность учебного процесса (музейная среда) стимулирует не только познавательные интересы учащихся, но и способствует всестороннему их развитию, а наличие незнакомых предметов, а, зачастую, знакомых, но рассматриваемых совершенно с другой стороны, в другой исторической обстановке и ситуации, вызывает чувство удивления, побуждает к самостоятельным поискам информации.

Между традиционным уроком и музейным существуют различия:

- пространственно-организационные: на традиционном уроке учащиеся в основном сидят за партами, а на музейном уроке они свободно перемещаются в пространстве музея;

- мотивационно - регулятивные: форма традиционного урока обязательна даже при возможной вариативной структуре и способах организации познавательной деятельности; музейный урок - форма добровольная по содержанию и вариативная по организации познавательной деятельности его участников;

- психовозрастные: если в учебном классе обычно присутствуют учащиеся одного возраста, то музейный урок может объединять разновозрастную аудиторию;

- процессуальные: традиционный урок обычно ведёт учитель (педагог со специальным образованием, который владеет современным арсеналом методических приёмов и средств), а музейные уроки могут вести не только педагоги, но и специалисты, которые работают в музее;

- результативно-целевые: традиционный урок учитель организует, чтобы школьники получили знания и умения по программе конкретного учебного предмета; музейный урок организуют, чтобы дети получили дополнительные знания как по определённым разделам учебной программы, так и выходящим за рамки содержания учебной дисциплины или интегрированные сведения из ряда дисциплин;

- дидактические: если на традиционном уроке в классе учащиеся работают с текстом, устным словом, иллюстрациями, моделями, муляжами и другими средствами наглядности, то специфика музейного урока всегда предполагает обращение к музейным экспонатам;

- контрольно-оценочные: результаты работы учащихся на традиционном уроке оценивает учитель обычно в балльной системе, но они могут дополнительно оцениваться словесно. Балльная оценка предполагает наличие определённых критериев достижения образовательных результатов. Результаты музейного урока педагог (специалист) оценивает словесно [15].

«Живые уроки» дают возможность осуществлять нетрадиционный подход к образованию, основанный на интересе детей к исследовательской деятельности и компьютерному обучению; сочетать эмоциональные и интеллектуальные воздействия на учеников; раскрыть значимость и практический смысл изучаемого материала; попробовать собственные силы и самореализоваться каждому ребенку [37].

Критерии проведения «живого урока» в музее:

1. Взаимное соответствие учебной программы музея с темами «живых» уроков по учебному плану школы (определённым дисциплинам). Разработка и проведение музейных программ, который бы соответствовал учебному плану и был основан на содержании музейной коллекции.

2. Наличие музейного «фонда»: подготовка уголка, в котором музейная коллекция и реликвии соответствовали бы теме. Организация передвижных выставок, экскурсий и лекционных демонстраций для общественных групп и других потенциальных посетителей.

3. Использование особенностей музейного пространства.

4. При проведении «живых уроков», учитывать психологические особенности, связанные с возрастом обучающихся (тематический материал показывать привлекательно и эффектно для учащихся).

5. Ориентация на системно-активизированный прием, направленный на достижение учащимися междисциплинарных и индивидуальных результатов (поиск проектов для детей, использование исследовательских элементов).

6. Разработка пакета содержательных рекомендаций для учителей по

подготовке к «живым урокам».

7. Подготовка листка творческих заданий для учащихся. Учащиеся проводят поисковую работу в музейных «шкатулках» с листком заданий, закрепляют, дополняют, конкретизируют, повторяют полученные знания. И самый главный критерий: конкретизация темы «живого урока».

Цели и задачи «живых уроков» идут в следующем направлении.

Задачи урока:

- формирование понятия о другой эпохе, взаимосвязи исторических периодов, ознакомление с историей и культурными памятниками и понятиями, связанными с другими культурами;

- формирование потребности и навыков осуществления систематического взаимодействия с музеями и памятниками;

- развитие эстетических понятий и способности к бережному отношению с музейными экспонатами;

- формирование почтительного отношения к другим культурам, понимания системы исторических и культурных ценностей, умения воспринимать их;

- развитие способности к самостоятельному усвоению дополнительного материала [38].

Посредством внедрения в учебный процесс «живых уроков», который является одним из видов нетрадиционных уроков, реализуются следующие цели:

1. Повышается интерес к научным исследованиям.

2. Разъясняются ценности Мәңгілік Ел и «Рухани жаңғыру».

3. Школы избавляются от проблемы, связанной с нехваткой учебных кабинетов.

4. Растет количество посетителей музеев.

5. Учащимся дается профессиональная ориентация.

6. Реализуются направления духовной модернизации.

7. Развивается воспитательный потенциал урока.

«Живой урок» – является одним из видов нетрадиционных уроков. С точки зрения его организации и внешней формы, он соответствует краеведческой работе. Краеведческая работа, исходя из практики, проводится в форме следующих видов урока:

1. Урок-поход.

2. Урок-путешествие.

3. Туристический урок.

4. Урок-экскурсия и др.

Однако, несмотря на то, что внешняя форма этих уроков очень схожа с «живым уроком», он не в состоянии дать необходимые знания учащимся. Он не может удовлетворить образовательные потребности учеников на достаточном уровне. На указанных уроках учитель не может обеспечить полное усвоение учащимися теоретического материала по теме. Во время подготовки к ПКК, ЕНТ, которые требуют наличия у учащихся конкретных знаний, потенциал «живых уроков» особенно высок. Эффективность «живых уроков» особенно

возрастает при преподавании тем урока по модульной и блочной системе обучения [39].

По структуре и содержанию «живые уроки» очень похожи на традиционные уроки. Нижеследующие виды уроков можно организовать в виде «живых уроков»:

1. Комбинированный урок
2. Урок литературного состязания
3. Урок-закрепление
4. Композиционно-игровой урок
5. Интегрированный урок
6. Урок-повторение
7. Итоговый урок
8. Заключительное занятие
9. Панорамный урок
10. Практическое занятие
11. Урок-дебаты
12. Творческий урок

Все перечисленные типы уроков способствуют учащимся в закреплении, повторении, развитии, конкретизации полученных во время классной работы теоретических знаний, так как целесообразно используются музейные экспонаты (произведения искусства, документы, образцы продуктов природных процессов, модели технических изделий, иллюстрации исторических событий и т. д.).

Урок в музеях предполагает реализацию межпредметных связей, которые многое могут дать учащимся с учетом их возрастных особенностей, с интеграцией и объединением разных дисциплин. В некоторых музеях можно проводить «живые уроки» в виде отдельного урока или цикла уроков.

«Живые уроки» можно проводить по ряду таких учебных дисциплин как: *биология, география, художественный труд, музыка, история, язык и литература, химия* и др.

В начале учебного года на основе анализа годового календарного плана по вышеуказанным дисциплинам, удобным для проведения «живых уроков» единые темы объединяются в модули и разрабатывается годовой учебный план. План утверждается администрацией школы. В плане обязательно указываются предмет по «живому уроку», тема, время, класс.

«Живые уроки» можно проводить не только по одной, но и по нескольким дисциплинам, имеющим общие темы. Такие «живые уроки» в педагогической науке называют интегрированными.

Во время подготовки и проведения интегрированных уроков объединяются блоки знаний по общественно-гуманитарным и естественно-математическим учебным дисциплинам, один из предметов в них будет являться главным предметом. Материалы таких уроков подбираются в зависимости от общей цели.

Основная цель интегрированного урока – дать учащимся глубокие знания, развить мыслительные способности, связывая учебный материал.

Преподавание учебного материала объединением его в соответствии с программой по нескольким дисциплинам позволяет учащимся получить всесторонние, глубокие и прочные знания. Поэтому ежегодно каждый учитель составляет интегральный план, объединяя схожий учебный материал по дисциплине, то есть применяя принцип межпредметной связи. Он должен своевременно применять, имеющийся там материал, эффективно его реализует [39].

Интегрированное преподавание предметов в учебном процессе позволяет:

- особенно одаренным учащимся получить значимое и сознательное образование;
- активизировать мыслительную деятельность учащегося, который формирует исследовательский тип личности;
- контролировать при выполнении разовых действий весь процесс от постановки целостной цели и до самого результата;
- реализовать с неограниченной творческой точки зрения учителя образовательное, развивающее и познавательное триединство;
- повышать информационную содержательность и насыщенность урока;
- повышать мотивацию учащихся, активизировать их учебно-познавательную деятельность, уменьшить их усталость и утомляемость;
- подчеркнуть в процессе урока прямую связь темы урока с жизнью человека и общества;
- развить творческую мысль учащихся;
- помогать им применять в жизни полученные знания.

Таким образом, урок в музее обеспечивает междисциплинарный подход, это объединение знаний из разных предметов в целостную картину и может много дать школьнику с учетом возрастных особенностей учащихся. «Живые уроки» состоят из отдельного урока или цикла уроков в одном из музеев в рамках изучения определенного предмета школьной программы. Урок строится на основе использования экспозиции музея, музейных коллекций для более глубокого прикладного изучения вопроса.

Воспитательный потенциал гуманитарных предметов вообще и *истории* в частности достаточно велик. Он позволяет сформировать у учащихся собственное отношение к событиям и явлениям, обеспечивает личностное постижение обучающимися вырабатываемых обществом целей, ценностей, идей, принципов. Изучая историю, обучающиеся получают представление не только об обычаях и традициях, но и о нравственных и духовных качествах, присущих нашим предкам.

Формирование духовно-нравственной сферы личности особенно значимо для старшего школьного возраста. Именно в этот период проблемы самоопределения, самореализации, самосовершенствования, поиск идеала, потребность в творческом выражении, в осознанном отношении к миру выступают основными жизненными потребностями.

Особую роль в этом процессе призвана сыграть история, которая осуществляет преемственность между прошлым и настоящим, выявляя значение вечных ценностей для современной жизни. Используя исторические

примеры, она закладывает основы духовной ориентации и нравственного поведения учащихся. В самые трудные периоды жизни нашей страны именно приверженность традициям и историческая память давала духовно-нравственные импульсы для воспитания подрастающих поколений.

Использование материала истории в духовно-нравственном воспитании обучающихся может иметь различные аспекты. Это, прежде всего, рассмотрение исторических тем сквозь призму нравственной проблематики. Это также различные направления внеурочной работы по предмету, когда у учащихся углубляется интерес к историческим личностям. Это, наконец, развитие детских и юношеских общественных объединений, в своей деятельности опирающихся на богатые отечественные традиции духовности и нравственности. Таким образом, необходимо разностороннее использование возможностей учебно-воспитательного процесса для осуществления духовно-нравственного воспитания обучающихся [40].

Выделим следующие *функции уроков истории*, значимые для формирования духовно-нравственной сферы личности:

- ценностно-ориентационная, направленная на освоение учащимися значимых исторических, культурных, социальных, духовно-нравственных ценностей через систему личностно-значимой деятельности;

- коммуникативная, позволяющая расширить круг общения, как в урочной, так и во внеурочной деятельности (в том числе за счет включения в него исторических и литературных героев), познакомиться с правилами и формами сотрудничества, уважительного отношения к партнерам, сформировать умение вести диалог;

- социально-адаптационная, обеспечивающая учащегося умениями решать реальные жизненные проблемы, становиться активным членом сообщества, приобретать качества гражданина, а также гармонизировать свои отношения с обществом, группой, отдельными людьми;

- рекреационная, восполняющая психофизические силы учащегося за счет включения эмоциональной сферы, способствующая восстановлению творческой и социальной активности, помогающая организации содержательного досуга;

- культуuroобразующая, способствующая активному включению учащегося в самые разные пласты национальной и мировой культуры.

Цель: формирование духовно-нравственных качеств обучающихся на основе изучения истории и культуры народа, знакомства с традиционными общечеловеческими ценностями.

В число ее основных задач входит:

- познание своих корней, осознание неповторимости Отечества и его судьбы, воспитание чувства ответственности за происходящее;

- осознание высших ценностей и идеалов, социально значимых ориентиров, способность руководствоваться ими в своей деятельности и поведении;

- воспитание уважения к культурным традициям предков, гордости за сопричастность к их деяниям, стремление к изучению и сохранению

исторического наследия;

- знакомство с наиболее значительными историческими и культурным памятниками страны и родного края.

В ходе реализации программы особое внимание уделяется развитию эмоционально-образной сферы за счет включения обучающихся в разнообразную практическую деятельность, учета личностных интересов и способностей, развитие творческой активности. Содержательной основой работы стало обращение к истории казахского народа, его героям, святым, подвижникам, памятникам культуры и искусства, имеющим национальное и общечеловеческое значение, традиционным народным праздникам, обычаям, семейным традициям, нравственным и духовным устоям наших предков.

Наибольшую эффективность имеют те организационные формы, которые отвечают внутренним запросам обучающихся, расширяют сферу их интересов, затрагивают эмоционально-мотивационную сферу.

На уроках рекомендуются различные *методы* формирования нравственного воспитания.

Например, изучая *исторических личностей*, с обучающимися целесообразно обсудить следующие вопросы:

- Как вы относитесь к исторической личности, которая имела благие цели, проводя реформы в стране, но привела эту страну к революции, смуте?

- Как вы относитесь к исторической личности, если его деятельность имеет положительный результат, но осуществляется жестокими методами и средствами?

Дети по-разному отвечают на каждый из этих вопросов, при этом можно наблюдать, как у них происходит формирование духовных ценностей. Настоящее воспитание историей заключается в представлении ученику реальных возможностей примерять на себе исторические роли.

Рассказывая о выдающихся личностях, сыгравших огромную роль в истории страны, можно ограничиться сухими фактами их биографий и деятельности, а можно привлечь яркие красочные воспоминания современников, фрагменты художественной литературы. Как на уроках о войне 1812 года обойтись без Толстого? Как не процитировать Лермонтовское «Бородино»? Например, можно ограничиться сухой фразой из учебника: «в армии усиливается недовольство затянувшимся отступлением». А можно и так: «Мы долго молча отступали, Досадно было, боя ждали, ворчали старики: «Что ж мы, на зимние квартиры? Не смеют что - ли командиры чужие изорвать мундиры о русские штыки?» Не надо бояться брать себе в помощники поэтов и писателей. И тогда уроки истории станут образными, а значит, и более запоминающимися и воспитывающими. Большую воспитательную нагрузку несут на себе также уроки по темам «Отечественная война 1812 года» и «Освободительная борьба против польских и шведских интервентов». Воспитанию любви к Родине способствуют образы Кутузова, Багратиона, Минина, Пожарского, Ивана Сусанина.

Вовлекая учащихся в работу на уроках с текстами *исторических документов*, ученикам предлагается самим оценивать те или иные

исторические события. Восстанавливая контакт с сознанием людей прошлых эпох, ребята одновременно проходят своеобразную школу отзывчивости, милосердия, сострадания, любви. Уроки необходимо организовывать таким образом, чтобы учащиеся постоянно оказывались в ситуации решения вопроса о том, как отнестись к данному историческому событию. Благодаря таким ценностно-проблемным ситуациям у ребёнка активизируется познавательная деятельность, развивается критическое мышление, как умение анализировать и делать выводы. Но оценивать действия кого-либо спустя сотни лет куда проще, нежели принять решение в то время. Поэтому можно предложить детям "перенестись" назад и предложить своё развитие событий, т.е. формируются действия по постановке и решению проблем.

В наше время большим подспорьем при выборе материала является разнообразная кино, видео и мультимедийная продукция. Порой, никакой рассказ не в состоянии передать то, что могут сделать кинокадры и музыка.

Всем известно что самый благодатный материал по патриотическому, духовно- нравственному воспитанию содержат в себе уроки, посвященные Великой Отечественной войне. С первых уроков темы нужно создать определенный эмоциональный настрой, используя фоно-хрестоматию, иллюстративный материал. На уроках можно использовать кино, видео и мультимедийная продукция, грамзаписи песни «Священная война», стихи, посвященные военной теме, грамзапись голоса Левитана о нападении фашистских захватчиков на СССР и приказ о мобилизации [13].

Богатейший иллюстративный материал, документы, музыка могут сделать эти уроки важнейшими с точки зрения формирования гражданственности и патриотизма. Когда ученики видят кадры немецкой военной кинохроники с весело марширующими по советской земле немецкими солдатами, звучит бодрый немецкий марш, а через несколько секунд - кадры наших разбомбленных городов, и мать, рыдающую над телом убитого ребёнка, это способно заменить десятки лекций о том, что нужно любить и беречь свою Родину.

В своей работе по нравственно-духовному воспитанию каждый учитель имеет возможность использовать и тот огромный потенциал, который несет в себе краеведение: знания о своей малой Родине способствуют формированию любви к ней, бережному отношению ко всему, что досталось от предшествующих поколений.

Проект «Сакральная география Казахстана» сконцентрирован на духовных святынях нашей страны, несущих в себе общенациональный характер. Поэтому на уроках истории учащиеся познакомятся с сакральными местами, связанными с историческими личностями и их историей [23].

Поиск новых форм и приемов изучения истории в наше время - явление не только закономерное, но и необходимое. В современном обществе идет модернизация образования, сопровождающаяся переосмыслением, переоценкой и утверждением новых ценностей. Значительные преобразования затронули и общее образование, в которой системно-деятельностный подход является определяющим и высоко значение ценностно-ориентированного нравственного

воспитания обучающихся.

Эти задачи могут быть реализованы в условиях интерактивного обучения, использования современных приёмов и методов. В отличие от традиционных методик, где учитель привык давать и востребовать определённые знания, при использовании интерактивных форм обучения ученик сам открывает путь к познанию, усвоение знаний в этом случае – следствие, продукт опыта переживаний. Ученик становится главной действующей фигурой. Учитель становится в этой ситуации активным помощником, его главная функция – организация и стимулирование учебного процесса. Усвоение исторических реалий путем погружение в мир прошлого – вот что дают интерактивные формы обучения. Но главное – развить способности ученика, подготовить обществу личность, способную самостоятельно мыслить и принимать решения.

Совместная познавательная деятельность учеников, освоения ими учебного материала означает, что каждый вносит свой индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями. Происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет учащимся не только получать новые знания, но и развивать свои коммуникативные умения: умение выслушивать мнение другого, оценивать разные точки зрения, участвовать в дискуссии. Значительны и воспитательные возможности интерактивных форм работы. Они способствуют установлению эмоциональных контактов между учащимися, приучают работать в команде, снимают нервную нагрузку школьников, помогая испытывать чувство защищенности и взаимопонимания.

На уроках истории школьники сопереживают судьбам людей, которые созидали наше многонациональное государство, приумножая его духовные и материальные богатства. Учащиеся вступают в прямой диалог с персонажами прошлого, размышляют, что у них общего с историческим персонажем, чем отличаются, как бы они поступили на его месте. На любом этапе работы с текстом учебника, документами уместны вопросы: Каково ваше отношение к событиям? Кого бы вы поддержали в этой ситуации? Объясните почему? Отвечая на такие вопросы на материале уже свершившихся исторических событий, школьники приобретают навыки анализа ситуаций, моделирования позиций участников, понимания их ролей. Так накапливается опыт формирования своего отношения к событиям, особенно необходимый для самоопределения в окружающей действительности. Так обучающиеся при изучении темы "Отечественная война 1812 года" сочиняют письма от имени реального или вымышленного персонажа - участника войны. Им предлагается стилизовать свои работы, подражая языку той эпохи [40].

Основу обучения составляет не простое запоминание, а участие ученика в приобретении информации, которое реализуется через нетрадиционные виды учебной деятельности, использование таких *приемов и технологий*, как «*мозговой штурм*», *кластеры*, *синквейн*, *компьютерные презентации*. Учащиеся составляют синквейны на разных исторических деятелей, что позволяет полнее отразить глубину понимания описываемого явления, роли личности в истории.

В ходе творческой деятельности обеспечивается не только успешное

усвоение учебного материала учениками, но идет их интеллектуальное, нравственное развитие. Учащиеся становятся более самостоятельными, доброжелательными друг к другу, коммуникабельными. Применение интерактивных методов и приемов обучения приводит к качественному усвоению материала, к повышению познавательного интереса.

На уроках истории как нигде уместны дискуссия и споры, учитель, умело создающий на уроках проблемные ситуации, способствует развитию у детей умений отстаивать свою точку зрения, работать в группе, быть толерантным и коммуникативным, а это тоже качества гражданина. В конечном счёте, все эти формы работают на необходимый обществу результат.

Создание педагогических условий на уроке истории для духовно-нравственного развития учащихся – это задача для учителя, решение которой требует от него многих профессиональных усилий и умений. К числу таких педагогических условий следует отнести:

а) отбор содержания учебного материала: в него должны войти образцы духовного слова, отношения, поступка, подвига;

б) использование таких методов и средств обучения и воспитания, которые помогут учащимся эмоционально прочувствовать предлагаемые образцы духовного: сопереживать, удивляться, восхищаться, гордиться;

в) духовная позиция самого учителя истории как человека, который принимает эти образцы, стремится сам быть духовным.

Все эти условия духовного развития школьников на уроке требуют своего исследования и дальнейшей разработки как общепедагогической, так и методической.

Как известно, на уроке истории ученик рассматривает человека, его место и роль в обществе с разных точек зрения, например, как участника социальных отношений, как носителя определённой культуры, как субъекта исторического события, как вершителя судеб и т.п.. Каждая из этих точек зрения заслуживает право на существование, на изучение, на внимание к ней в процессе изучения истории. Но человек как носитель духовности – эта точка зрения является важнейшей в воспитании ученика как человека духовного. Духовность как результат духовного развития, в первую очередь, делает человека человеком; в ней переплетаются красивое, человеческое, возвышенное, устремленное, стойкое. Урок истории должен содержать поиск духовного, развитие духовного, поощрение духовного стремления ученика. Только такой урок будет результативным в достижении духовной истины, и ученики придут к пониманию ценности человека, человеческой, собственной жизни [41].

Таким образом, учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школы позволяет организовать работу по формированию системы духовно-нравственных ценностей обучающихся через использование воспитательного потенциала уроков истории, возможностей внеурочной и внеклассной деятельности.

История выступает в роли своеобразного механизма передачи традиций из поколения в поколение, способствует развитию культуры, преемственности. Национальные духовно-нравственные ценности – это ключевые ориентиры

личности, которые зависят от использования ценностей истории, культуры, идей народной педагогики, национального культурного наследия и осмысления общечеловеческих ценностей.

Сегодня на гуманитарные предметы возлагается особая миссия – воспитание духовно-нравственной личности, обладающей высокой степенью осознания себя гражданином своей страны. Нравственное воспитание является стержнем гуманитарного образования и такой предмет как *литература* продолжает занимать основополагающее место в системе духовного воспитания личности.

Литературное образование, являясь частью общего образования, включает процесс передачи – получения знаний и процесс реализации в системе отношений «учитель - ученик» собственных духовно – нравственных запросов. Организуя различные поэтапные формы деятельности учащихся с одновременным использованием возможностей литературного образования при продуманном отборе изучаемого материала, целенаправленной его организации, методически выверенной позицией педагога, формируются в учащихся такие качества как ответственность, доброта и т.п.

Задачи: воспитание уважения к традициям, обычаям, культурному наследию народов Казахстана, воспитание чувства ответственности и долга перед Родиной; знание истории, культуры своего народа; формирование готовности и способности к нравственному самосовершенствованию, к реализации творческого потенциала на основе непрерывного образования; формирование способности к самостоятельным поступкам и действиям, совершаемым на основе морального и нравственного выбора; формирование осознанного, уважительного и доброжелательного отношения к другому человеку, его мнению, мировоззрению [42].

Содержание урока литературы наполнено *примерами нравственного поведения*. Пример как метод воспитания позволяет расширить нравственный опыт ребёнка, побудить его к внутреннему диалогу, пробудить в нём нравственную рефлексию, обеспечить возможность выбора при построении собственной системы ценностных отношений, продемонстрировать ребёнку реальную возможность следования идеалу в жизни. В примерах, демонстрирующих устремлённость людей к вершинам духа, персонифицируется, наполняется конкретным жизненным содержанием. Отметим, что особое значение для духовно-нравственного развития учащегося имеет пример учителя.

На уроках литературы для достижения целей духовно- нравственного и патриотического воспитания используются различные методы и приемы, которые позволяют развивать внимательное чтение, умение делать выводы, анализировать прочитанное: чтение в кружок, чтение с пометами, конструирование текстов, продолжи прочитанное, дневник двойной записи, тонкие и толстые вопросы, молчаливый разговор, древо решений, займи позицию и другие. Самым главным инструментом воздействия на сердца учеников остается художественный текст. В обновленной программе по русской литературе подобраны тексты русских и казахстанских писателей,

соответствующие возрастным особенностям учащихся. Подобраны задания, развивающие умение анализировать и интерпретировать художественный текст. Уроки литературы хорошо дополняют систему компонентов, формирующих здоровую, сильную личность с ярко выраженной гражданской позицией, чувством патриотизма, конкурентоспособной, обладающей лидерскими качествами.

Уроки литературы призваны формировать потребности личности в непрерывном совершенствовании, развивать творческие способности, творческое самостоятельное мышление. Реализовывать данную концепцию помогает *технология творческих мастерских* [43].

Каждый ребёнок в творческой мастерской имеет возможность продвигаться к истине своим путем.

Творческая мастерская по литературе как явление инновационной педагогической мастерской признана одним из современных способов ведения урока, общения учащихся и педагога

В основе технологии – ценностные ориентации, целевые установки учителя; технологическая цепочка выстраивается строго в соответствии с поставленной целью и гарантирует достижение цели.

Творческая мастерская – интеграция инновационного и традиционного опыта. Принято различать творческие мастерские (далее ТМ) по жанрам:

- ТМ построения знаний;
- ТМ творческого письма;
- ТМ ценностных ориентаций;
- ТМ смешанного (интегрированного) типа.

Творческие мастерские направлены на формирование шкалы ценностей и выработку мировоззренческих установок, на приобретение прочных знаний предмета, развитие творческих способностей учащихся. Стимулируя творчество учащихся, ТМ делают их активными участниками процесса обучения.

Творческие мастерские позволяют осуществлять:

- интеграцию традиций и новаций;
- новые отношения: «учитель – ученик» (сотрудничество);
- использование активных форм обучения;
- работу в малых и больших группах;
- рефлексивное действие ученика;
- творческие работы учащихся на основе литературных произведений;
- актуализацию вечных тем (ценностных ориентаций);
- формирование нового (социально-адаптированного) мировоззрения;
- принцип индивидуализации;
- освоение традиционно-сложных тем;
- создание особых условий для общения и творчества;
- создание проблемной ситуации для дальнейшего поиска (научного исследования);
- мотивацию для дальнейшего изучения темы;
- диагностику результатов деятельности;

- рост способности детей размышлять и выражать свои мысли и устно, и письменно.

Цель ТМ – совершенствовать умение учеников анализировать текст, продолжить работу по развитию устной и письменной речи; привлечь внимание учащихся к проблеме, воспитание активного интереса к знаниям, к чтению литературных произведений.

Можно сказать, что урок - ТМ, являясь по сути нестандартным, приводит к новому (творческому) взгляду на произведение. Читатель не просто откликается на произведение, потому что этого требует учитель, а сквозь призму собственного «Я» рассматривает проблемы, поднятые автором в произведении, соглашается или не соглашается с мнением автора, учителя.

Особенно эффективно проведение урока-мастерской при подготовке к написанию творческих работ (от сочинений-размышлений до исследований).

Такие уроки нравятся ученикам, практиковать их надо, но превращать их в главную форму деятельности нецелесообразно. Уместно использование на традиционных уроках фрагментов ТМ [43].

Рассмотрим мастерскую ценностных ориентаций.

Мастерские ценностных ориентаций – это особая форма взаимодействия и общения детей и взрослых, в которой выстраивается новый духовный опыт, реализуются творческие силы личности и рождается ценностное отношение к себе, окружающим, жизни.

Можно представить своеобразный алгоритм мастерской в линейной цепочке: чужой опыт - свой опыт - дальнейшее творчество – исследование.

Занятие проводится как итоговое после изучения темы по творчеству писателя или поэта перед сочинением.

В качестве темы можно взять общечеловеческие такие нравственные понятия, как свобода личная и национальная, духовная культура, здоровье нравственное, родная земля, самовыражение в творчестве и т.п.

Эпиграф к уроку подбирается в соответствии с темой.

1. Запись слова или словосочетания, отражающих творчество писателя, важное для ученика.

2. Прочитайте свои записи всем (Важное для себя запишите).

Полученные слова:...

Примеры вопросов:...

(Материал для учителя появится после проведения уроков).

3. Слушая чтение отрывков, взятых из произведения писателя, стихов поэта, в 2 колонки выпишите слова или словосочетания, «горячие» и «холодные» (положительные и отрицательные).

- Тексты читаются вслух, дети пишут.

- Несколько человек (по желанию) читают свои записи.

4. Подчеркните по 2-3 слова в каждом столбике – какие захотите.

- Составьте с подчеркнутыми словами одно или два предложения, добавляя необходимые слова.

- Прочитайте вслух свои записи. (Разумеется, сколько учеников, столько и предложений получится. Все глубокие по содержанию).

5. Напишите крупно слово (красота, любовь, дружба...), а рядом с ним, можно вокруг (рисуем солнышко), напишите слова-ассоциации, которые приходят в голову, когда вы слышите это слово.(4 мин.).

- (Ассоциации самые разнообразные; разумеется, находятся в записях учеников и одинаковые слова).

- Напишите размышление на тему...(Любовь – счастье или разочарование?). (10-15 мин.).

6. Рефлексия: что открыли для себя? Выразите свое мнение о мастерской.

Мастерские ценностных ориентаций решают задачи воспитания, дают возможность включить читательский опыт учащихся в духовный опыт жизни, открывать его гуманитарные смыслы, создают условия для становления рефлексивного, творческого, нравственного отношения ребенка к собственной жизни в толерантном взаимодействии с жизнью других людей.

Географическая наука обладает значительным потенциалом для реализации нравственного воспитания школьников. Особое значение в реализации стратегии нравственного воспитания принадлежит школьному курсу географии.

География - это предмет, где можно привить любовь к Родине, бережному отношению к природе своего края, научить ценить и уважать людей, их труд, культуру и традиции, проявлять толерантное отношение к их национальности и конфессии. Передача готовых знаний в современных школах наглядными, словесными и практическими методами недостаточно для формирования духовно-нравственных ценностей у учащихся. Следовательно, необходим другой подход к организации обучения. В методике обучения географии существуют различные способы привития духовно-нравственных ценностей учащимся. С помощью *игровых технологий* возможно моделирование жизненных и учебных проблемных ситуаций, сосредоточение игровых действий вокруг реальных проблем, отношений. Сложные современные проблемы – экономические, социальные, политические, экономические становятся для школьников более понятными.

Игровая деятельность является одной из наиболее эффективных методик в усвоении новых знаний, способов деятельности, ценностного отношения к миру, она необходима для подготовки подрастающего поколения к различным жизненным ситуациям и может стать одним из активных методов обучения и воспитания. Организуя игровую деятельность учащихся на уроках географии, учитель помогает обучающимся в более доступной форме освоить новое содержание, и тем самым мотивирует его к дальнейшему изучению предмета. Стремясь к достижению поставленной цели, ребята стараются быть внимательными, проявляют смекалку, инициативу, волю. В процессе игры ученик выходит из роли пассивного слушателя и становится активным участником учебного процесса. Игру можно определить как непродуктивный вид деятельности, мотив которой заключается не в результате, а в самом процессе. В процессе игры совмещаются знания и умения. Также игра формирует положительный «климат» в классе и познавательный интерес обучающихся, способствует формированию духовно – нравственных ценностей

[44].

Предметная образовательная область «Технология и искусство» воздействует на внутренний мир учащегося, через раскрытие программного материала, и прежде всего, способствуют личностному развитию ученика, поскольку обеспечивают понимание искусства как средства общения между людьми. В нем раскрываются наиболее значимые для формирования личностных качеств ребенка «вечные темы» искусства: добро и зло, любовь и ненависть, жизнь и смерть, материнство, защита родины и другие, запечатленные в художественных образах. На основе освоения обучающимися мира искусства в сфере личностных действий формируются эстетические и ценностно смысловые ориентации учащихся, создающие основу для формирования позитивной самооценки, самоуважения, жизненного оптимизма, потребности в творческом самовыражении.

Темы, посвященные изучению художественных традиций народов мира, раскрытию их внутренней сущности и характерных особенностей, предполагают реализацию через урочную и внеурочные виды деятельности (проектная деятельность и театрализованные праздники). Различия между культурами разных стран, нашедшие отражение в произведениях искусства, обычаях, праздниках и религиозных представлениях о мире, составляют его содержание. Очень важно, чтобы ученик осознал свою принадлежность к национальным традициям отечественной культуры, чтобы он не без гордости ощущал себя гражданином своей страны, соотечественником великих творцов русской культуры [40].

В то же время важно воспитывать уважение к национальным и универсальным ценностям, способность понимать и принимать свою и чужую культуру. Гордость за свою историю, свою культуру не должна приводить к попыткам принизить ценность и значимость других народов, других культур. На уроках дети не только узнают о многообразии культурно-исторических традиций, об особенностях материальной и духовной деятельности людей разных стран, но и учатся понимать специфические особенности искусства других народов, уважительно воспринимать человека с отличным от своего мировоззрением. Именно в этом заложены неограниченные возможности в плане понимания своего и иного «культурного поля», восприятия мира во всем его художественном разнообразии, формирования у детей и юношества гуманистических позиций по отношению к другим людям.

Уроки в области «Технология и искусство» призваны способствовать становлению личности школьника, формированию его духовного мира, ибо соприкосновение и знакомство с шедеврами мировой культуры помогает выработать критерии красоты и нравственных приоритетов, формирует понимание цели жизни и предназначения каждого из людей, приходящего в этот мир для добра и созидания.

Музыка как интегративный предмет органически вбирает в себя изучение собственно музыкальных произведений, историю, теорию музыки, а также простейшие навыки исполнительства в области пения. Музыкальное искусство – это один из средств, способствующих формированию и развитию духовности,

нравственности и гуманности у школьников. Музыка направлена на познание внутреннего мира человека, его жизненных ценностей и ориентиров, способна отражать мир целостно и приносить в него добро и красоту. Музыкальное искусство имеет большое значение в жизни школьников. Для школьников музыка – это определение идей и идеалов. Показать учащимся красоту музыки, разнообразие музыкальных произведений и образов, приобщить их к музыкальному творчеству, развить чувство духовно-нравственного (донести до учеников нравственное восприятие, духовное созерцание произведения, его прочувствование и эмоциональная реакция на него) - главная задача учителя музыки.

На уроках учащихся знакомятся с шедеврами мирового искусства, чтобы оно вызвало у детей сопереживание, яркий эмоциональный отклик на те проблемы жизни, которые раскрывает перед ними художник и которые приглашает осмыслить. Не рассказ об искусстве, а само искусство должно воздействовать на чувства и мысли ученика [45].

Духовно-нравственное воспитание школьников происходит главным образом и прежде всего в процессе обучения. На самом деле урок – место разнообразных коллективных действий и переживаний, накопления опыта нравственных взаимоотношений. На уроках дети могут переживать вместе острое чувство радости от самого процесса получения новых знаний, огорчения от неудач, ошибок.

На уроках используются следующие *методы*:

- решение проблемных задач и ситуаций;
- организационно-деятельностные игры (ОДИ);
- проектная деятельность: исследовательские, творческие, практические работы;
- интеграция обучения.

На уроках музыки используются различные *формы и виды* деятельности. Например:

- ОДИ (организационно-деятельностные игры), игровые ситуации;
- изобразительная деятельность;
- эмоциональное восприятие музыки;
- пение;
- коллективные творческие работы;
- инсценирование (разыгрывание) песен, сюжетов сказок, музыкальных пьес программного характера;
- написание детьми рассказов, стихов, сказок, составление кроссвордов по пройденному материалу;

Слушая народную, духовную и классическую музыку, обучающиеся осваивают бесценный культурный опыт поколений. Цель занятий с детьми народной музыкой не только познакомить с образцами фольклора, но и привить любовь к родной природе, чувствовать её, соприкасаться с ней, эмоционально переживать. Знакомство с традициями и историей народной музыки

обуславливает творческий, познавательный, духовно-нравственный и увлекательный характер процесса музыкального развития детей и его результативность.

Духовно-нравственное воспитание младшего школьника происходит главным образом и прежде всего в процессе обучения. На самом деле урок – место разнообразных коллективных действий и переживаний, накопления опыта нравственных взаимоотношений.

Перед учителями стоит проблема обогащения нравственного опыта учащихся путем внедрения более продуктивных педагогических технологий (системно-деятельный подход, личностно-ориентированный), способствующих актуализации собственной деятельности учащихся по решению поведенческих, этических и эстетических проблем в духовно-нравственной практике. Нравственное начало пронизывает всю многогранную практическую деятельность ребенка, его мотивационную, эмоциональную и интеллектуальную сферы. На это надо опираться при выборе методов и приемов духовно-нравственного воспитания младших школьников на каждом этапе урока [46].

1. Организация образовательного процесса.

Здесь важны:

- новизна, практическая значимость подаваемого материала;
- четкое структурирование;
- логичное, яркое, контрастное выступление;
- ритмичное чередование видов деятельности;
- опора на возрастные, половые и индивидуальные потребности.

2. Использование нетрадиционных форм обучения: соревнования, экскурсии, путешествия, спектакли, использование разных средств искусства, игры, выпуск газет, коллективных работ, другие.

3. Проблемные ситуации.

Противоречивость материала дает эффект удивления и желание разобраться в проблеме. Это связано с врожденным стремлением личности к гармонии.

4. Культура общения: гуманное отношение, доверие к ученикам, разнообразие деятельности и полноценная жизнь в классе.

5. Чувство юмора.

6. Ситуация успеха.

Ситуация успеха – эффективный стимул познавательной деятельности. Для стимулирования нужна более высокая оценка, которая приводит детей к противоречию – «действительно ли я такой». Правильный выход из данного противоречия зависит от мастерства педагога и знания детской психологии.

Мотивация создает благоприятные условия для самореализации личности в условиях современного образования.

Принципиально значимым является способ воздействия на личность ребенка посредством художественных произведений.

Один из приемов – непосредственно *эмоциональное вслушивание* – требует специального внимания учителя и специальной организации

(использование литературно-музыкальных композиций с широким включением изобразительного ряда – репродукции картин, слайдов.) Главная задача – создание определенной эмоционально-эстетической атмосферы средствами разных видов искусства, «погружение» детей в эту атмосферу, глубокое сопереживание, созерцание. Подготовка и проведение таких уроков требует широкого сотрудничества самих детей. Такие уроки должны оставаться у детей ощущение праздника, поэтому случаться не слишком часто.

Выразительное чтение взрослого. Чтение взрослого – это своего рода театр одного актера, который «своей игрой» (интонацией, паузами, расстановкой акцентов) помогает маленьким читателям «открывать» в тексте новые глубины и оттенки.

Выразительное чтение самих детей. Это своеобразный отчет себе самому о своем понимании текста, способность идентифицировать себя с героем произведения.

Художественная литература – богатый источник переживаний, личного интеллектуально-эмоционального опыта внутреннего поведения – не только способствует созданию и обогащению картины мира читающего, но и позволяет ему в процессе анализа ситуации приобретать знания о принятых в обществе нормах поведения и общения, о вариантах решения нравственных задач, переживать понимаемое и вырабатывать оценку происходящему, способствует мыслительно-эмоциональному «переносу» ребенка в ситуацию, описываемую в произведении, помогает идентифицировать себя с героем произведения [45].

Обязательным элементом на уроке является обращение к личному опыту детей и их размышлениям по обсуждаемой теме через моделирование жизненных ситуаций, т.к. опыт может быть востребован и развит самим субъектом лишь в ходе реальных отношений, переживаний, затрагивающих его личностные ценности.

В педагогической практике используются следующие личностно-развивающие ситуации:

- проблемная - когда идет поиск новых знаний для решения проблемы;
- прогностическая - направлена на развитие умений предвидения последствий поступка (своего или чужого);
- конструктивная - предполагает проектирование поведения в заданных условиях;
- оценочная - направлена на формирование и развитие навыков оценки;
- аналитическая - используется для анализа верных и ошибочных действий участников;
- репродуктивная - предполагает возможность словесно или практически продемонстрировать опыт поведения.

В начальной школе средствами разных предметов в детях воспитывается благородное отношение к своему Отечеству, своей малой Родине, своему народу, его языку, духовным, природным и культурным ценностям, уважительное отношение ко всем народам Казахстана, к их национальным культурам, самобытным обычаям и традициям, к государственным символам.

Так, например, учебники *«Казахский язык»*, *«Русский язык»* несут особое отношение к слову, к языку, его колориту и мудрости, духовно-нравственному содержанию, воспитывают толерантность, учат решать коммуникативные задачи, осваивать этикетные формы обращения и поведения, развивают уважение и интерес к творческой работе. Учебники *«Литературное чтение»* содержат литературные тексты мастеров художественного слова, детских писателей, фольклорные произведения народов Казахстана, литературные тексты исторического содержания, работая с которыми дети постигают простые и вечные истины добра, сострадания, сочувствия, любви к другим людям, к Родине, чувство патриотизма и гордости за свою страну. В процессе взаимодействия учащихся с художественными произведениями, которому помогают вопросы и задания, происходит интеллектуальное познание и самопознание, переосмысление читательских переживаний и перенос эстетических, нравственных открытий в жизненный опыт. Содержание курса *«Математика»* способствует воспитанию трудолюбия, уважения к интеллектуальному труду, стремления к познанию. Материал учебников обогащён культурными и ассоциативными связями с литературой, живописью, историей, в них находят своё отражение знаменательные свершения и события нашей Родины. *«Познание мира»* даёт возможность формировать знания о природе, человеке и обществе, работать над осознанием характера взаимодействия между ними и на этой основе воспитывать экологическое отношение к окружающему миру. Расширяются представления учащихся о своем крае, природных условиях и ресурсах, об особенностях взаимодействия человека, природы, общества; воспитывают бережное отношение к природе и продуктам труда человека, задают образцы служения Отечеству, формируют чувство сопричастности к жизни Казахстана и гордости за свою Родину, народ и историю. Развивается у школьников интерес, переходящий в потребность к познанию, изучению своей страны, ее прошлого и настоящего, ее природы и общественной жизни, ее духовного и культурного величия [40].

Учебники *музыки и художественный труд* помогают решать задачи патриотического, эстетического воспитания учащихся, творческого отношения к жизни. Обучение строится на основе лучших культурно-исторических и национально-культурных традиций народов России.

Учебники *«Иностранный язык»* учат детей рассказывать о своей семье, своей стране, о достопримечательностях своего края; знакомят с культурами народов других стран мира; воспитывают толерантное отношение к другим народам и культурным традициям; развивают способности к межнациональному и межконфессиональному диалогу.

В период обновления современного образования особое значение приобретает формирование базовой культуры личности, культуры нравственного самоопределения, понимания ценности человеческой жизни.

Понятие «нравственное самоопределение», в том числе и самой личности, используется для обозначения процесса становления человека, его ценностной ориентации для развития жизненной перспективы, формирования нравственного выбора в соответствии с определением своего места в мире и

отношения к окружающему миру, обществу.

Способности обучающихся к нравственному самоопределению достигаются средствами учебного предмета - включение учащихся в процесс осознания и переживания нравственных ценностей, которые преобразуются в потребности личности, субъективно значимые, устойчивые жизненные ориентиры. Повысить эффективность образования можно с помощью применения *разнообразных форм уроков*: традиционных (урок-семинар, урок-лекция, экскурсия, конференция) и нетрадиционных (урок-суд, викторина, круглый стол, брифинг). Направленность занятий основывается на систематическом осмыслении учащимися нравственных ценностей, на выборе мировоззренческой позиции.

На уроках осмысление ценностей происходит при решении нравственно-оценочных заданий по литературному чтению, познания мира и другим предметам, имеющим личностные линии развития. Проявление ценностей обеспечивается активными образовательными технологиями, требующими коллективного взаимодействия [40].

Также *включение элементов краеведения в любой предметный курс* - лучшее средство не только для развития нравственного самоопределения, но и воображения, памяти, логики, интереса. Привлечение педагогами музейных материалов в учебный процесс делает занятия более интересными и запоминающимися, у учащихся повышается мотивация к учебной деятельности. В школьном музее могут быть представлены экспозиции, отражающие события из истории родного края или данной школы, собраны материалы о жизни и быте людей различных исторических периодов: обувь, одежда, посуда, орудия труда и другие предметы, представлены издания книги Памяти, письма, фотографии, медали времен войны, экспозиция школьного класса времен Великой Отечественной войны (чернила, перо, керосиновая лампа, черная доска, парта и т.д.). Память о знаменитых людях родного края является лучшим примером и ориентиром для молодого поколения. Музей не только расширяет кругозор, но и с помощью его экспонатов можно приобщить учащихся к истинной культуре, сделать его сотворцом, а не потребителем [17].

Рекомендации по введению элементов программы духовно-нравственного развития и воспитания личности в содержание учебных предметов:

Литература

В целях реализации богатых возможностей художественной литературы по воспитанию чувства патриотизма, гражданской активности обучающихся возможно использование на уроках таких приемов, как эмоциональный рассказ учителя о собственных впечатлениях, осмысление учениками эпиграфа к уроку, необычное начало урока, сопоставление разных точек зрения на поднятую писателем проблему, приближение ее к сегодняшнему дню и др.

Активизация духовно-нравственного аспекта урока и умение учителя вызвать чувство восхищения, гордости за верное, бескорыстное служение родному народу, за любовь и бережное отношение к родному языку творцов

художественного слова.

Эффективным средством воспитания учащихся могут служить примеры из жизни писателей, чьи творческие достижения стали достоянием народа.

На уроках-диспутах при анализе общечеловеческих ценностей, представленных в произведении, выявлении авторской позиции и сравнения ее с современными взглядами учитель может предложить обсудить актуальные для школьников проблемы нравственного выбора поступка, поведения, судьбы.

Одним из методов духовно-нравственного развития личности является организация исследовательских проектов. Форма выполнения проекта предполагает возможность творческого подхода – это и презентация, и газетная статья, и драматизация, и выставка и т.д. Тематика проектов различна, но практически в каждом прослеживается связь с родным краем, с людьми, прославившими его, с национальными традициями и обычаями.

Продуктивной формой урока для духовно-нравственного развития обучающихся является ролевая игра. Драматизация учит учащихся анализировать сложные проблемы человеческих отношений, в разрешении которых важно не только правильное решение, но и обоюдное поведение, отношения, тон и т.д.

Особое место в нравственном воспитании на уроках литературы занимает народный фольклор, который содержит обширные знания, накопленные народом, о традициях, обычаях, нравах, праздниках. Эти знания нашли отражение в сказках, сказаниях, легендах, песнях. Также предлагается использовать на уроках литературы пословицы и поговорки, которые по праву называются жемчужинами устного народного творчества.

Особое значение для развития духовности и нравственности имеют задания, связанные с творчеством самих учащихся: их исследования, научные разработки, сочинения, попытки создания собственных произведений по заданному сюжету, на заданную тему, в заданном жанре. Такая работа позволяет познакомить учащихся с интересными материалами, представить свою позицию, привлечь внимание к выбранной теме, найти единомышленников. Подросткам очень хочется рассказать миру о своих взглядах, поделиться своими мыслями.

Вывод: Прививая ученику глубокие знания по литературе, обучая его самостоятельно оценивать творчество писателей, анализировать художественные произведения, мы воздействуем на его духовный мир, способствуем формированию в нем положительных нравственных ориентиров, утверждению таких ценных для жизни понятий, как добро, долг, ответственность, духовность, любовь, верность, прощение и др.

История

Большую роль в духовно-нравственном развитии на уроках истории играет осмысление как собственного нравственного опыта, так и опыта других людей. Например, при изучении темы «Знать и рыцарство в Средние века» дети узнают об этических нормах класса феодалов. В сказаниях о рыцарях в X-XII веках воспевались смелость, воинская удаля, презрение к смерти. Позднее, в

XII-XIV вв., в период расцвета рыцарской литературы, главным мерилom оценки поведения стала честь. Феодалы приписывали высокие моральные качества только своему классу, связывая их с благородным происхождением. В повседневной жизни, в семье феодалы были грубы и жестоки. Предлагается с учениками провести беседу, чтобы установить современное значение нравственных понятий и терминов, о которых идет речь на уроке; выяснить, какого человека сегодня называют благородным, какой поступок считается рыцарским; проанализировать разницу, высказать свое мнение.

Оценка исторических событий глазами разных людей. Взгляд очевидца порой резко отличается от точки зрения исследователя. Одно поколение людей рассматривает те или иные исторические факты с одной позиции, а следующее поколение имеет другую точку зрения. Предлагается провести ролевую дискуссию «Взгляд очевидцев исторических событий на факты, свидетелями которых они были». Очевидец, приглашенный на урок, открыто демонстрирует свою нравственную оценку изучаемого события, а у учащихся есть возможность непосредственно вступить с ним в диалог этического характера, сравнить свои собственные наблюдения по изучаемому материалу или вопросу. Такие беседы предлагается проводить либо до изучения новой темы, чтобы пробудить интерес к объективному анализу события, либо после изучения темы, как логическое завершение работы над учебным материалом.

Исследовательская работа – поиск новых исторических фактов. Одним из приемов духовно-нравственного развития обучающихся на уроках истории может стать исследовательская деятельность учащихся, которая направлена на поиск новых фактов, основанных на опыте жизни своих родственников. Так, урок о войне 1941-1945 годов можно начать с сообщений учащихся о судьбе своих родственников в годы войны и послевоенный период. Стержневым вопросом, который будет исследован каждым учеником самостоятельно, является проблема – как повлияла война 1941-1945 годов на жизнь ваших родственников. Учащиеся представляют на уроке результаты своей поисковой работы. Можно предложить обучающимся составить памятку «Уроки войны». Они должны самостоятельно ответить на следующие вопросы: «Что такое война? Может ли война быть священной? С чем у вас ассоциируется любая война? Почему на земле продолжают войны?» и т.д.

Прием переноса в изучаемую эпоху или событие. Прием переноса связан с максимальным воспроизведением реалий изучаемого события, явления, отношений людей и т.д. Ученики как бы переносятся из современности в те события, о которых идет речь на уроке. Ученики говорят, чувствуют, мыслят на языке тех, кто является героем или участником изучаемой эпохи. Так, историю Второй мировой войны можно рассказать языком разных политиков, людей,

жертв и т.д. Цель урока – вжиться в образы ушедшей эпохи, приблизить ее к своей жизни и попытаться почувствовать глубину проживаемых событий.

Прием «Духовная ценность через призму веков». Сущность этого приема сводится к рассмотрению той или иной ценности с точки зрения разных исторических эпох. Так, например, можно проследить историю становления независимого Казахстана.

Прием оценки исторической личности с нравственной позиции. Сущность этого приема сводится к тому, чтобы изучаемая историческая личность оценивалась не только с точки зрения целей, методов и содержания ее деятельности, но и с нравственной стороны.

Нравственной оценке могут подвергаться не только дела, но и фразы великих людей в истории Казахстана.

Вывод. Воспитательные задачи урока истории в аспекте духовно-нравственного развития обучающихся можно свести к следующим:

- научить определять суть и содержание духовных ценностей, без которых не обходилась ни одна эпоха (что есть добро и зло и как менялись представления о них в разные периоды истории человечества; какие эпохи двигались в сторону нравственного прогресса, а какие склонялись к материальным ценностям; какие цивилизации не выдержали испытание временем и почему их ценности оказались слабее других цивилизаций и т.д.);

- взывать к высшим ценностям (любви, мужеству, братству, самоуважению к жизни, согласной с идеалами), в равной степени показывая и злой опыт истории;

- способствовать формированию толерантности в отношении тех ценностей, которые существуют в разных цивилизациях и в отношении ценностей, носителями которых являются другие учащиеся.

Русский язык

Через учебный диалог учителя и ученика происходит культурное, нравственное и духовное взаимообогащение учащихся и преподавателя. Во время учебной деятельности при изучении различных тем на уроках русского языка предлагается использовать разнообразные приемы, влияющие на выработку нравственных принципов и понимание нравственных ценностей в жизни. Для того чтобы помочь ученикам осмыслить, осознать сущность любого нравственного понятия, необходимо рассмотреть его во всех оттенках, во взаимосвязи с другими близкими и противоположными ему. Например, при прохождении тем «Синонимы», «Антонимы» подходит прием, позволяющий раскрыть сущность нравственного понятия на основе сопоставления, сравнения его с другими, близкими и противоположными ему. Безусловно, учитель может проделать эту работу сам, выстроив для себя своеобразный ряд синонимов:

сострадание, уважение, забота, послушание, чуткость, сопереживание, любовь, нежность, сердечность, сочувствие, миролюбие или совесть, благородство, стыд, обязательность, память, жертвенность, чувство вины, порядочность, угрызение совести и. т.д.

Однако вряд ли можно найти человека, которому присущи только положительные качества, поэтому при объяснении учащимся ценностей личности, которые являются наиболее значимыми, делают человека человеком, следует раскрывать и негативные стороны, объяснять, как их изживать. Совместная работа с учениками может строиться двумя способами:

а) учитель предлагает каждому ученику самостоятельно продумать и записать в тетрадь понятия, близкие данному, затем каждый знакомит всех с результатами своей деятельности, и составляется общий ряд, анализирует смысловые оттенки, отличающие каждое понятие друг от друга;

б) совместно в процессе обсуждения выстраивается ряд близких по значению нравственных понятий и записывается на доске, затем каждый в тетради анализирует их смысловое содержание.

При обобщении темы «Союзы как части нашей речи» все усилия направляются не только на усвоение материала, но и на создание условий для усвоения такой нравственно-этической категории, как союз человеческих сердец, тем самым у обучающихся появляется умение формулировать проблемы, предлагать пути их решения, они учатся строить собственную точку зрения, высказывать и аргументировать ее. Проблемный вопрос: есть ли необходимость в союзе человеческих сердец? Ученикам предлагается поработать с предложениями, взятыми из поэтических строк А.С. Пушкина, а также с предложениями из произведения А.П. Платонова «Неизвестный цветок», где они находят союзы и определяют их функции. Сочинительные союзы выполняют функцию объединения, присоединения, противопоставления, т.е. используется принцип равноправия, а вот подчинительные союзы используют принцип подчинения. Делается вывод о том, что такие же отношения существуют и в человеческой жизни. Люди живут спокойно, чувствуют себя в безопасности лишь тогда, когда отношения между ними построены на взаимопонимании, уважении.

Если взять, к примеру, урок по теме «Обособленные члены предложения», то и там можно найти отражение духовно-нравственной тематики. Об этом говорит ключевое слово «обособленные», которое непосредственно связывается с человеком. Знакомясь с толкованием данного слова по словарю, обучающиеся находят ту главную ниточку, которая подводит их к полному представлению о том, что такое «обособление».

Работая с мини-текстами на уроках русского языка, нужно помнить, что

это фрагменты художественного текста, несущие определенный художественный образ, и что внимание к языковому оформлению текста способствует более глубокому проникновению в его содержание.

Вывод. На уроках русского языка необходимо показать бережное отношение к родному слову, потому как русское слово открывает для нас мир бесконечных радостей, всю гамму человеческих чувств и отношений. Размышления над словом, его анализ, интерпретация помогают учащимся познакомиться с особенностями русского видения мира, понять и познать себя как представителя русской нации. Размышление над словом духовно обогащает учащихся, помогает познакомить их с национальными традициями, складом мышления, самобытной неповторимостью, нравственным состоянием и духовностью своего народа.

Математика

Одним из эффективных средств духовно-нравственного воспитания учащихся на уроках математики является решение математических задач. Математические задачи отражают различные стороны жизни, несут много полезной информации, поэтому их решение является одним из звеньев в системе воспитания вообще, духовно-нравственного в частности. Текст задачи целесообразно дополнять краткой информацией по теме, отраженной в условии задачи. Например, при прохождении темы «Таблица квадратов и квадратных корней» рассказать о штурманских таблицах, разработанных сотрудниками математического института Академии наук и широко применявшихся во время войны в авиации дальнего действия. Ни в одной стране мира не было штурманских таблиц, равных этим по своей простоте и оригинальности. Или привести такой исторический факт. Во время войны под руководством академика Л.Н. Колмогорова и его учеников работы в области теории вероятности использовались для нахождения самолетов и подводных лодок противника. Исследования Л.Н. Колмогорова в области теории стрельбы помогли увеличить эффективность огня артиллерии.

У многих выдающихся математиков есть короткие, но содержательные, емкие и лаконичные высказывания культурно-развивающего содержания, которые можно использовать в качестве эпиграфов на уроках математики. Например: два с половиной тысячелетия прошло с момента смерти Пифагора, а его заповеди живут и поражают сердца людей своей мудростью и современностью. Вот некоторые из них: «Статую красит вид, а человека – деяние его»; «Истинное отечество там, где есть благие нравы»; «Спешите делать добро лучше настоящим утром, чем наступающим вечером, ибо жизнь скоротечна, и время летит».

Большую роль в духовно-нравственном развитии обучающихся играют

нетрадиционные формы уроков математики. На таких уроках можно затрагивать различные нравственные темы. Например, весной связать урок математики с месяцем мартом, вспомнив слова Ф. Тютчева. Показать, как просыпается природа, вспомнить о первых предвестниках весны, пословицах, поговорках, приметах и многое другое. И все это связать с математическими примерами.

Перед праздником Победы с помощью военных стихов и песен настроить детей на героический лад. Разговор посвятить блокаде Ленинграда. Знакомясь с обыкновенными дробями, ученики узнают дневной рацион ленинградцев – одна восьмая буханка хлеба, «восьмушка», весила 125 граммов.

Для подростка очень важно иметь достойный пример для подражания. Таким примером могут служить как наши современники, ученые-математики, так и предшественники, способные своей творческой биографией вызвать отклик и переживания у школьников. Жизнь и творческая биография С.В. Ковалевской, М.В. Остроградского, Л.Л. Чебышева и других ученых является ярким примером истинно патриотического служения Родине.

Говоря о роли математики в развитии техники, необходимо подчеркнуть, что освоение космоса было бы невозможно без сложнейших математических расчетов. Учащиеся должны хорошо знать, что с именем великого русского ученого К.Э. Циолковского связаны многие важнейшие идеи, взятые на вооружение современной космонавтикой, – многоступенчатые ракеты, использование жидкого топлива и др.

Вывод. Обучение математике требует от школьников умственных и волевых усилий, развитого внимания и отточенного логического мышления, воспитывает такие качества, как активность, творческая инициатива, умение коллективного учебно-познавательного труда. На уроках математики полезно использовать нестандартные математические задачи, а также исторический и иллюстративный материал. Творческий подход и эмоциональность подачи материала более ярко иллюстрируют математические понятия, что способствует духовно-нравственному развитию обучающихся.

Физика

Арсенал средств духовно-нравственного воспитания обучающихся на уроках физики необычайно богат:

Анализ ценностных аспектов современной физики на базе современного и исторического материала (использование атомной энергии в военных и мирных целях, загрязнение атмосферы и решение экологических проблем с помощью физики и т.д.) способствует воспитанию гражданина, гуманиста и борца за мир.

Использование литературных, исторических примеров на уроке,

высказываний ученых-физиков, просмотр видеофильмов и т.д. Формировать у школьников чувство патриотизма можно, знакомя учащихся с жизнью и творчеством ученых, отмечая, что многие российские ученые обладали замечательными качествами, такими как преданность Отчизне, целеустремленность, самопожертвование во имя науки, благородство.

Один из самых верных путей духовно-нравственного развития – интеграция урочных и внеклассных занятий. Предлагаются некоторые формы внеклассной работы, которые могут быть задействованы и на уроках физики:

- научные викторины: «Наши соотечественники – лауреаты Нобелевской премии»; «Из истории открытия», «Семейные династии ученых-физиков», «Физики о патриотизме»;

- фольклорные викторины: «Пословица не даром молвится», «Загадаю – угадай», «Что за прелесть, эти сказки!»;

- физические вечера: «Электромагнитное поле и жизнь», «Ядерная энергетика – за и против», «Вечер, посвященный жизни и творчеству М.В. Ломоносова»;

- выставки: «Физика для человечества», «Уголок исследователя»;

- экскурсии: «Нефтепромышленный комплекс», «Водоканал», «Строительные площадки города», «Физиотерапевтический кабинет поликлиники», «Телецентр», «Электростанция» и др.;

- диспуты: «Возникновение и развитие науки о природе», «Физическая картина мира и альтернативные взгляды на мир».

Вывод. Духовно-нравственное воспитание на уроках физики включает в себя аспекты: нравственный – предполагает не только видеть, понимать, чувствовать красоту науки, но и понимать необходимость разумного использования достижений науки и технологий для дальнейшего развития человеческого общества и охраны окружающей среды. Гражданственный – формирование творческой личности с активной жизненной позицией, испытывающей уважение к творцам науки и техники, готовой к морально-этической оценке использования научных достижений. Политехнический – предполагает политехническую подготовку учащихся, использование полученных знаний и умений для решения практических задач повседневной жизни, рационального природопользования, а также воспитание культуры труда, уважения к труду, способствует профориентации учащихся. Патриотический – предполагает изучение сведений о малой родине, ее богатстве и культурных традициях, что способствует любви к своему городу, селу, поселку, воспитывает гражданина своей Родины. Здоровьесберегающий – предполагает формирование здорового образа жизни, обеспечение безопасности жизнедеятельности человека и общества.

Иностранный язык

Духовно-нравственное развитие на уроках иностранного языка происходит в рамках знакомства с культурой страны изучаемого языка путем сравнения со знаниями и понятиями о своей стране, о себе самих и постоянной оценки. Например, предлагаются задания под рубриками «В твоей культуре» или «Все обо мне». В результате происходит своеобразный диалог культур устами школьников. Сравнивая зарубежного сверстника и самих себя, страны, учащиеся выделяют общее и специфичное, что способствует объединению, сближению, развитию понимания и доброго отношения к стране, ее людям, традициям.

Учащиеся могут участвовать в моделировании и решении проблемных ситуаций, викторинах, составлении кроссвордов, написании сообщений и докладов, экскурсиях по историческим местам. Работая по теме «Меняются времена, меняются стили», учащимся предлагается посещение местного краеведческого музея, отзывы о котором они предоставляют на изучаемом языке. Работая по теме «Моя семья», учащиеся изучают родословную своей семьи, а затем создают проекты генеалогического дерева вплоть до пятого поколения. При изучении темы «Герои – гордость твоей страны» ученики знакомятся с биографиями выдающихся людей страны изучаемого языка и нашей Родины, а при изучении таких тем, как «Достопримечательности Британии, Америки и Казахстана», «Образование» и других задействован культурологический аспект обучения, сравнение национальных культур разных народов.

• Важное значение для духовно-нравственного развития обучающихся имеют исследовательские проекты. Среди возможных видов проектной работы по теме «Наш родной край» можно выделить следующие:

- подготовка и организация экскурсии;
- проведение интервью и сообщение его результатов;
- сочинение (индивидуальное);
- оформление плаката или стенгазеты;
- изготовление буклета для туристов;
- разработка викторины;
- написание статьи для журнала;
- дизайн карты с обозначением туристического маршрута по городу и описанием тура;
- создание рекламы туристической программы;
- составление программы визита иностранного гостя;
- подготовка доклада об актуальных проблемах города.

Духовно-нравственным аспектом таких уроков является увеличение объема знаний об особенностях культуры родной страны, знакомство с достопримечательностями г. Нур-Султан, своего родного города, села; более глубокое осознание своей культуры, понятие «малая родина».

Вывод. Во время подготовки подобных проектов учащиеся, занимаясь исследованием выбранных ими проблем, лучше знакомятся с родным краем, в них воспитывается бережное отношение к живой и неживой природе, уважение к культуре и традициям местного населения, воспитывается патриотизм и гордость за свою страну. Все эти качества являются одновременно и компонентами духовно-нравственного развития и предпосылками для дальнейшего воспитания и самовоспитания подрастающего поколения.

География

На уроках географии происходит формирование и развитие у школьников нравственных норм и привычек поведения в природе; разъясняются принципы нравственности, выслушиваются, учитываются мнения и точки зрения собеседников. Обучающиеся обсуждают ситуации, конкретные поступки, тем самым обучающиеся легче постигают их сущность и значение.

- Одной из интересных форм урока географии, реализующей духовно-нравственное развитие, является урок-игра. Предположительные темы для урока-игры: «Я и моя малая родина», «Мы – юные экологи», «Берегите природу». В ходе этих игр обучающиеся отгадывают загадки, кроссворды, узнают растения и животных, занесенных в Красную книгу, придумывают экологические знаки, рисуют, создают презентации.

- Другой, достаточно эффективный метод – диспут. Он представляет собой спор на какую-либо тему, волнующую учащихся. Диспуты хороши тем, что убеждения вырабатываются при столкновении различных точек зрения. Этот метод целесообразно использовать в основном в средних и старших классах.

- Изучение темы «Национальный состав Республики Казахстан». В результате обсуждения учащиеся приходят к выводу, что Казахстан – это многонациональная страна. И ее культура – это совокупность культур всех национальных меньшинств. Следовательно, межнациональные конфликты должны быть ликвидированы, необходимо проявлять терпимость к людям другой национальности.

- При изучении природы и экономики Казахстана можно провести целый цикл уроков по малой родине. Но это не традиционное изучение материала. Проведению уроков предшествует большая подготовительная работа: изучение поэтов-земляков, художников, организация походов-экскурсий, разработка экологической тропы, проведение фото- и видеосъемок посещенных объектов, а затем редактирование и анализ материалов.

- Для изучения своей малой родины необходимо систематически организовывать туристические экскурсии по родному краю и стараться их приурочить к памятным датам. Ученикам предлагается подготовить выступления в форме докладов.

Вывод. Географические знания, наряду со знаниями других предметов, вносят вклад в формирование научного мировоззрения учащихся; изучение географии закладывает основы пространственного мышления; развивает личностную установку каждого человека на бережное отношение к окружающей среде, формирует экологическую культуру; география способствует формированию социальной позиции учащихся: «я житель», «я работник», «я исследователь», что воспитывает сознательного члена общества, способного к активному труду; возрастает коммуникативная функция географии, так как знание этого предмета необходимо для контактов между людьми всей планеты, для понимания информации, содержащейся в средствах массовой информации, развития туризма, налаживания контактов между жителями различных уголков Земли; география формирует особый взгляд человека на мир, внутреннюю установку на создание целостных образных представлений, а также способствует межпредметной координации и интеграции географических знаний с другими предметами.

Художественный труд

Краткие рекомендации по духовно-нравственному развитию обучающихся по темам:

- «Античное искусство. Расцвет живописи и скульптуры».

Задание – выполнение коллективной композиции «Олимпийские игры». Одной из целей является формирование представления о зависимости здоровья от двигательной активности и закаливания. Кроме беседы о выдающихся классических образцах античной скульптуры, проводятся динамические упражнения, например, упражнение на укрепление позвоночника (по С. Амосову), рассказывается легенда о богах Олимпа, которые спрятали здоровье внутрь человека, и теперь только от человека зависит его здоровье.

- «Титаны итальянского Возрождения».

Одной из целей этого урока является гармонизация личности. На художественных примерах гениальных творцов Леонардо да Винчи, Рафаэля, Микеланджело, Тициана строится беседа о том, что надо сделать, чтобы хоть чуточку приблизиться к гениям, стать гармонической личностью. Делается совместный вывод – титанический труд делает творческого человека гением, а познание окружающих начинается с познания самого себя и своих возможностей. Совместно разрабатываются психологические рекомендации к

гармонизации личности. Задание – создать автопортрет в стиле эпохи Возрождения.

- «Искусство Голландии. Гений Рембрандта».

Основными целями урока является воспитание толерантности, доброжелательного отношения к людям, умения разрешать жизненные проблемы через принятия себя и другого. Обращается внимание на понимание главной идеи картины Рембрандта «Возвращение блудного сына» – прощать, значит любить. На уроке проводится связь-аналогия с прощением в христианстве. Задание – в цветовом или графическом решении представить знаковое изображение термина «простить».

Вывод. Уроки художественного труда вносят вклад в формирование у обучающихся уважения к народному творчеству, этнокультурным традициям народов Казахстана; вводят личность обучаемого в художественную культуру, приобщают школьников к общечеловеческим и национальным ценностям в различных областях художественной культуры; дают возможность освоения художественного опыта прошлого и настоящего и воспитывают художественный вкус учащихся; формируют готовность и способность к самостоятельному духовному освоению подлинных художественных ценностей и повышают уровень художественного развития обучающихся.

Физическая культура

- Основными формами духовно-нравственного развития на уроках физической культуры являются: урок, лекция, беседа, диспут, спортивные кинофильмы, читательские конференции, рассказы, соревнования и др.

- Лекции призваны способствовать формированию нравственных чувств и понятий школьников, в доступной и занимательной форме раскрывают основные понятия спортивной этики, способствуют воспитанию у обучающихся чувства гордости за казахстанский спорт и его спортсменов.

- Беседа – широко распространенная форма нравственного развития, позволяющая ученикам задавать вопросы, выслушивать мнения, приводить контраргументы, доказывать свое мнение. Примерная тематика: «Этика юного спортсмена», «О воле и мужестве казахстанских спортсменов», «О спортивной чести».

- Диспуты, являясь активной формой нравственного просвещения, позволяют формировать нравственные понятия и убеждения и создают хорошую базу для воспитания убежденности, самостоятельности в суждениях, оценках, принципиальности. Участие в диспутах известных спортсменов, тренеров повышает эффективность их воспитательного воздействия. Примерные темы: «Помогает ли спорт в учебе?», «Место спорта в формировании активной жизненной позиции» и т.д.

- Обсуждения спортивных кинофильмов, книг о спорте, в процессе которых школьники горячо и заинтересованно высказывают свое мнение, защищают и отстаивают свою точку зрения, являются эффективной формой духовно-нравственного развития. Они помогают уточнить необходимые в жизни нравственные позиции, обогащают нравственный опыт.

- Встречи с мастерами спорта, выдающимися спортивными деятелями, которые могут интересно и увлекательно рассказать о подготовке и участии в крупных международных соревнованиях, об общении с высококвалифицированными зарубежными спортсменами и тренерами, привести интересные примеры и факты, в которых сопоставляются взгляды казахстанских и зарубежных спортсменов на многие стороны жизни, также представляют большой интерес для обучающихся.

Вывод. Средствами физической культуры и спорта необходимо решать следующие основные задачи духовно-нравственного развития личности:

- воспитание преданности и любви к Родине;
- воспитание коллективизма и товарищеской взаимопомощи;
- воспитание непримиримости к несправедливости, нечестности;
- формирование потребности в систематических занятиях физическими упражнениями и спортом в целях повышения работоспособности, дисциплинированности, подготовки к предстоящей трудовой и общественной деятельности;

- воспитание навыков пропаганды физической культуры и спорта как важнейших средств физического и духовного совершенствования человека;

- повышение уровня своего физического развития, физического совершенствования, физической подготовленности.

Таким образом, содержание учебного процесса – главный способ передачи культуры, воспроизводящий основные мировоззренческие и целостные установки прошлого и настоящего.

Заключение

Программа духовного обновления казахстанского общества «Рухани Жаңғыру» задает вектор движения казахстанской нации на годы вперед, так как обозначенная модернизация затрагивает, прежде всего, вопросы, связанные с формированием новой модели сознания и мышления, которые составляют основу нашей казахстанской нации. Опираясь на предложенный приоритет, у Казахстана есть возможность соединить горизонты прошлого, настоящего и будущего на десятилетия вперед.

«Рухани Жаңғыру» - это не только программа, которая поможет доподлинно изучить наше прошлое, историю, культуру, обычаи и традиции, но

и проект, ориентированный на возрождение духовных ценностей казахстанцев, с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации.

Духовное возрождение, духовное обновление — это актуальный вопрос современности. Данная сфера деятельности нуждается в коренной модернизации с акцентом на углубление консолидирующих казахстанское общество ценностей. Обращение к народным истокам, нашей богатой культуре и истории способствует формированию патриотических чувств, основанных на понимании духовных ценностей и сохранных многими людьми на протяжении длительного исторического пути.

Особая ответственность в решении этой задачи лежит на системе образования, одной из главных задач которой является духовно-нравственное развитие подрастающего поколения. Сегодня мы стали свидетелями изменений в результатах образования казахстанских школьников, в основе которого лежат национальные и общечеловеческие нравственно-духовные ценности: любовь к родине, доброта, уважение, труд и творчество, сотрудничество, открытость и обучение в течение всей жизни. Реализовать такое образование способен учитель, хорошо владеющий современными подходами духовно-нравственного воспитания ученика, обеспечивающими нравственно-духовное здоровье нации и стабильное процветание Казахстана. В этом и состоит суть программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру».

В рамках обновленного содержания образования учителю необходимо развиваться самому, искать активные формы и методы обучения, идти в ногу со временем, проявлять творчество. Сегодня нужно отходить от традиционных форм работы, где учитель-оратор, а ученики — пассивные слушатели. Очень важно, чтобы учитель сам понимал суть новых изменений, смысл новых требований и качественных образовательных результатов. Таким образом, нравственно-духовное возрождение казахстанского общества возможно только через непрерывное профессиональное развитие учителя, готового к качественному изменению, как самого себя, так и окружающей действительности.

Литература

1. Н. Назарбаев «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», 12 апреля, 2017 года.
2. Хасанов М.Ш., Петрова В.Ф., Хасанова А.М. Вестник. Серия философии, культурологии и политологии. №2 (68). 2019 ISSN 1563-0307 Journal of Philosophy, Culture and Political Science.
3. Назарбаев Н. А. Семь граней Великой степи. Акorda: 21 ноября 2018.
4. Карабаева А. Г. Формирование инновационной культуры как фактор модернизации современного общества// Вестник. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. ISSN 1563-0307// No1 (63). 2018; 36.
5. Нурышева Г.Ж., Кошербаева Ж.А., Момбек А.А. Философские основания мультикультурализма // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. ISSN 1563-0307//№4 (62). 2017; 61.
6. Артюхова И. С. Ценности и воспитание // Педагогика. 1999. № 4.
7. Личность. Ценности. Изменяющийся мир / Под ред. Ю. Н. Кулюткина. СПб.: ИОВ РАО, 1998.
8. Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани Жаңғыру», утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года, № 145
9. сайт: www.ruh-kz Раздел «Сакральная география».
10. Практические материалы для разъяснения статьи Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» / Ильясова Г.Т. – Астана: Академия политического менеджмента партии «Нұр Отан», 2018. – 41 с.
11. Концептуальные основы воспитания в условиях реализации программы «Рухани жаңғыру», утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 15 апреля 2019 года, № 145
12. <http://pandia.ru/> Статья Колесниковой Ю.Ю. Взаимодействие семьи и школы как фактор успешной социализации ребенка.
13. Панкова Т.А. О становлении нравственных и гражданских позиций школьников // Социол. исслед. – 2002. – №5. – С.111–114. Хмелев Е. Исследование ценностных ориентаций учащихся средних и старших классов // Воспитание школьников. – 2001. – №8. – С.10-13.
14. http://www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.Shtm
15. <http://ua.convdocs.org/docs/index-190577.html?page=5>
16. Концептуальные основы развития краеведения в Республике Казахстан, утвержденные приказом Министра образования и науки РК от 1 октября 2018 года, № 525
17. Pedagogical conditions of using innovational technologies for steady development of local lore work at school//Lifelong learning: continuous education for sustainable development: proceedings of international cooperation. – Saint-Petersburg, 2008
18. Сборник нормативных документов по туристско-краеведческой работе в организациях образования (часть I, II). – Астана, 2007.

19. Деев А.Л. Краеведение как средство формирования гражданственности школьников // *Фундаментальные исследования*. – 2005. – № 4.
20. Концепция развития школьного туризма и краеведения в г. Астане.- Астана, 2000.
21. Таушканова А. О., Шанц Е. А. Роль музея в образовательном процессе школы // *Теория и практика образования в современном мире: материалы II Междунар. науч. конф.* (г.Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.). URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/64/2986/>
22. Голубев С.В. Сакральная география. аспекты познавательного и паломнического туризма. 2014. <https://nsportal.ru/vuz/istoricheskie-nauki/library/2014/01/28/sakralnaya-geografiya-aspekty-poznavatel'nogo-i>
23. <http://ua.convdocs.org/docs/index-190577.html?page=5>
24. Источник: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=8209>
25. Алиева Л. В. Детское общественное объединение в системе социального воспитания детей и юношества. Учебно-методическое пособие. М., 2007. 72 с.
26. Республиканская «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан» / <http://www.zhasulan.kz/ru/page/view?id=2>
27. Технология эмоционально-ценностного стимулирования как способ развития эмоциональной сферы школьника в процессе изучения литературного произведения. <https://distant.posidpo.ru>.
28. Потапова Н.А. Волонтерство как феномен самореализации личности: Сб. науч. тр. // *Вестник МГОУ*. № 3. 2007. Москва.
29. Куприянов Б.В. Детские общественные организации // *Дополнительное образование и воспитание*. — 2007. — № 11. — С. 3—12.
30. Теоретические основы волонтерской деятельности: учебно-методическое пособие/под ред. В. В. Семикина/ авт.-сост.В. В. Семикин, М. С. Игнатенко, Г. С. Курагина и др. СПб.: ООО «Копи-Р Групп», 2014.
31. Методическое пособие по предмету «Самопознание»
32. Бабанский Ю.К. Педагогика. Курс лекций. – М.: Просвещение, 1983.
33. Нысанбаев А.Н., Соловьева Г.Г. Изменимся вместе с детьми (философское обоснование предмета «Самопознание»). Алматы, 2002.
34. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования Республики Казахстан по предмету «Самопознание». ГОСО РК 2.004.043.-2010»
35. <http://bobek.kz> Национальный научно-практический, образовательный и оздоровительный центр «Бөбек»
36. Урок в музее как современная образовательная технология // <https://www.menobr.ru/article/59981-qqe-16-m7-urok-v-muzee-kak-sovremennaya-obrazovatel'naya-tehnologiya>
37. Загорская С. Уроки в музеях // <https://www.portal-slovo.ru/topic/48331.php>
38. Смирнов И.А. Универсальная технология» подготовки урока в

музее. www.mosmetod.ru.

39. Мацкевич М. Урок в музее: Проект единого образовательного пространства музея и школы. – Москва, 2016. – 110 стр. С. 16-25. tour-vestnik.ru/d/620155/d/proyekt_urok_v_muzeje_sbornik_2016_g.pdf

40. Жарковская Т.Г. Организация духовно - нравственного образования средствами различных учебных дисциплин / Т. Г. Жарковская // Педагогика. – 2008. – № 10.

41. Складнева В.В. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников как актуальная педагогическая проблема. //Образование: исследовано в мире (Интернет журнал). ГНПБУ.,2003.

42. Источник: <http://reftrend.ru/974026.html>

43. Еремина Т.Я. Мастерская по литературе. 10 класс. – СПб, 2004.

44. Шевченко И.А., Кривдина И.Ю., Горшкова И.А. Формирование духовно-нравственных ценностей в курсе географии на основе игровых технологий // Межд. журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 8-2. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10022>

45. Селиванова О. Формирование ценностных ориентаций обучающихся /О. Селиванова // Воспитание школьников. – 2008. – № 10.

46. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников. Методические рекомендации. Пособие для учителей общеобразоват.учреждений. В 2 ч. Ч.1/ [Т.Л.Белоусова, Н.И.Бостанджиева, Н.В.Казачёнок и др.]; под ред.А.Я.Данилюка. –М.:Просвещение,2012.

**Анкетирование
старшекласников по определению содержания и формы работы
в рамках реализации общенациональной программы "Рухани
Жаңғыру"**

Просим Вас принять участие в анкетировании по определению уровня ознакомления старшекласников с общенациональной программой "Рухани Жаңғыру". Анкета анонимна. Полученная информация будет использована для выработки практических рекомендаций по совершенствованию форм работы в реализации вышеуказанной программы.

1. Программа «Рухани Жаңғыру» - это:

- a) Программа, ориентированная на благоустройство населенных пунктов
- b) Программная статья, ориентированная на возрождение духовных ценностей казахстанцев с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации
- c) Программа, ориентированная только на помощь социально уязвимым слоям населения
- d) Программная статья, ориентированная на развитие малого и среднего бизнеса

2. Программная статья Елбасы Н.Назарбаева «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» была опубликована:

- a) 12 апреля 2017 года
- b) 5 октября 2018 года
- c) 8 января 2019 года

3. Какие вы знаете проекты по реализации программной статьи Елбасы Н.Назарбаева «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» (выбрать необходимое количество):

- a) «100 новых лиц Казахстана»
- b) Прагматизм
- c) «Современная казахстанская культура в глобальном мире»
- d) Конкурентоспособность
- e) Национальная идентичность
- f) «100 новых учебников на казахском языке»
- g) «Туған жер»
- h) Эволюционное развитие
- i) «Новое гуманитарное знание»
- j) Открытость сознания
- k) «Переход на латиницу»
- l) «Сакральная география Казахстана»

4. Какова основная цель перехода казахского языка с кириллицы на латиницу:

- a) Восстановление тенденций 1929-1940-х годов развития

казахского языка на латинской основе

- b) Расширение сферы использования английского языка
- c) Ускорение интеграции Казахстана в мировое информационное, цифровое, научное, культурное пространство
- d) Интеграция Казахстана и тюркских государств

5. В чем состоит главная идея проекта «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке»:

- a) Получение знаний, соответствующих высшим научным стандартам
- b) Коренное изменение системы образования
- c) Просвещение молодого поколения
- d) Развитие социально-гуманитарной сферы

6. Отметьте основную задачу проекта «Туган жер»:

- a) Озеленение населенного пункта
- b) Просвещение жителей об истории родного края
- c) Археологические раскопки
- d) Массовое привлечение населения к изучению родного края и решению социальных проблем
- e) Воспитание казахстанского патриотизма

7. Определите магистральное направление программы «Сакральная география Казахстана»:

- a) Увековечивание имен великих людей
- b) Просвещение жителей об истории родного края
- c) Массовые археологические раскопки
- d) Создание памятных мест для паломничества и культурного обогащения
- e) Развитие внутреннего и внешнего туризма

8. Проект «100 новых лиц Казахстана» призван способствовать продвижению:

- a) Идей успешности, конкурентоспособности, прагматизма и культа знаний на примерах истории жизни конкретных людей
- b) Медийных личностей с целью рекламы
- c) Молодых амбициозных личностей
- d) Идеи разного происхождения – равных возможностей

9. В чем заключается фундаментальная задача проекта по продвижению современной казахстанской культуры в глобальном мире:

- a) Популяризация казахстанской культуры
- b) Популяризация казахстанской культуры
- c) Ознакомление мира с современными достижениями отечественной культуры
- d) Придание импульса в развитии казахстанской культуры
- e) Возрождение традиционной культуры казахов

10. Какое направление общенациональной программы «Рухани Жаңғыру» Вам наиболее интересно:

- a) «Переход казахского языка на латиницу»
- b) «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке»
- c) «Туған жер»
- d) «Сакральная география Казахстана»
- e) «Современная казахстанская культура в глобальном мире»
- f) «100 новых лиц Казахстана»

11. В каких мероприятиях, проводимых в школе, вы участвовали:

- a) Диалоговая площадка
- b) Дебаты
- c) Конференция
- d) Фестиваль
- e) Конкурс
- f) Встреча
- g) Другое

12. По Вашему мнению, наиболее запоминающимся мероприятием было?
(развернутый ответ).

13. Какие новые формы для реализации программы «Рухани Жаңғыру» Вы могли бы предложить? (развернутый ответ).

14. Каким образом лично Вы могли бы помочь в реализации программы «Рухани Жаңғыру»? (развернутый ответ).

Содержание

Введение	106
1 Духовно-нравственные ориентиры Программы «Рухани Жаңғыру»	107
2 Организация воспитательной работы на основе духовно- нравственных ориентиров Программы «Рухани Жаңғыру»	130
3 Реализация воспитательного потенциала учебного процесса в формировании духовно-нравственных ценностей школьников	163
Заключение	200
Список использованной литературы	201
Приложение	204

Білім беру ұйымдарында «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының рухани-құндылық бағдарлары негізінде өскелең ұрпақты тәрбиелеуге арналған әдістемелік ұсынымдар

**Методические рекомендации
по воспитанию подрастающего поколения на основе духовно-ценностных ориентиров программы «Рухани Жаңғыру»**

Басуға 18.11.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/12.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 13

Подписано в печать 18.11.2019 г. Формат 60×84 1/12.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 13

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» РМҚК
010000, Нұр - Сұлтан қ., Мәңгілік ел д-лы 8, «Алтын Орда» БО, 15-қабат.

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Национальная академия образования им. Ы.Алтынсарина
010000, г. Нур - Султан, пр. Мәңгілік ел 8, БЦ «Алтын Орда»